

МЕТОДИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

У Л О Ж И Л И

В. КОЦОВСКИЙ і І. ОГОНОВСКИЙ

Четверте поправлене виданє.

Ціна 50 цт.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ:
850 Main St. — Winnipeg, Man.

МЕТОДИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

У л о ж и л и

В. КОЦОВСКИЙ і І. ОГОНОВСКИЙ

Четверте поправлене виданє.

Ціна 50 цт.

Накладом УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ 850 Мейн Стр., Вінніпег, Ман.
З друкарні "Канадйского Фармера" 120 Кінг Ст. Вінніпег, Ман.

ВВЕДЕННЯ.

Речення.

Виджу голуба, що летить в вѳдусї, і думāju собі:
голуб летить.

Все, що подумāju, мѳжу вїразити і другим лїудям
вїсказати словāmи, на пр.: я вїдїв, що голуб летить.

Гадка, вїречена словāmи, зовѳся реченнєм.

Івась нїше. Сестра прядѳ. Батько кѳсить. Мати
варить.

Рїка пливѳ. Огонь горить. Дѳрево цвѳтѳ. Вїл
пасѳся.

Дїдїсь ѳ добрий. Брат (ѳ) недїжий. Цїкор (ѳ)
солѳдкий. Дѳрево (ѳ) зелѳне. Соловїй (ѳ) птїця.
Грїша (ѳ) дѳрево.

Хто нїше? прядѳ? кѳсить? варить?

Івась, сестра, батько, мати.

Що пливѳ? горить? цвѳтѳ? пасѳся?

рїка, огонь, дѳрево, вїл.

Хто ѳ добрий? недїжий?

дїдїсь, брат.

Що ѳ солѳдке? зелѳне?

цїкор, дѳрево.

Що ѳ птїцею? дѳревом?

соловїй, грїша.

Ся особа абѳ рїч, про котрї щѳсь говоримо, зовѳся
пїдметом реченя.

Про пїдмет кājемо в реченю, чим ѳ, якїй ѳ, щѳ
дїѳ абѳ щѳ з ним дїѳся.

Про підмет питаємо ся словами: хто? що? Отже.

Хто *пйше*? — *Івась*.

Що *горить*? — *Огонь*.

Хто (є) *добрий*? — *Дідусь*.

Що (є) *деревом*? — *Груша*.

Підметами в наведених реченнях є: *Івась*, *сестра*, *батько*, *мати*, *ріка*, *огонь*, *дерево*, *віл*, *дідусь*, *брат*, *цукор*, *дерево*, *соловій*, *груша*.

Віраз, котрий означає, що підмет діє, чим підмет є, яким підмет є, що з ним діє ся, називаємо присудком, то зн.: ми присуджуємо підметови, що він щось робить, або що з ним щось діє ся, або що він якийсь є, або що він чимсь (щось) є.

Що робить *Івась*? — *Пйше*.

Що діє ся з *огнем*? — *Горить*?

Який є *дідусь*? — *Добрий*.

Що (чим) є *груша*? — *Дерево*.

Присудками в наведених реченнях є слова: *пйше*, *ряде*, *косить*, *варить*, *пливе*, *горить*, *цвітє*, *пасє* ся; *добрий*, *недужий*, *солодкий*, *зелєне*; *птиця*, *дерево*.

Вітер *холодить*. *Сонце* *гріє*. *Жерелó* *бє* *Кінь* *тягне*. *Плугатор* *оре*.

Сніг *тає*. *Земля* *висихає*. *Пшениця* *жовтїє*. *Віл* *лїнить* ся. *Дідусь* *сивіє*.

Мід (є) *солодкий*. *Мурáва* *зелєна*. *Ялиця* *висока*. *Хлонець* *чємний*.

Оріх (є) *овоч*. *Миш* *звїря*. *Столяр* *ремісник*.

Реченє, що в нїм є тільки підмет і присудок, зовє ся реченє *прóсте*.

Все, що висказуємо словами, повінні ми висказувати врозумілими реченнями.

ЧАСТЬ ПЕРША.

НАУКА ПРО ЗВУКИ.

§. 1. Речення складаються з слів або виразів, слова із звуків.

В слові *мати* є отсі звуки: *м-а-т-и*.

Ті звуки не вимавляємо всі за одним віддихом, але ділимо їх так: *ма-ти*. То зн.: ділимо їх на два складі.

Слово *день* вимавляємо за одним віддихом, оно складає ся з одного складу.

§. 2. Звуки означаємо в письмі буквами; всі букви разом зовемо азбукою.

Звуки чуємо і вимавляємо, букви бачимо і читаємо.

Всі звуки рускої мови виражаємо в письмі 32-ма буквами: крім того уживаємо ще в письмі знаку м'ягчєня (*ь*).

а, б, в, г, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, (ь).

Деко́трі букви означають лиш́ оден поодинокий звук, на пр.: *а, б, в, г, д...*

Букви *є, ї, ю, я* означають кожда по два звуки: *є = їе, ї = їй, ю = їу, я = їа*.

Також *щ* означає два звуки *шч*.

Нав́идворот маємо такі звуки, що їх н́ишемо двома́ буквами, а і́менно:

а) Є межн ними такі, що виражаємо їх сполученєм деяких букв з знаком **ь**:

дь, зь, ль, нь, ть, ць.

на пр.: *медвідь, князь, сіль, кінь, вісь, часть, конець.*

б) Ще два осібні звúки виражаємо в письмі так, що пишемо дві бúкви, але читаємо їх я́ко одéн звук: *дз, дж*, на пр.: *дзвóню, хóджу*. — Часóм одна́кож треба читати ці бúкви осібно, а пізнати се по вимóві таких слів, як: *від-зива́ю ся, від-жа́лувати*.

Маємо на́віть одéн звук, котрий пишемо трома́ бúквами: *дзь*, на пр.: *дзьóбати*.

§. 3. Всі звúки дїлимо на самозвúки і співзвúки.

Ті звúки, що їх трóдно самі про себе вимовити, що їх óтже вимовляємо наспів з дрóгими, зовúть ся співзвúки. На пр.: щоб вимовити звук **б**, беремо радо́ до по́мочи *а, е, и, і, о, у*.

Ті звúки, що їх лéгко вимавляємо без по́мочи дрóгих самі про себе, зовúть ся самозвúки.

Самозвúки вимавляємо, видаю́чи рі́жно отво́реним ро́том чистий го́лос. Щобі́ вимовити співзвúки, уживаємо при вида́ваню го́лосу óкрім ро́та ще і íнших при́ладів мо́ви, а то: губ, (уст), язýка, зýбів, піднебі́ня, горта́нки і я́ми носово́ї (гл. §. 12.).

§. 4. *І-ва́сь. О-го́нь. Не-га́р-ний. Со-ло-ві-ї. З до́-му.*

Щобі́ вимовити сло́во, треба тілько́ разів на́ново відати го́лос, кільки́ в ті́м сло́ві є скла́дів. На пр.: в сло́ві *І-ва́сь* — вида́ємо го́лос два́ рази.

Склад мо́же скла́дати ся на́віть з то́дного самозвúка, на пр.: *І-ва́сь, О-го́нь...*

Ті співзвúки, що становля́ть самі́ про себе осі́бні слова́ (*в, з...*), лу́чать ся все́ з я́кимсь слі́дуючим скла́дом, на пр.: *З до́-му* (з чита́ємо ра́зом з скла́дом *до*), *в мі-сті...*

I. Самозвúки.

§. 5. В рускíй мові маємо отсíх шість самозвúків:
а, е, и, ї, о, у.

Самозвúки можуть бúти:

1. різні що до вíголошення,
2. тверді і м'ягкі.

1. Вíголошене самозвúків.

§. 6. *а* звучить на́йтонше, *у* звучить на́йгрубше і на́йглухше. Не так то́нко, як *ї*, звучать *е* і *и*; не так гру́бо і глу́хо, як *у*, звучать *о* і *а*.

А виголо́шуємо при звича́йнім, приро́днім отво́ренню уст; коли́ уста́ прибира́ють вид щели́ни, повста́ють *е, и*, а при ще́ більші́м сті́сненню повста́є *ї*; коли́ уста́ приби́рають вид ко́ла (заокругля́ють ся), виголо́шуємо *о*; а коли́ при ті́м губи́ подаду́ть ся напе́рéd — виголо́шуємо *у*.

2. Самозвúки тверді і м'ягкі.

§. 7. *Анна, Єгíпет, Іва́сь, óзеро, ýлий; — Я́блоко, Євангéлиє, їж, Йо́рдан, Ю́рій.*

В наведе́них прі́мірах ба́чимо раз *а* (*Анна*), дру́гий раз *я* (*Я́блоко*); раз *е*, дру́гий раз *є*, *і* і *ї*, *о* і *ю*, *у* і *ю*. — Такі самозвúки, що пе́ред ними чу́ти *й* — óтже *я, є, ї, ю, ю*, — зову́ть ся самозвúки м'ягкі: *я=йа, є=йе, ї=йі, ю=йу; ю* не означа́є ся осібно́ю бúквою.

§. 8. *Скала́, земл'я́. По́ле, зїл'є́. Га́рні, ко́нї. Ві́кно́, ді́дуньо́. Луна́, лю́ди.*

В сих прі́мірах чита́ємо раз *л* (*скал-а́*), дру́гий раз *ль* (*земл'я́=земль-а́*); раз *н* (*га́рн-і*), поті́м *нь* (*ко́нь-і*), чита́ємо óтже *л* і *н* раз тве́рдо, а раз м'я́гко, пі́сля то́го, чи по нї́м слі́дує *а* чи *я, е* чи *є* (*зїль-е*) *і* чи *ї, о* чи *ю* (*ді́дунь-о́*), *у* чи *ю* *лю́ди=ль-уди*.

Отже пишемо букви **я, є, ї, ю** не тільки тоді, коли самозвук **а, е, і, у** читаємо з попереднім **й** (на пр.: **мо́я** = **мо-йа**), але також тоді, коли хочемо означити, що перед тими самозвуками чути не тверді, але м'які співзвуки (**дъ, зъ, лъ, нь, съ, ть, цъ**), на пр.: **дя́кую, зѣ́ле** і т. д. Тільки для **ьо** (подібно як і для **йо**) не уживаємо осібної букви.

3. Цереміни самозвуків.

§. 9. Цереміна **ьо, йо** на **е, є**.

Лісом (лис), **о́ленем** (о́лень), **кра́єм** (край).
Ділом (діло). **Рібою** (ріба), **земле́ю** (земля́),
наді́єю (наді́я).

Ру́сого (ру́сий), **черво́ного** (черво́ний) — **все́го** (**весь**), **се́го** (**се́й**); **я́сної**, (**я́сна**) — **все́ї** (**вся**), **се́ї** (**ся**).

Коли в якому слові є твердий співзвук (**лис, діло, ріба, русий, ясна**), а по ній стане **о** (**лісом, ділом, рібою, русого, червоного, ясної**), то се **о** лишає ся без зміни.

Колиж в якому слові є м'який співзвук (**о́лень, земля́** = **земля́а, весь, вся** = **всьа, ся** = **сьа**) і колиб звук **о** мав стати по отсім м'яким співзвуку, то звичайно заміняє ся се **о** на **е**; на пр.: **о́ленем** замість **о́леньом**; **земле́ю, се́го, все́го, се́ї, все́ї** — зам. **земльо́ю, сьо́го, всьо́го**, і т. д.

Подібно заміняє ся **о** на **е**, колиб мало стати **о** по **й**. Замість **йо** говоримо тоді **є**; на пр.: зам. **крайо́м** — **кра́єм**; зам. **наді́йою** — **наді́єю**.

Декуди уживають ся однакож навіть в мові форми в **ьо** або **йо** зам. **е** або **є**: кажемо: **наді́є** або **наді́йо**; кажемо лишé **ді́дуньо́, Івасьо́...**

§. 10. Цереміна самозвуків **о** на **і, е** на **ї, і**.

Сті́л, столá. Ні́ж, ножа́. Сирóта, сирі́т. По́ле, пі́ль. Лі́д, ле́ду. Село́, сі́л (сі́ль, со́ли). Ні́с, не́сла (ні́с, но́са). Пі́к, печу́. Ві́в, вели́ (ві́л, во́ла).

Самозвук *о* замінює ся на *і* (твердє *і*), а *е* на *ї* або *і* тоді, коли склад, що в нїм се *о* або *е* стоїть, кінчить ся співзвукон (стіл, лід...); такий склад зовє ся замкнений. Колиж слово змінимó так, що той самий склад отворить ся, то зн. буде кінчити ся самозвукон, то зараз повертає замість *і, ї* — *о* або *е* (стола... леду). Треба добре відріжнати слова подібні, на пр.: *ніс* (не-сеи), а *ніс* (носа); *вів* (вєсти), а *віл* (вола).

Ча́сто одна́кож лишає ся *о, е* без зміни. хоч склад виглядає вже як би замкнений, на пр. *не́с-ти*. І навідворот лишаєсь *і, ї* часом в складі отворенім, на пр.: (дзві-но́к) (дзвін, дзвó-на); ді-бра́ти (до-беру́), ві́сім (о-сьмі).

§. 11. За́міна самозвуків *у* (*о*) на *в*, *і* на *ї*. Дво́звук.

Умію, вмію. Уме́р, вме́р. Уже́, вже. Іти́, їти́. Іміти, їміти.

Учу́, на-вчу́, ві-вчу. Іду́ — я їду́. Брат і сестра́ — ма́ти ї́ сестра́.

Коли *у* або *і* сто́ять на початку́ слова (*уже́, іду́*) або коли *у, і* ма́ли би сто́яти зара́з по якімсь іншим само-звучі́ того са́мого або і попередного слова́ (*научу́, я іду́*), то для уле́кшеня вимóви заміня́ємо ча́сто *і* на *ї*, *у* на *в* (*навчу́, я їду́*). При заміні *у* на *в* звучить се *в* подібно до *у*, на пр.: *навчу́*. — Слово *нав-чу́* чита́є ся як два, не три складі́; *я ї-ду* чита́ємо та́кож як два складі́.

Самозвук, що твóрить з слі́дуючим *ї* або *в* одє́н склад (*ай, ей, ий, ій, ой, уй, — ав, єв, ив, ів, ов, ув*), зовє ся дво́звукон.

II. Співзвукі.

§. 12. Прилади мови.

В ру́ській мові ма́ємо слі́дуючі співзвукі: *б, в, г, ґ, д, (дь), ж, (дж), з, (зь), (дз), (дзь), й, к, л,*

(*ль*), *м*, *н*, (*нь*), *п*, *р*, *с*, (*сь*), *т*, (*ть*), *ф*, *х*, *ц*, (*ць*), *ч*, *ш*, *щ*.

При вимовлюванню кожного з тих співзвуків уставляємо трохи інакше рот, але уживаємо притім ще різних інших приладів мови.

Особливо губами помагаємо собі при вимовлюванню співзвуків *п*, *б*, *ф*, *в*, *м*; співзвуків ті зовемо для того губні.

Зубами помагаємо собі особливо при співзвучках *т*, *д*, *с*, *з*, *ц*, *дз*, *н*; співзвуків ті зовемо зубні. Співзвуків *с*, *з*, *ц*, *дз* зовуться для свого особливого звучання також сичачі. Губне *м* і зубне *н* зовуться також носові.

Опираючи язик о піднебіє, вимавляємо *й*, а також *ш*, *ж*, *ч*, *дж*, *щ*; співзвуків ті зовуться піднебінні. Співзвуків *ш*, *ж*, *ч*, *дж*, *щ* зовуться для свого особливого звучання також шипячі.

При помочи гортанки вимавляємо *х*, *г*, *к*, *г*; для того зовемо їх гортанні.

Співзвуків *р* і *л* вимавляємо плавно, при чім язик дрижить; оні зовуться плавні.

§. 13. М'ягченє співзвуків.

Коли співзвуків стануть перед м'якими самозвуками (*я*, *є*, *ї*, *ю*, *ю*), то деякі з них м'ячать ся.

Тїло, діти, сїмя, зїле, цїсар, дзюб, нїмій, лїто.

У всіх сих примірах чуємо, що співзвуків *т*, *д*, *с*, *з*, *ц*, *н*, *л* мають звук м'який; оні читаються як: *ть, дь, сь, ць, нь, ль*. Говоримо: *тїло, дїти, сїмя, зїлье, цїсар, дзюб, нїмій, льїто*, (гл. §. 2.).

§. 14. Пять, бю, вїну, м'який, ряд.

В примірах сих стають ся співзвуків *п*, *б*, *в*, *м*, *р* незм'ячені; для того читаємо слова ті так, як коби тут між співзвучками а самозвучками стояло *й*; *пїять, бїу, вїїну, мїакий, рїад*. Так само не м'ячить ся губне *ф*, котрє приходить лишє в чужих словах, перенятих до руского, на пр.: *фїкер = фїїкер*.

§. 15. *Літо, в літі. Лід, в леді. Дзвін, на дзвоні. Ліс, в лісі. Віз, при возі. Серце, в серці. Стіл, на столі.*

Сніп, в снопі. Хліб, в хлібі. Гнів, в гніві. Дім при домі. Дар, при дарі.

На примірах сих бачимо, що коли по одних співзвучках стоїть *ї* і оні мягчать ся, то по других, що не дають ся змягчити, стоїть на таким самим місци тверде *і*.

Мягчать ся отже співзвучки зубні (*т, д, с, з, ц, дз, н*) і плавне *л*; не можуть змягчитися губні (*п, б, ф, в, м*) і плавне *р*.

§. 16. 1. *Порох, пороху, порохом — в поросі. Бог, Бога... Боже, в Бозі. Чоловік — чоловіче, в чоловіці. (Велике дерево. Убоге село. Сухе зїле.)*

На примірах сих бачимо, що гортанні співзвучки можуть змінити ся, коли стануть перед тонким самозвучком *е* або мягким *ї*. Не кажемо: *Бог, Боге*, але *Боже*; не кажемо *в Бозі*, але *в Бозі...* Часом однакож лишає ся *г, з, ж* перед *е* без зміни (*велике, убоге, сухе...*).

2. *Порох — порошу, порошити... Бог — божий, божого, божа, божу. Чоловік, чоловічий, чоловічого... Луска, лусці, — лущу (лущу), лущив, лущити...*

Бачимо, що *ж* мягчить ся раз на *сь* в (*поросі*), другий раз на *ш* (*порошу*); *з* на *зь* або на *ж, к* на *ць* або на *ч, ск* на *сць* або *щ* (*шч*). Крім того бачимо, що коли такє змягченє гортанних на шипячі (*ш, ж, ч, щ*) в якім слові наступить, то лишаєсь часто вже в тім слові і перед твердими самозвучками (*у, а, о, и — порошу, божа, божого, чоловічий*).

3. *Діня, дині. Поліця, поліці. Душа, души. Діжа, діжі. Туча, тучі. Саджа, саджі. Теща, тещі.*

Бачимо, що *ш, ж, ч, дж, щ* (*шч*) не можуть вже дальше змягчитися; по них стоїть *і* не *ї* (порів.

§. 15). А що сі співзвўки повстають з м'ягчєня інших співзвўків (§. 16, 2), то називаємо їх зм'ягчєні.

Так сáмо не мōжуть по *и, ж, ч, дж, щ* стояти і інші м'ягкі самозвўки (*я, є, ю, їо*).

§. 17. Стрáта, стрáти-ти — стрáчу. Хрест — хрещу́. Суд — сўджу́. Їзда́ — їжджу́. Гóлос, голоси́ти — голóну́. Віз, вози́ти — во́жу. (Хвалá, хвали́-ти — хвалю́. Гани́-ти — ганю́).

Сік, сіка́ч — січи́ (сік-ті́). Біг, бігати — би́чи (біг-ті́). Печі́, стричі́...

На прімірах тих бачимо, що і зўбні *т, (ст), д, (зд), с, з, ц* при зм'ягченю мōжуть змїни́ти ся на шипячі *ч, (щ), дж, ждж, ш, ж.* — *Ст* дає *щ, зд* — *ждж. Кт, зт* мōжуть зм'ягчи́ти ся на *ч*.

§. 18. Заміна *в, л* на *у* (пор. §. 11). Опуст.

Рів, ро-ва́. Кров, кро́-ви. Ла́в-ка, ла́-ва. Пра́в-да, пра́-во. Яв-ний, я́ва. *В* ха́ті — *у*. ха́ті. *Все*, вся, всю́ди — *усе́, уся́, усею́ди*.

Бува́в, бува́-лий. Змарні́в, змарні́-лий. Зсі́в, зсі́-ле (молоко́).

Ві́з, ве́з-ли. Пі́с, не́с-ли. Грі́ю, гре́б-ли. Заче́р(н), заче́р-ли. Пі́к, не́к-ли́. Мі́г, мо́г-ли́. Тер, те́р-ли́.

Плї́в (плє́с-ти зам. плє́т-ти), плє́-ли. Кла́в (кла́с-ти зам. кла́д-ти), кла́-ли.

Ко́ли *в* стоїть в тім самім складі по самозвўці, то творить з ним двозвўк (§. 11), на пр. *кров, ла́в-ка*... На початку́ складу зближа́є ся *в* також до *у*, а на́віть го-воримо і пишемо́ ча́сто замі́єць не́го *у*, на пр.: *у* ха́ті зам. *в* ха́ті, *усе́* зам. *все*.

Тако́ж *л* заміня́є ся на *в*, ко́ли творить з попереднім самозвўком склад; вимавля́ємо тоді́ такий склад також як двозвўк, на пр.; *я бу-ва́в* — хоч ка́жемо: *ми бува́-ли бува́-лий* (чолові́к...) і т. д.

По *с, з, н, б, ю, г* і по *р* випадáє такé *л* на кінці складу без сліду, на пр. *я нїс* зам. *нїс-л*, а се зам. *нес-л*; (*е* переходить в замкненім складі притім на *ї*, гл. §. 10.). — Се *л* вертає, коли по нїм слідує склад дальший: *ми нєс-ли, лист пожóвк* — *пожóвк-лий лист...*

Д, Т натóмісь перед таким *л* самі випадáють, а *л* творить тоді з попереднім самозвúком двозвúк, на пр.: *клáс-ти, клаД-ý*, áле зámісь *клаД-л* — *клав* (одén склад). *Ми клá-ли* (нема́ двозвúку, бо є два склади, óтже *л* вертає, áле *Д* та́ки в́пало). *Плїв* (зам. *плет-л*; *Т* в́пало, а *е* перейшло́ тут в замкненім складі на *ї*, (гл. §. 10.); *плé-ли* (*л* вертає, áле *Т* нї)...

III. На́голос.

§. 19. *Зуб, зý-би. Гó-люб, гó-лу-би. Се-ло́, сé-ла. Ра-м'я́, ра-ме-на́.*

Коли́ якéсь сло́во склада́є ся з кілько́х складів, то все одén з тих складів вима́вля́є ся з більшим притиском, нїж всі́ інші. Сей притиск назива́є ся на́голос. Звичáйно на́голос ко́жного сло́ва є постійний; лишé де́коли мо́жна де́які слова́ наголóшувати дво́йко, на пр. *бúду* або́ *буду́*, *да́ємо* або́ *даємо́*, *взя́ла* або́ *взяла́*, *плачу́чи* або́ *плачу́чи...*

Що́ іншого значіть: *дай мені́ води́*, а — *збі́же забра́ли во́ди*; *Бо́же борони́* — *дві бо́рони*; *плачу́ гроши́* — *плачу́ за до́мом*; *пізнаю́ доро́гу* (те́пер) — *пізнаю́* (поті́м).

Ка́жемо: *ста́ла ся шко́да*, áле — *шкода́* говорі́ти; *мно́гі роки́ мину́ли* — *мину́ло* два ро́ки; *дармува́ти* — *вели́ка хи́ба*, áле — *бога́тство не сла́ва*, *хиба́* що́ єго́ че́сно зарóбили; *я не спав одну́ ніч* — *верта́ю до до́му на́ніч...*

На́голос залéжить óтже часóм ті́д то́го, як сло́во лу́чить ся з іншими слова́ми в ре́ченю.

IV. Кóрінь. Пенъ і закінченє.

§. 20. *По-роз-куп-óв-ува-ти. По-роз-да-р-óв-ува-ти.*

1. Коли порівняємо слова: *куп-лю, куп-иш, куп-имо, куп-ець, куп-ця, куп-но...*, то побачимо, що лише кінєць всіх цих слів відмінний, а перша частина у всіх цих словах лишає ся все однакова: *куп*.

Коли порівняємо слова *за-куп-лю, ви-куп-лю, пере-куп-ка* ., то переконанємось, що в цих словах додані перед незмінною частиною *куп* різні додатки, раз *за-*, потім *ви-*, вконєць *пере-*; в цих словах знов лише склад *куп* лишає ся без зміни.

Подібно діє ся з складом *да* (*да-м, да-ю, да-в*). Коли до сєго складу додамо *-р*, то дістанемо слово *дар* (*дар-у, дар-ови, дар-и, дар-ами*). Коли ще додамо склад *ува*, дістанемо слова: *дар-ува-ти, дар-ува-в, дар-ува-вши*. Коли на початку додамо *роз*, дістанемо слово: *роз-дар-ува-ти*, а додавши ще на початку склад *по*, а в середині (перед *ува*) склад *ов*, дістанемо слово: *по-роз-дар-ов-ува-ти*.

Бачимо отже, що окрім складів сєредних *куп* і *да* — всі інші склади і звуки на початку і на кінці є додатками. Складів же сєредних *куп* і *да* ніколи не моглиб ми опустити, бо інакше наведєні на початку слова стратилиб всяке значєнє і лишилиб ся самі додатки. Затє склади *куп*, *да* можуть з ріжними додатками творити богато всяких слів з подібним значєнєм, на пр.: *куп-ець, куп-но, куп-ля, куп-чик, куп-лю, куп-ованє* (склад *куп* лишає ся всюди без зміни); *да-ю, да-р, да-нє, да-нина, за-даток...* (всюди незмінений склад *да*).

Коли в кількох словах знайдемо таку часть їх, що все лишає ся без зміни і що з неї вже нічє опустити не можемо, то сю часть зовемо *корєнем* всіх тих слів.

* Часом корінь знайти дуже лєгко, на пр. *куп, да...*; часом труднїйше, бо трєба знати, як і длячогó змінили ся деякі звуки, на пр.: *мок-ну, мок-р-ий, але — моч-у* (звук *к* перейшов на *ч*), *за-мак-а-є* (звук *о* перейшов на *а*), Корінь тут одєн: *мок*.

2. Додатки, додані до кореня на початку (впереду), зовуться **приставки** (*по-, роз-, ...*); додатки, додані до кореня на кінці, зовуться **наростки**. І наростки і приставки можуть так, як корені, улягати різним звуковим змінам, на пр.: *куп-ува-ти*, а — *куп-ова-ний* (наросток *ува* змінив ся на *ова* ізза зміненого наголосу); *бер-у, від-бер-у, бра-ти, віді-бра-ти*. Раз маємо *від*, а раз *віді*, отсё длятого, бо в корені сих слів замінило ся *бер* на *бра*, а через те утруднила ся вимова; — щоб не казати *від-бра-ти*, додаємо до *від* ще звук *і*.

§. 21. 1. *Да-р, дár-у, дár-ови, дár-ом... Дар-у-ю, дару-єш, дару-ємо, дару-єте...*

Коли якісь наростки так злучать ся з коренем, що творять з ним цілість (*да-р, дár-у*), то такі з наростками тісно получені корені зовемо **пнями**. Пень є основою для всіх тих відмін якогось слова, що через дальші особні додатки дадуть ся ще утворити; на пр.: *дár-у, дар-и, дар-ами... Дару-й, дару-йте, дару-ючий*.

2. *Гóрод, гóрод-а. Гóлуб, гóлуб-а. Стіл, стол-а. Гóрод-ом, гóлуб-ом, стол-ом... Нес-ти, нес-єш, нес-ете. Носи-ти, носи-ш, носи-те, носив, носі-ла...*

Ті наростки, що їх не можна причислити до пня, але що служать лишё для твореня відмін того самого слова, — (*-а, -ом, -ти, -єш, -ете, -ш, -те, -в, -ла...*) — зовуться **закінченнями**.

Закінчення додають ся часом відразу до коренів — *нес-ти, да-ти, да-м* — тоді корені стають ся пнями; частійше же додають ся закінчення до пнів, утворених вже наростками; на пр.: *носи-ш, носи-те...* (Тут змінило ся в корені *с* на *о*, додало ся *ш* і так утворів ся пень *нос-ш*).

* І пень і закінченє не все можна лéгко віднайти, бо і тут заходять часто звукові зміни, на пр.: *нес-ти, нес-у*; але *носи-ти, нос-у* (тут *-си-* перейшло на *-ш-*, а з *но-си-у* зробилось *нош-у*).

ЧАСТЬ ДРУГА.

НАУКА ПРО ВІДМІНЮВАНЄ СЛІВ.

§. 22. *Вовки звичайно живуть в темній і глухій лісовій гущину, куді рідко заходять люди. Літом оні бігають по одному і тоді боять ся людей. Але зимою бігають тїчками і вже їх не боять ся, кидають ся навіть на проходжих і проїзжих, забігають у села і хапають, що попадуть: чи теля, чи лоша, чи вівцю, а іноді і дитину.*

Не всі слова людської мови уживають ся так само. Всі слова можна після їх значіння і уживання в реченю поділити на розряди; такі розряди слів зовемо частинами мови. В рускій мові розрізняємо отсіх девять частий мови:

1. Іменники — для означення назви якоїсь особи або річи, на пр.: *вовк, люди, літо* і т. д.

2. Прикметники — для означення прикмет осіб або річий, на пр.: *лісова (гущина), проходжий (чоловік)* і т. д.

3. Числівникі — для означення числа осіб або річий, на пр.: *(по) одному, два, десять* і т. д.

4. Заіменники — уживають ся замість іменників, а також замість прикметників і числівників тоді, коли не хочемо ще раз повтаряти назви, прикмети або числа якихсь осіб або річий, на пр.: *оні* (то зн. *вовкі*), *їх* (*людий*) *такий* (зам. якогось прикметника, на пр. *добрий, лихий*...), *тільки* (зам. числівника).

Отсі чотіри часті мови: іменник, прикметник, числівник і заіменник називають ся також іменами.

5. Дієслова — служать до означеня дійства, отже означають, що якась особа або річ щось діє (робить), або що в нею щось діє ся, на пр.: *бігаю, кїдаю, живу, бою ся...*

6. Приіменники — ставимо при іменах, щоб виразити відношенє сих імен до інших слів в реченю, на пр.: (вовки живуть) *у* темній гущині, (кїдають ся) *на* прохóжих.

7. Прислівники — ставлять ся особливо при дієсловах, а також при прикметниках, для їх більшшого означеня, на пр.: *звичайно* живуть, *куди* заходять, *рідко* заходять. (До дієслова *заходять* відносять ся в однім реченю два прислівники).

8. Злучники — лучать з собою поодинокі слова або і цілі реченя, на пр.: темний *і* глухий; літом бігають по одному, *але* зимою тїчками.

9. Часом виражаємо нашу гадку дуже коротко, уживаючи окликів, на пр. *плюсь! дзень! ого! ох! гей!...*

I. Іменники.

§. 23. 1. Між іменниками відріжняємо особні назви осіб або річий, іменá власні, на пр.: *Петро́, Львів. Карпати...*

2. Дальше ділимо іменники на животні, на пр.: *чоловік, звіря́*, і неживотні, на пр.: *дерево, дім*. Животні можуть означати: а) особи або б) звірі́ята, на пр.: *Шевченко, чоловік, міщани́н, заяць, вівця́, кінь*. Неживотні означають рослини і прочі неживі річи, на пр.: *трава́, кремінь, дім, доро́га, Дністе́р* і т. д.

3. Іменники, що означають збір якихсь осіб або річий, зовуть ся збірні́, на пр.: *грома́да, череда́, збі́же, пруте́...*

4. Відріжняємо ще і такі іменники, що їх можемо розпізнати нашими змі́слами (очі́ма, слухом, нюхом, сма́ком,

дотиком), і такі, що їх можемо лише подумати. На пр.: *дерево, стіл, світло, грим* є іменники змислові; *чеснота, любов, хоробрість*, — се іменники подумані.

§ 24. *Сеї чоловік, ся ластівка, се зéркало. — Дóбриї чоловік, швидка́ ластівка, блискуче зéркало.*

На сих при́мірах бачимо, що іменники що до роду можуть бути: роду мýжеского (*чоловік*), жéньського (*ластівка*), середного (*зéркало*)

§. 25 *Ученик читає, ученики читають. — Учениця читала, учениці читали. — Хлопч́ читало, хлопч́та читали.*

Окрім роду відріжняємо ще число: 1) одини́чно (одинна), 2) мно́ге. (множи́на), на пр.: *ученик* (о́дн), *ученики* (мно́гі); *учениця* (о́дна), *учениці* (дві, три, чоти́ри або більше); *хлопч́* (о́дн), *хлопч́та* (два, три і т. д.).

Ка́жемо *вуса́ і вуси́*; *корови́ пасу́ть ся* — *дві́ корови́ пасу́ть ся*. Окрім чисел одини́чного і мно́гого ужива́ємо ще де́коли числа́ дві́йного (дві́йні́), на пр.: *вуса́* (два по обо́х бока́х лиця́), *дві́ корови́*, *дві́ я́блоцї́*.

§. 26. *Іва́сь співа́є. Хто співа́є? Іва́сь. — Кни́жка Івася́. Чи́я (ко́го) кни́жка? Івася́. — Оповіда́ю Івасе́ви. Ко́му? Івасе́ви.*

На при́мірах сих бачимо, що іменники, а так са́мо і всі про́чі імена́ (§. 22, 1—4.) зміня́ють сво́є закінченє після́ т́го, як іменник ма́є ся до інших слів в р́ченю (*Іва́сь, Івася́, Івасе́ви...*) Таке змінюванє закінчень зовемо́ відмі́ною, а пооди́но́кі відмі́ни ко́жного слова — відмі́нками.

Та ча́сть слова́, що лиша́єсь по відки́неню закінчення, назива́є ся пне́м. (Про пень і закінченє гл. §. 21-ий, 1, 2 і прилітку).

§. 27. Ма́ємо сім відмі́нків, а то:

Відмі́нок I-шпй на пита́нє: *хто? що?*

Відмі́нок II-гпй на пита́нє: *ко́го? чо́го? або: чий? чия́? чи́є?*

Відмінок III-тій на питань *кому? чому?*

„ IV-тій „ „ *кого? що?*

„ V-тій — — — —

„ VI-тій „ „ *ким? чим?*

„ VII-мій „ „ *в кім? в чім?*

Про особн питаємо ся: *хто, кого, кому, ким, в кім*; про річн питаємо ся: *що, чого, чому* і т. д.

Відмінок V-тій уживає ся, коли кого клічемо.

Також в числі многім маємо сім відмінків.

Відміна іменників.

§. 28. 1. Іменники роду мужеского.

Ті іменники можуть кінчитися: а) на співзвук твердій, м'який, зм'ягчений (§. 16, 3.) або на *й*, на пр.: *лис, учитель, товариш, добродій*; б) на самозвук *о, е*, на пр.: *мінйло, дідусьо, хлопиче*; в) на самозвук *а, я*, на пр.: *воевода, тесля*. г) Крім того уживаємо часто прикметників яко іменників мужеского роду, на пр.: *лютий*, (розуміє ся: місяць), *прохорий* (чоловік)...

2. Іменники роду женьського.

Ті іменники можуть кінчитися: а) на самозвук *а*, перед котрим може стояти співзвук твердій, м'який, зм'ягчений або *й*, на пр.: *сила, сунія, (суніць-а), рожа, надія (надій-а)*; б) на співзвук м'який, зм'ягчений, губний або на *р*, на пр.: *часть, річ, кров, твар*. в) Яко іменники женьського роду уживаються також деякі прикметники, на пр.: *цїсарєва* (жінка), *Пречїста* (Дїва)...

3. Іменники роду середного.

Ті іменники можуть кінчитися: а) на самозвук *о, е, є*, на пр.: *тіло, піддаше, наріканє*, б) на самозвук *я* (по зм'ягченнх *а*), на пр.: *ягня, сїмя, ім'я, лоша*. в) Яко іменники середного роду можуть уживатись і прикметники, на пр.: *прїдане* (майно), *Жабє* (село)...

Відміна іменників м'ужеских.

§ 29.

Взорéць пёрший.

Від- мінок	На питанє	Число однинче	Число мно́го
I	хто? що?	лис, клуб	лис-ї
II.	чий? -я? -є?	лис-а, клуб-а	лис-їв
III.	кому? чому?	лис-ови	лис-ам
IV.	кого? що?	лис-а, клуб	лис-ї
V.	—	лис-е	лис-ї
VI.	ким? чим?	лис-ом	лис-ами
VII.	в ким? в чим?	лис-ї	лис-ах

Подібно як *лис* відмінюють ся іменники: *во́лос*, *ко́лос*, *клин*, *сусід*, *двір...*, *клуб*, *го́луб*, *сніп ..*; *чоловік*, *во́рог*, *дух...*; також іменники закінчені на *о* дідо (або дід), *мінйяло*.

Клуб має з VII. відм. ч. од. в *клубі* не *клубї*; подібно: в *снопі*, в *до́мі*, в *ставі* (гл. §. 15). *Чоловік* має в V. в. ч. од. *чоловіче*, в VI. в. ч. од. в *чоловіцї*; подібно: *ворог* — *вороже*, в *ворозі*, *дух* — *душе*, в *дусі* (гл. §. 16, 1).

§. 30

Взорéць дру́гий.

Від- мінок	На питанє	Число однинче	Число мно́го
I	хто? що?	учитель	учител-ї —
II	чий? -я? -є?	учител-я	учител-їв
III.	кому? чому?	учител-сви	учител-ям
IV.	кого? що?	учител-я	учител-їв
V.	—	учител-ю	учител-ї
VI	ким? чим?	учител-ем	учител-ями
VII.	в ким? в чим?	учител-ї (-ю)	учител-ях

Подібно: *приятель, місяць...*; *добродій, соловій...*; *товариш, погонич...* Подібно відміняють ся також іменники закінчені на **ьо**: *дідусььо* (або *дідусь*), *ненььо*.

Добродій має III. в. ч. од. *добродієви*, VI. *добродієм* (гл. §. 9). *Товариш* і всі іменники, що їх *нень* кінчать ся на зм'ягчений співзвук, не мають м'яких закінчень, на пр.: *товариша* (не *товаришя*), *товаришу*, *товариші* і т. д. (§. 16. 3); подібно закінчені на **е** (*хлопиче* — *хлопича...*).

Деякі з закінчених на **р** відміняють ся або після взірця першого або після другого (*ліваря* або *ліваря*); однак в I, IV. і V-тім відм. ч. мн. мають ці іменники лишé **і**, на пр.: *ліварі*, не *ліварї* (гл. §. 15.) ані *ліварї*.

Примітки до взірця першого і другого.

§. 31. I-ий відмінок ч. од. може кінчити ся на який-небудь співзвук (*клуб, чоловік, товариш, добродій*). В замкненім складі кінцевім переходить **о, е** звичайно на **і, ї**, на пр.: *дзвін, Київ, міль, медвідь* (§. 10); але в іменниках таких, як *угол (угла), свердел (свердла), огорбд, перед, ангел, учитель, о, е* не перейшли на **і, ї**.

Деколи має I-ий відм. ч. од. закінчене **о, ьо**, на пр.: *бубок і бубк-о, дід і дід-о, дідусь і дідус-ьо...*

§. 32. В II-ім відмінку мають деякі іменники, побіч закінчення **а**, також закінчене **у, ю** або тільки **у, ю**, на пр.: *огорода* або *огороду...*; але лишé *досвіду, болю, гаю*.

По **р** можуть деякі іменники мати в II. відм. ч. **о**. і в III., VI. і VII. відм. ч. мн. або **а** або **я** (*ліваря* або *ліваря*, *лівар-а* або *лівар-я*). Але деякі мають лишé **а**, на пр.: *твор-а, двор-а...*

В с'ім відмінку і всіх дальших може перед закінченням в'пасти **о, е**: *угол, угла, углов*: — *свердла, угла, хлопця*. По в'павшій **е** м'якчить ся попередній співзвук **л**: *лев, льва*; але *пса, осла, кітла*. В словах: *твєць, жєць* впадає **е** в на́ростку, а появля́є ся в нині: *тєєць, жєєць*.

Натомісць появляє ся замісць *і, ї* в отворенім складі *о, е* (гл. §. 10): *дзвона, Києва, моля, медведя, куклю...*; і навідворот в замкненім складі *і*: *вдівця (вдовець)*.

§. 33. В III-ім відмінку мають іменники, закінчені на м'який співзвук або на *ї*, закінчене *єви, єви, (учителеви, добродієви)*; по співзвуку зм'ягченім і по *р* може бути *ови і єви (товаришови, лїварови або товаришеви, лїварєви, гл. §. 9)*.

Побіч *ови, єви* уживаєсь закінчене *у, ю*, на пр.: *Богови, Богу, монастирєви, монастирю*.

§. 34. IV-ий відмінок іменників животних рівнаєсь II-му (*ліса, учителя...*); IV. від. іменників неживотних рівнає ся I-ому (*клуб, уголь...*).

§. 35. В V-ім відмінку м'ячить закінчене *є* попередні гортанні співзвуки на *ч, ж, ш* (*чоловіче...*, §. 16, 1.). Замісць на *є* кінчать ся сей відмінок деколи особливо по *к*, по співзвучах м'яких і по *ї*, на *у, ю* (*коникю, гаю...*).

§. 36. В VI-ім відмінку мають іменники, закінчені м'яко, закінчене *ем* (*учител-ем*); по зм'ягченій і по *р* буває *ом* або *ем* (*товаришом і товаришем...*); закінчені на *ї* мають *єм* (*добродієм*). Порів відм. III-ий.

§. 37. В VII-ім відмінку стоїть по губних зм'ягчених і по *р* закінчене *і* (*в клубі, товариші, лїварі.*), по прочих *ї*; при тім гортанні м'ячать ся на *ць, зь, сь* (*в лісї..., чоловіцї..., гл. §. 16, 1*). Побіч *і, ї* приходить *и, у і ю* (*при учителі, товаришю, гаю*). Декотрі іменники, закінчені на співзвук гортанний, мають тільки *у*; так на пр.: *на коникю, з горішкю, на моху* ..

§. 38. I-ий відм. числ'а мно́гого кінчать ся на *и, ї, і* (*лисї, учителї, товаришї, лїварї*). Деколи лучаєсь закінчене *ове* (*панове і панї...*).

Іменники, закінчені в I-ім відм. ч. од. на на́росток *ин*, відкидають в числі мн. сей на́росток (*селян-їм, селян-и...*); але *син* має ч. м. *синї*, бо тут *ин* належить до пня. — Подібно кажемо також *му́рин* — *мури́ні*.

Для I-го і IV-го відмінка уживається часто давнє закінченє двійні (*вўси* і *вўси*).

Не мають числá од.: *вязи*, *Броди*, *родичі*, *клїнци*...

§. 39. В II-ім відм. мають деякі іменники замість *їв*, *їв*, — закінченє *ий*, на пр.: *гостий*, *кониий*, *грошиий*.

Деколи лишáється сей відмінок без закінчення, на пр.: *досусїдїв* або *сусїд*, *чобїт*, *пять день* = *пять днїв*. Від іменника *локоть* кажемо в II-ім відм. *пять локот*. Особливо не мають в II. в. ч. мн. закінчення ті іменники, що відкидають на́росток *ин*, на пр.: *селян*, *християн*... Кажемо *Болгар* і *Болгарїв*, але від іменника *Сербин* лишє: *Сербїв*...

§. 40. IV-ий відм. іменників особових (§. 23, 2, а), рівна́ється II-му (*чоловіків*, *учителїв*), пр́очих живóтних і неживóтних рівна́ється I-му (*лисї*, *кони*, *ліварї*...).

Що до відмінків III ого, VI-ого і VII-ого гл. §. 32.

§. 41. Деякі іменники відмінюють ся відом окремим: *брат* — в числї мн. *братї*... і т. д. або: *брáтя*, III. *брáтям*, VI. *братьмї*, VII. *брáтях*;

Господь, II. *Господа*, III. *-у* або *-єви*, IV. = II., V. *Господи*, VI. *Господом*, VII. в *Господї*;
Христос, *Христá*... (і т. д. без *ос*);

велїкдень, *велїкодня*, *велїкоднеси*, IV. = I., VI. *велїкодем*, VII. (по) *велїкоднї* або *велїцїднї*.

§. 42. Іменники п муж. р. на *о* відмінюють ся в дальших відмінках так, як *лис* (*мінїйла*, *мінїйлови*...); іменники на *е* відмінюють ся так, як *товариш*, (*хлонища*...).

Іменники на *-ко* (*бўзько*...) мають в V. і VII. в. ч. од. закінч. *-у* (*бўзьку*, *бáтьку*)... Іменники на *ю* (*дїдусьо*) мають в V. і VII. в. ч. од. *ю* (V. відм. *дїдўсю*, VII. в *дїдусю*, при *нєню*...). Кажемо також в V. відм. ч. од. *тáту* і *дїду*.

§. 43. На́голос лишáється звичáйно на тім самім складї, на котрім є в I. відм. ч. од.; але кажемо: *лев*, *льва*, *львóви*..., *пес*, *псóви*..., *листóк*, *пїсóк* — *листка*, *пїскў*... (по віна́деню *о*, *е*). Кажемо: *зуб*, *зўби*, але *зубїв*...; *сьмїхў*, *вїкў*... — *сьмїхи*, (на) *вїки*; *плугї* — але *два плўги* (гл. §. 19.)

§. 44.

Взорсць трéтий.

Від- мінок	На пита́нє	Число́ одини́чне	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	воєво́д-а	воєво́д-и
II.	чий? -я? -е?	воєво́д-и	воєво́д-ів
III.	кому? чому?	воєво́д-ї	воєво́д-ам
IV.	кого? що?	воєво́д-у	воєво́д-ів
V.	—	воєво́д-о	воєво́д-и
VI.	ким? чим?	воєво́д-ою	воєво́д-ами
VII.	в кім? в чім?	воєво́д-ї	воєво́д-ах

Подібно відміняють ся: за́йда, хлопчи́на...; неро́ба; Тома́...; влади́ка, калі́ка, бідня́га...

Ка́жемо в III. і VII. відм. ч. од.: неро́бі, Тома́ (§. 15.); влади́цї, калі́цї, бідня́зі (§. 16, 1).

§. 45.

Взорéць четвéртий.

Від- мінок	На пита́нє	Число́ одини́чне	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	тесл-я	тесл-ї
II.	чий? -я? -е?	тесл-ї	тесл-їв
III.	кому? чому?	тесл-ї	тесл-я́м
IV.	кого? що?	тесл-ю	тесл-їв
V.	—	тесл-во	тесл-ї
VI.	ким? чим?	тесл-ею	тесл-я́ми
VII.	в кім? в чім?	тесл-ї	тесл-я́х

Подібно: су́дя (або су́дия), пня́ця, вельмо́жа (вельмо́жі не вельмо́жї, вельмо́жам не вельмо́жям, §. 16, 3).

Судия має в V. відм. ч. од. *судийю* або *судие*.

Прімітки до взірців трéтого і четвéртого.

§. 46. Відм. IV. ч. од. кінчіть ся все на *у, ю*; відм. IV. ч. мн. іменників особовіх рівнаєсь II-ому (пор. §. 40).

Відм. V. ч. од. може мати також закінченє *е*, на пр.: *пяни́це* (хоть ка́жемо і *пяни́цьо*).

В відм. II-ім ч. мн. ка́жемо *воєво́дів* або без закінченя *воєво́д, пяни́ць, вельмо́ж...* (порів. §. 39).

На́голос лишає ся звича́йно на пни; але *дру́жба* має в I. в. ч. мн. *дружби́*, а наві́дворот *слуга́*, I. в. ч. мн. *слуги́*.

Відмі́на іменникі́в же́ньських.

§. 47. Взо́рець пе́рший.

Від- мінок	На пита́нє	Число́ одини́чне	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	<i>си́л-а</i>	<i>си́л-и</i>
II.	чий? -я? -е?	<i>си́л-и</i>	<i>сил</i>
III.	кому́? чому́?	<i>си́л-ї</i>	<i>си́л-ам</i>
IV.	кого́? що?	<i>си́л-у</i>	<i>си́л-и</i>
V.	—	<i>си́л-о</i>	<i>си́л-и</i>
VI.	ким? чим?	<i>си́л-ою</i>	<i>си́л-ами</i>
VII.	в кім? в чім?	<i>си́л-ї</i>	<i>си́л-ах</i>

Подібно відміняють ся: *гли́на, грома́да...*; *ри́ба, сту́на, ба́рва, па́ра...*; *мука́, дуга́*.

Ри́ба має III. і VII. відм. ч. од. *ри́бі* (не *ри́бі*; *сту́ні, ба́рві, па́рі*, гл. §. 15); *му́ха* має *му́сї* (*муцї́, дузї́*, §. 16, 1).

§. 48.

Взорéць друкй.

Від- мінок	На питанє	Числò одиничне	Числò мнòгò
I.	хто? що?	суніиц- я	суніиц- ї
II.	чий? -я? -é?	суніиц- ї	суніиць
III.	комý? чомý?	суніиц- ї	суніиц- ям
IV.	кого? що?	суніиц- ю	суніиц- ї
V.	—	суніиц- е	суніиц- ї
VI.	ким? чим?	суніиц- ею	суніиц- ями
VII.	в кім? в чім?	суніиц- ї	суніиц- ях

Подібно: праця, тополя, болоня...; надія, шія...; буря, зоря...; рожа, грюша, задача, саджа, теща.

Надія (надії-а) має в V. в. ч. од. надіє або надійо, VI. надією (гл. §. 9), II. ч. мн. надії; буря має II. в. ч. о. бурі (§. 15), II. ч. мн. бур; рожа має рожі, рожу, рожє або рожо (§. 9), рож, рожам, рожами, рожам, (§. 16, 3).

Примітки до вірців першого і другого.

§. 49. Церква, хоругва мають I. відм. ч. од. також після вірця третого: церков, хоругов.

По зм'ягчених стоїть **а** не **я** (рожа), по **р** в одних іменниках **а** в других **я** (віра — буря).

§. 50. В II-ім відм. стоїть по зм'ягчених **ї** (рожі), по **р** стоїть **и**, если в I. було **а**, а **ї**, если в I. було **я**; на пр.: віра — віри, буря — бурі.

§. 51. III. відм. кінчить ся на **ї**, а по губних, зм'ягчених і по **р** на **і**: рибі, рожі, бурі; гортанні м'ячать ся перед **ї** на **ць**, **зь**, **сь**; руцї, владїцї, мїсї, нозї. Побіч **ї**, **і** лучаєсь в іменниках закінчених на **я** і по

змягчених *и* (царі́ци, бу́ри, ро́жи...); але по самозв. лиш́ *ї*: наді́ї.

§. 52. В V-ім і VI-ім відм. явля́єсь по змягчених в закінченю *е* замість *о* (ро́же, ро́жею); по самозвúках по́біч *є* також *їо* (наді́є, наді́їо).

Так са́мо бува́є у тих, котрі́ в I. відм. кінча́ть ся на *ря*, на пр.: бу́ре, бу́рею; зо́ре, зо́рею... Але ві́ра, мі́ра, на́ра... ма́ють лиш́ ві́ро, ві́рою; мі́ро, мі́рою...

VII-ий відм. рівний за́всідн III-му.

§. 53. В I-ім, IV-ім і V-ім відм. числа́ мно́гого сто́ить по змягчених закінче́н *ї* (ро́жі, ту́чі). Так са́мо по *р*, е́сли в I. в. ч. о. є́ *ря*: бу́ря — бу́рі. Але: но́рі — но́ри.

Число́ дві́йне кінча́ть ся і в тверди́х іменниках на *ї* (по губни́х і змягчених — *ї*; гортáнні м'ягча́ть ся на *ць*, *зь*, *сь*); на пр.: дві́ си́лі, дві́ ри́бі, дві́ ро́жі, дві́ му́сї.

Ті́лько число́ мно́ге або́ дві́йне ма́ють іменники: ві́жкі́, но́жиці́, мя́сніці́...

§. 54. II-ий відм. числа́ мн. не ма́є осі́бного закінче́ня, о́тже кінча́ть ся на тверди́й, м'ягки́й, змягчений спі́взвúк або́ на *ї* (си́л, ца́риць, наді́ї; ро́ж, бу́р). При́ тім перехо́дить в за́мкнені́м скла́ді *о*, *е* зви́чайно на *ї*, *ї*: сто́діл, бе́рі́з, слі́з... (§. 10). Ка́жемо одна́кож: підкóв по́біч підкíв, че́ред, се́ред..., а не че́рі́д, се́рі́д.

Де́коли знов вставля́єсь для уле́кше́ня вимóви *о* або́ *е*: ви́вірок (ви́вірка), ви́гадок, со́се́н, ове́ць...

Рі́дко коли́ ужива́ємо закінче́ня *-ів*, *-їв*: о́сів, стéрні́в, безо́дні́в, по́біч безо́день; хатíв по́біч хат; це́рква ма́є це́ркóв або́ це́ркві́в.

§. 55. В III-ім, VI-ім і VII-ім відм. ма́ють іменники, за́кінчені́ в I-ім відм. ч. од. на *-ря* — *ям*, *ями*, *ях*: бу́рям, бу́рями, бу́рях. Але хма́ра ма́є хма́рам і т. д.

§. 56. На́голосо́ лиш́а́єсь зви́чайно, як в I-ім відм. числа́ од.; але́ ка́жемо в II-ім відм. ч. од.: дра́бини, сто́доли, жі́нки, ку́хні..., а в I. ч. мн. дра́бині, сто́доли́, жі́нкі́, ку́хні́, в II. ч. мн. дра́бин, сто́діл, жі́но́к, ку́хо́ць...

§. 57.

Взорєць трєтий.

(Жѳньскі іменники закїнчені співзвўком, §. 28. 2, 6).

Вїд- мїнок	На питанє	Числѳ одинїчне	Числѳ многѳ
I.	хто? що?	часть, рїч, твар	ча́ст-и
II.	чий? -я? -є?	ча́ст-и	ча́ст-и́й
III.	кому? чому?	ча́ст-и	ча́ст-я́м рїч-а́м тва́р-я́м
IV.	кого? що?	часть, рїч, твар	ча́ст-и
V.	—	ча́ст-и	ча́ст-и
VI.	ким? чим?	ча́ст-ю	ча́ст-я́ми рїч-а́ми тва́р-я́ми
VII.	в кїм? в чїм?	ча́ст-и	ча́ст-я́х рїч-а́х тва́р-я́х

Подїбно відміняють ся: *па́мьть*, *мїдь*, *жовч*, *по́до-
ро́ж*, *миш*, *то́виц...*; *кїсть* (*ко́сти*, §. 10), *нїч* (*но́чи*);
осїнь (*осени*), *нїч* (*печї*).

Прїмїтки до взірця трєтого.

§. 58. I-ий і IV-ий відм. ч. од. кїнчїть ся мїя́тко, бєрїм гўбних, змїя́чених і *р*, (на пр.: *кров*, *рїч*, *твар*).

В VI-їм відм. побїч *-ию* лучаєсь *-ю*, на пр.: *ча́стю*,
любо́вою... Іменник *кров* має *кро́вию*, *кро́вою* або
крї́влюю, *крї́влюю*.

§. 59. В II-їм відм. числа́ мн. лучаєсь де́коли закїн-
ченє *їв*, (*їв*; *нісиї́в*, *ночі́в*). В III-їм, VI-їм і VII-їм відм.
є побїч закїнчень *-ям* (*-ам*), *-ями* (*-ами*), *-ях*
(*-ах*) — також *-ем* *-ьми* (*-ми*), *-ех*; на пр.:
гру́дем, *грудьмї́й*, *при́гора́ми*, *в гру́дех...*

§. 60. Іменник *ма́ти* відміняємо так: II. *ма́тери*, III. *ма́тери*, IV. *ма́тір*, V-ий відм. *ма́ти*, VI. *ма́терію*, VII. *ма́тери*. В ч. мн. *ма́тери*, *ма́терий* і т. д.

§. 61. Тільки число мн. або двійне мають: *са́ни*, *двері́*. В II. відм. *сані́й*, *двері́й* і т. д... Прочі відмінки відміняють ся правильно, як ч. мн. слова *часть*. Побіч: *двермі́* кажемо *двері́ма*.

§. 62. На́голос зміняєсь рідко: *ча́сти*, *ча́стию*, *ча́стий*...; але *гру́ди* — *груді́й*, *грудьмі́*...

Відміна іменників середніх.

§. 63.

Взорéць перший.

Від- мінок	На пита́нє	Число́ однин́че	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	<i>ті́л-о</i>	<i>тіл-а́</i>
II.	чий? -я? -є?	<i>ті́л-а</i>	<i>ті́л</i>
III.	кому́? чому́?	<i>ті́л-у</i>	<i>тіл-а́м</i>
IV.	кого́? що?	<i>ті́л-о</i>	<i>тіл-а́</i>
V.	—	<i>ті́л-о</i>	<i>тіл-а́</i>
VI.	ким? чим?	<i>ті́л-о.м</i>	<i>тіл-а́ми</i>
VII.	в кім? в чім?	<i>ті́л-ї</i>	<i>тіл-а́х</i>

Подібно відміняють ся: *зе́ркало*, *ру́но*, *зо́лото*...; *о́зеро*, *бога́тство*, *пря́диво*..., *я́блоко*, *лі́хо*.

Озеро ма́с *о́зері*, не *о́зерї* (гл. §. 15); *бога́тство* ма́с *бога́тстві* (§. 15), *я́блоко* ма́с *я́блочи́* (§. 16, 2).

Де́які іменники закінчені на *-ко* ма́ють в VII. відм. ч. од. закінченє *-у*, на пр *в війску*, *на ложку*

§. 64.

Взорєць другий.

Від- мінок	На питанє	Число́ одини́чне	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	нарікан-Є	нарікан-Я
II.	чий? -я? -є?	нарікан-Я	нарікань
III.	кому? чому?	нарікан-Ю	нарікан-ЯМ
IV.	кого? що?	нарікан-Є	нарікан-Я
V.	—	нарікан-Є	нарікан-Я
VI.	ким? чим?	нарікан-ЄМ	нарікан-ЯМИ
VII.	в кім? в чім?	нарікан-Ю, -ї	нарікан-ЯХ

Подібно: волосє, каміне, зіле...; подвіре, вістре.
піре...; євангєліє, милосєрдие...

Подвіре має в VII. в. подвірю або подвірї (§. 15).
II. в ч. мн. подвір. Так само: вістрі, вістр...; євангєліє
II. ч. мн. євангєлий.

Подібно відміняють ся також іменники, закінчені на *е*
з попередною зм'ягченою, на пр.: підд́аше, пор́уче, топор́и-
ще... Одна́кож по зм'ягчених співзв́уках не стоїть ні́коли м'я́кий
самозв́ук. Дя́того за́мість *я* стоїть *и* і т. д., на пр.: підд́аша,
-у, -ем, -у або -ї; ч. м. підд́аша, підд́аш, -ам, -ами, -ах.

§. 65.

Взорєць третій.

Від- мінок	На питанє	Число́ одини́чне	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	сонц-е	сонц-Я
II.	чий? -я? -є?	сонц-Я	сонць
III.	кому? чому?	сонц-Ю	сонц-ЯМ
IV.	кого? що?	сонц-е	сонц-Я
V.	—	сонц-е	сонц-Я
VI.	ким? чим?	сонц-ем	сонц-ЯМИ
VII.	в кім? в чім?	сонц-ю, -ї, -и	сонц-ЯХ

Подібно: сєрце, по́ле, крильце́, яйце́...

Прімітки до взірців першого, другого і третого.

§. 66. I-ий відм. ч. од. іменників, закінчених на *є*, кінчать ся на Україні також на *-я (-а)* при подвоєню попереднього співзв'ука: *нарікання, піддаша, життя...*

§. 67. В III-ім відм. мають деякі іменники закінчене *-ови, -єви*, на пр.: *ліху* і *ліхови, сонцю* і *сонцєви*.

§. 68. IV-ий і V-ий відм. всіх іменників середніх рівняєсь в обох числах все I-му.

§. 69. В VII-ім відм ч. од. переважає в іменниках, закінчених в I-ім відм. на *-о*, закінчене *-ї*, по *р — і*: в *озері*. Гортанні м'якчать ся: на *яблосі*. Але деколи в тих іменниках, а також в усіх, закінчених в I-ім відм. на *є (е)*, кінчать ся сей відм. на *-у, -ю*, то зн. рівняєсь III-ому, на пр.: в *війску, в місточку, на подвірю, на піддану*. Іменники закінчені на *є*, мають в VII. деколи *и*, на пр.: на *сонцю* або на *сонци, в полі, на піддані*.

§. 70. I-ий, IV-ий і V-ий відм. числa мн. рівні (порів. §. 68). Зміж іменників, закінчених на *є, є*, стоїть в сім відм. тільки по зм'ягчених *а*, próче же *я*: *піддаша, але подвіря, сонця, поля*.

§. 71. Число двійне кінчать ся на *ї*, а по *р* і по зм'ягч. на *і*: *дві озери, євангелії, крильці*. Горт. м'якчать ся: *дві яблосі*. Від іменн. на *є, є* уживаєсь ч. дв. рідко.

Тільки ч. мн. або дв. мають: *віла, дрова, ворота, крижі, вії...* Від іменника *плече* — є тільки ч. дв. *плечі*.

§. 72. II-ий відм. ч. м. не має осібного закінчення, отже кінчать ся на твердій, м'якій, зм'ягчений співзв'ук або на *ї*: *тіл, нарікань, подвір, піддаш, сонць, євангелій*. При тім переходить *о, е* часто на *і, ї* (*поле, село, ворота — піль, сїл, ворїт*). Деколи вставляєсь *о, е*, на пр.: *вікно, крильце, яйце*, II. в. ч. мн.: *вікон, крилець, яєць*.

Деколи приходить закінч. *ів, їв* (коромесел або коромеслів, кріжів, морів, прислівїв...). Слово плечі має в II. відм. ч. мн. *плечійї*, а в VI. ч. мн. *плечійма*.

§. 73. Око і ухо відміняють ся в ч. мн. двоюко: коли́ око означає вагу́ або міру, то відміняє ся як тіло (ока, ок, окам...). Колиж означає́ очи в голові, то має: очійї, очам, IV. і V. очи, VI. очами́ або очійма, VII. очах.

Ухо відміняє ся як тіло, коли́ означає́ ухо зб́анка або людске. Число́ мно́ге *уши* уживає ся тільки про людські́ уши і відміняє ся тоді як очи.

§. 74. Наголос іде після I-ого відм. ч. од.; але *вікно́...* має ч. мн. *вікна, вікон*; *ко́лесо...*, ч. мн. *колеса*; *збі́же* ч. мн. *збіжа́...*

§. 75. Взорець четв́ертий.

(Іменники серед. роду, що розширяють пень, §. 28, 3, 6).

Лит.- знак	На пита́нє	Число́ одини́чне	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	ягня́ лоша́	ягня́т-а лоша́т-а
II.	чий? -я -є?	ягня́т-и лоша́т-и	ягнѣт лоша́т
III.	кому́? чому́?	ягня́т-и, ягня́т-ѣ лоша́т-и, лоша́т-ѣ	ягнят-ам лоша́т-ам
IV.	кого́? що?	ягня́ лоша́	ягня́т-а лоша́т-а
V.	—	ягня́ лоша́	ягня́т-а лоша́т-а
VI.	ким? чим?	ягня́т-ем, ягн-я́м лоша́т-ем, лош-а́м	ягня́т-ами лоша́т-ами
VII.	в кім? в чім?	ягня́т-и, ягня́т-ѣ лоша́т-и, лоша́т-ѣ	ягня́т-ах лоша́т-ах

Подібно як *ягня́*, відміняють ся: *гуся́*, *хлоня́*, *горня́*; подібно як *лоша́*: *курча́*, *дівча́*...

Прімітки до вірця́ ч е т в е р т о г о.

§. 76. Відмінки I., IV. і V. іменників роду середнього в обо́х числа́х є собі рівні (гл. §. 68).

Імя відміняємо: II. *імя́* або *імен-и*, III. VII. *імя́* або *імени*, IV. V. = I., VI. *імя́м*, *іменем*; ч. мн. I. *імя́* або *іменя́*, II. *іме́н*, III. *імя́м*, *іменя́м*, IV. і V. = I., VI. *імя́ми*, *іменя́ми*, VII. *імя́х*, *іменя́х*. Так са́мо: *рамя́*, *сїмя́*, *вїмя́*...; подібно *тїмя́*, II. *тїмя́*, III. і VII. -ю, VI. -ям, ч. мн. *тїмя́*, *тїмїв*, *тїмя́м* і т. д.; (рідше ужива́єсь *тїмени*... і т. д.).

На́голос як в I. в. ч. од.; але *імя́* — *імени*, *іменя́*, *іме́н*, *іменя́ми*, *іменя́х*. Подібно *рамя́* — *рамени*, *раменя́*. Протівно: *вїмя́*, *вїмени*, але *ви́меня́* і т. д. як *іменя́*. Скорочені фо́рми не зміняють на́голосу: *імя́*, *імя́м*, *іме́н* і т. д.

Іменники невідмінні.

Чужі іменá власні.

§. 77. Не відміняють ся іменники: *а́нглѣя*, *а́мінь*, *нів* (= *половина*)... і назви букв (*а*, *бе*, *ве* і т. д.). Лиш в деяких відмінках уживають ся: *перекі́р* (*наперекі́р*), *живце́м*, *ро́бом*.

Не відміняють ся ча́сто також чужі іменá власні (§. 23, 1.), на пр.: *Анжу́*, *Сарду́*, *Поату́*...; інші чужі іменá власні відміняємо після яко́сь відміни ру́скої, на пр.: *Це́зар*, *Це́зар-а*... як *лївар*; *Тро́я* — як *надїя́*.

II. Прикме́тники.

§. 78. *До́брий* о́тець. *Пі́льний* у́ченик. *Зеле́ний* гай. *Студе́на* вода́. *Холо́дне* лї́то. *Бра́тів* сад. *Сестри́н* по́яс.

Бара́ній рі́г. *Лися́* шерсть. *Гу́сє* крило́.

Одні прикметники відповідають тільки на питання *який?* — *добрий, нільний, зелений, студена, холодне* — отже виражають прикмету (гл. §. 22. 2): другі відповідають на питання *який і чий?* отже можуть виражати попри прикметі також посіданє, на пр.: *братів, сестрин, бараний, ліся, гусє.*

§. 79. *Івась нільний. Петрусь нильнійший. Нікола найнільнійший. Хата висока, школа висна, церков найвисна.*

Порівнанє іменників між собою виражаємо *трьма* степенями: першим (*нільний, висока*), другим або висшим (*нильнійший, висна*) і третім, найвисшим (*найнільнійший, найвисна*).

Другий стіпень творимо доданєм до пня прикметників наростків *-ий* або *-ійший*: *мил-ий мил-ийший, мил-ійший, ясн-ійший, студен-ійший, свят-ійший.*

По губних, гортанних, сичачих, зм'ягчених, по *р* і по *н* додаємо *-ий* (без *ь*), на пр.: *груб-ий, м'як-ий, низ-ий, дуж-ий, скор-ий, ран-ий*, або *-ійший (-ійший)*, на пр.: *туп-ійший, остр-ійший.*

Наросток *-ійший (-ійший)* уживаємо особливо, щоб улекшити вимову (*яснійший, зам. ясний*). Кажемо часом також: *кращий* побіч *красний* (зам. *красний*), *краснійший* побіч *краснійший*; *дорожий, дужий...*

Перед *-ий* випадають *к, ок, ек* і *н* (*вузк-ий* — *вуз-ий*; *висок-ий* — *вис-ий*; *далек-ий* — *дальний*; *красн-ий* — *крас-ий*); *з* переходить перед *-ий* на *ж* (*убо-з-ий* — *убож-ий*) або випадає (*м'як-ий, легкий* — зам. *м'який, легкий*).

Добрий має II. стіпень *літний, або лучний, злий* — *гірний, малий* — *менший*; побіч того кажемо також *добрійший (-іший), злійший, малійший*; великий має *більший*.

Трєтій стєпень твóримо, додаючи до дрúгого стєпеня прїставку *най-* (*найкраснїйший* або *найкрасшій*)...

Відміна прикметників.

§. 80. Прикметники мають при відміні інші закінчення, ніж іменники.

Ч и с л о о д н и й ч н е				
Від- мінок	На питанє	Р і д		
		мужеский	жєньский	серєдний
I.	хто? що?	дóбр-ий	дóбр-а	дóбр-е
II.	чий? -я? -є?	дóбр-ого	дóбр-ої	дóбр-ого
III.	комý? чомý?	дóбр-ому	дóбр-ій	дóбр-ому
IV.	кого? що?	дóбр-ий (дїм) дóбр-ого (коня, чоловіка)	дóбр-у	дóбр-е
V.	—	дóбр-ий	дóбр-а	дóбр-е
VI.	ким? чим?	дóбр-им	дóбр-ою	дóбр-им
VII.	в кїм? в чїм?	дóбр-ім	дóбр-її	дóбр-ім

I.	хто? що?	гýс-її	гýс-я	гýс-є
II.	чий? -я? -є?	гýс-ього	гýс-ьої	гýс-ього
III.	комý? чомý?	гýс-ьому	гýс-її	гýс-ьому
IV.	кого? що?	гýс-її (клюв) гýс-ього (настуха)	гýс-ю	гýс-є
V.	—	гýс-її	гýс-ю	гýс-є
VI.	ким? чим?	гýс-їм	гýс-ьою	гýс-їм
VII.	в кїм? в чїм?	гýс-їм	гýс-її	гýс-їм

Ч и с л о м н о г о (на всі три роди)			
I.	хто? що?	дóбр-і	гýс-ї
II.	чий? -я? -є?	дóбр-их	гýс-їх
III.	комý? чомý?	дóбр-им	гýс-їм
IV.	кого? що?	дóбр-і (хаті, коні, хлопята) дóбр-их (учеників)	гýс-ї гýс-їх
V.	—	дóбр-і	гýс-ї
VI.	ким? чим? т.	дóбр-ими	гýс-їми
VII.	в кім? в чім?	дóбр-их	гýс-їх

П р и м і т к и.

§. 81. I-ий і V-ий відм. ч. од. кінчають ся в роді мýж. на *-ий, -ій*. Але дéлкі прикмéтники, особлiво єї, що означають посiданє, не приймають часом закінчення *-ий*, на пр.: *сестрин* або *сестриний*, *здоров* або *здоровий*, *рад* або *радий*; *о, е* переходить притім в замкненім складі звичайно на *і, ї*, на пр.: *братів* або *братовий*, *учителів* або *учителевий*... (гл. §. 10).

Такі прикмéтники закінчені на *н*, приймають часто перед *н* в I. відм. ч. од. роду мýжеского *е*, котрє в усіх інших відах звичайно випадас, на пр.: *голоден* або *голодний* (голодного), *Господень* або *Господний*, *гóден* або *гóдний* і т. д.; але: *спасєн* або *спасєний*.

В роді жéньскім кінчають ся прикмéтники на *-а, -я*, рiдше на *-ая, -яя* (дóбрая, гýсяя); в роді середнім на *-е, -є*, рiдше *-оє, -еє, -єє*, (дóброє, дóбреє, гýсеє). Дéколи є *о* зам. *е*, так на пр. звичайно кажемо: *гóдно*, *вiнно*, не *гóдне*, *вiнне*.

§. 82. IV. від. ч. од. роду мýж. має закінченє двойке. після того, чи товоримо про іменá неживóтні (дóбрий дiм), чи живóтні (дóброго коня, гýського пастуха), пор. §. 34

§. 83. IV-ий відм. роду жéньск. кінча́ть ся також на **-ую -юю** (до́брую, гу́сюю). VI-ий відм. р. ж. заміняє часом **-ою** на **-ов** (до́бров...).

§. 84. I-ий відм. ч. мн. прикме́тників, що відповідають на пита́нє якій, ма́є також закінченє **-ії, -іі** (до́брії, гу́сіі).

§. 85. IV-ий відм. роду му́ж. числа́ мн. ма́є також закінченє дво́йке, пі́сля то́го, чи гово́римо про іме́на нежн-вотні або про іме́на зьві́рят, чи про о́соби, о́тже: я ба́чив вели́кі до́ми, я ба́чив вели́кі ли́си, але я ма́в до́брих учи́телів (гл. §. 40). В роді́ середнім ка́жемо за́всїди: я ба́чив до́бри хло́пця (IV. в. = I-ому).

§. 86. Поді́бно, як до́бриі́, відмі́няють ся: туні́й, гру́бий, ліві́й, хро́мий, богáтий, тве́рдий, лі́сий, бо́рзий, кúцйй, голо́сний, пе́риний, ду́жий, могу́чий, завзяту́чий, бі́стрий, весе́лий. Також стéпені впе́ші: кра́сний, кра́снійший, кра́щий, на́йми́льший, на́й-ста́рший, на́йкра́снійший, на́йкра́щий...

Поді́бно також: здо́ров або здо́ровий (здо́рового, здо́ровому...). здо́рова, здо́рове; гото́в, -а, -е; ла́скав, рад; та́тїв, дї́дїв... (та́тового, дї́дового і т. д.), та́това, дї́дова, та́тє, дї́дє; кова́лїв (кова́лєвого...), кова́лєва, кова́лєве, учи́телїв...

Поді́бно також: вдові́н (вдові́ного, вдові́ному і т. д.), вдові́на, вдові́не; ві́нєн або ві́нний (ві́н-ного, ві́нн-ому...), ві́нна, ві́нно або ві́нне; го́деи або го́дний (го́дного...), го́дна, го́дно (-е); голо́ден, я́сен або голо́дний, я́сний...; спа́сеи (спа́сєного...), спа́се́на, спа́се́не (або: спа́сєний, -а, -е), зе́леи або зе́лений, зе́лена, зе́ле́не...

Поді́бно як гу́сііі́, відмі́няють ся: ї́хній, ї́хня, ї́хнє (від за́йменника ї́х), ба́ра́ний; лі́сій (від лі́са), пе́сій...; Госпо́день або Госпо́дний (Госпо́днього і т. д.), Госпо́дня, Госпо́дне. Ка́жемо: спі́дній, -я, -є, ве́рхній,

внїшній, братній, сїний..., або і з твердим закінченням: *спідній, -а, -е, верхній, внїшний, братній, сїний...*

§. 87. Сї прикметники, що уживають ся як іменники, відмінюють ся також після взірців: *добрій, гусїй*; на пр: *лісничий, лютий* (місяць), *бліжній* і т. д. (лісничого, бліжнього); *цїсарєва, братова* (цїсарєвої, братової, цїсарєвій і т. д.): *придане* (=віно), *Княже, Жабє* (приданого, Княжого, Жабїюго). В роді жєньскім і середнім уживаємо дєколи закінчень іменників, на пр.: *цїсарєви* побіч *цїсарєвої*, *Княжа* побіч *Княжого*.

Імена власні на *-ів, -їв*, відмінюють ся все як іменники, на пр.: *Костомарів, Ковалїв* — II. *Костомарова, Ковалєва*, III. *Костомарову, Ковалєву* і т. д.

III. Числівники.

§. 88. *Одєн дуб. Дві тополї. Пять сосон. Прийшли обá (обидва).*

Першій раз. Друга година. Сємий жнець.

Одно, двоє... чєтверо... (людїй). Прийшли обє.

Ходїть по одному, по два..., по двайцять (по двоє, по троє..., по двайцятєро...).

Однакий (однаковий) сїосїб, двояка, трояка міра. Двоїста, троїста музика. Подвійна, потрійна, почвірна робота. Однократний, двократний, одинайцятикратний.

Раз (два рази, три рази...); двічі, тричі, подвійно, потрійно, почвірно, дваkrát (двоkrát), триkrát, стокrát... (двоkrátно, триkrátно...). Уперве, у другє, впєрве, вдругє)..., у пятє...

Числівникї відріжняємо:

1. головні, котрими відповідаємо на питанє *кїлько?* і виражаємо числò осіб або річнй, на пр.: *одєн, два, обá, (обидва)_, пять_, сто_*; *тїсяч* або *тїсяча, мїліон*;

2. порядкові, котріми відповідаємо на питанє *котрий?*, *котрій з ряду?* на пр.: *перший, другий... десятый, сотний, тисячний, мільйонівий*;

3. числівники збірні (*одно́, дво́є, обо́є, п'ятеро, одина́дцять, два́дцять, тро́є*).., на питанє *кілько́ро?*;

4. числівники поділові (*по одно́му, по два...*) на питанє *по кілько́ро?*;

5. числівники мно́жні (*одна́кий, дво́йкий, подво́йний, дво́їстий, двокра́тний...*), на питанє *кілько́ра́кий?* *кілько́кра́тний?*;

6. Прислівники числові (*раз, двічі, тричі, двокра́т, впе́рве...*);

7. Числівники неозначені (*кілька, досіть, кількана́дцять, кількадеся́ть...*), коли не кажемо точно, *кілько́ чо́го є*; сюди належать по частині і такі прислівники прикметників, як *ма́ло, бога́то...*

Відміна числівників.

Ч. 89: Числівники головні. Числівник *оде́н, одна́, одно́* відміняє ся після взірця прикметникового *добри́й*, тільки *є* випадає у всіх інших відах: *одна́, одно́; одного́, одно́ї, одного́; одному́, одні́й, одному́...*; ч. мн.: *одні́, одні́х* і т. д. Так са́мо *два́дцять, оден... сто оден, два́дцять одна́, сто одно́; два́дцять одного́, сто одно́ї* і т. д.

Числівники головні: *два (дуби), дві (ри́бі), дві (селі́, або також два се́ла), оба́, обі́, обидва́, обидві́, три, чоти́ри* відміняють ся в дальших відмінках на всі три роди одна́ково:

II. в. *двох, обо́х, обидво́х, трох, чотиро́х*;

III. в. *двом, обо́м, обидво́м, тром, чотиро́м*;

IV. в. = I-ому; тільки при му́жеских імена́х осіб рівна́єсь сей відм. II-ому, на пр.: *двох чолові́ків, воєво́дів*, (пор. §. 40);

V. в. = I-ом; ;

VI. в. двома́, обо́ма, обидвома́, тро́ма, чотиромі́ (або й чотирма́);

VII. в. = II-ому.

Числа́ одини́чного, розу́міє ся, нема́.

§. 90. Числівникі́ *пять* до *дев'я́тьдесять дев'ять*, закінчені на *-ТЬ*, можна́ відміняти́ рго́йко, або́ після́ взірця́ трéтого іменникі́в жі́нських (як *часть*, §. 57), о́крім відм. V-ого і VI-ого, або́ та́кож поді́бно, як *два*, *три*...

Від- мінок	Ч и с л о́ о д н и́ ч н е		
I.	<i>пять</i> <i>шість</i>	<i>сі́м</i>	<i>ві́сім</i>
II.	<i>пяти́, пятьо́х</i> <i>шести́, шестио́х</i>	<i>семи́, семо́х</i>	<i>осьми́, осьмо́х</i>
III.	<i>пяти́, пятьо́м</i> <i>шести́, шестио́м</i>	<i>семи́, семо́м</i>	<i>осьми́, осьмо́м</i>
IV.	<i>пять</i>	<i>сі́м</i>	<i>ві́сім</i>
V.	<i>пять</i>	<i>сі́м</i>	<i>ві́сім</i>
VI.	<i>пятьма́</i> <i>шістьма́</i>	<i>сі́мма, се́мома</i>	<i>ві́сімма, вісь-</i> <i>[мома́]</i>
VII.	<i>пяти́, пятьо́х</i> <i>шести́, шестио́х</i>	<i>семи́, семо́х</i>	<i>осьми́, осьмо́х</i>

В VI. відм. ужива́єсь рідше *пяти́ю, пятю́*.

V. = I. (клі́чемо на пр.: *ви пять, ході́ть сю́ди!*).

§. 91. Со́рок і сто́ звича́йно зіста́ють ся невідмінні (до со́рок лю́дій, до сто́ лю́дій); але́ ка́жемо та́кож в II-ім відм.: *сорока́ і ста, сот* (*сорока́, ста лю́дій; дво́х, тро́х... сот*); часо́м ужива́ємо від сто́ та́кож відм. III. ч. мн. *стам* і VI. *стома́*.

Поді́бно: *дві́ста, три́ста, пятьсо́т, дев'ятьсо́т*; ка́жемо: *пятьсо́т або́ пятисо́т лю́дій...*

§. 92. *Тісяч* (*тісяча*) відміняє ся або після взірці *часть* (§. 57.) або після взірця *рóża* (§. 48): II. і III. *тісячи* або *тісячі*, IV. *тісяч* або *тісячу*, V. *тісячи* або *тісяче*, VI. *тісячю* (-єю), VII. *тісячи* (-і); ч. мн.: *тісячи* (-і), *тісячий* або *тісяч*, *тісячам*, IV. і V. в. = I-ому, *тісячами*, *тісячах*.

§. 93. Числівники збірні (*чétверо*, *п'ятєро* і т. д.) лишáють ся або невідмінні (*дванáдцятєро* лю́дям...) або прибрáють в дáльних відмінках закінчення: -ероx, -ером, -ерома, -ероx на пр.: *чétвероx* хат, до *чétверо* лю́дій, *п'ятєром* або *п'ятєро* лю́дям, *сéмерома* або *сéмеро* сно́дами, при *дéвятєроx* лю́дях...

§. 94. Числівники порядкові і мно́жні (*пéрший*, *дру́гий*, *трéтий*..., *со́тний*, *тісячний*... *одна́кий*, *део́стий*...) відміняють ся як прикме́тники (§. 80).

IV. За́йменники.

§. 95. *Івась* *ніше*. *Хто* *ніше*? — *Івась*. Показуючи на *Івася*, можемо сказати: *Він* *ніше*, — *Івась* сам про себе відповість: *Я* *нішу*, (Гл. §. 22, 4).

1. *Я* *нішу*, *Ти* *читаєш*, *він* (*она́*, *онó*) *бігає*; *ми* *нішемо*, *ви* *читаєте*, *оні́* *бігають*.

Ті займенники, що ними вказуємо або на свою особу або на особу того, що до него говоримо, або на особу того, що про него говоримо, зовуть ся займенники особові. (Перша, друга, трета особа).

2. *Мію* *ся*. *Ти* *бавиш* *ся*. *Він* (*она́*, *онó*) *трідить* *ся*... *Беру* *собі́* *яблоко*. *Беремо* *собі́* *яблоко*...

Займенник, що звертає дієствó до тої самої особи, котра щось робить, зовé ся зворéтний. (*Я* — *собі́*, *ти* *собі́*, *він* *собі́*, *ми* *собі́*, *ви* *собі́*, *оні́* *собі́*...; в німе́цкім іна́кше: *ich nehme mir*, *du sammelst dir*, *er sammelt*

sich, wir nehmen uns, ihr nehmet euch, sie sammeln sich.

3. *Мій образок. Твоя табличка... Мій, моя, моє, твій, свій, наш, ваш, їхній.*

Заіменники, означаючи чнесь посідане, отже такі, що комусь щось присвоюють, зовуться присвоюючі.

4. *Сей, отсεί хлопець. Ся, отся слава. Той, оттой дім; тамтой сад; сам (самий), той сам, той же, такий чоловік...*

Заіменники, що ними вказуємо на особи або річи, зовуться вказуючі.

5. *Був ту чоловік, про котрого ми вчєра говоріли. Нічо не має, хто нічо чєсно не заробів. Пропало, що в воду впало.*

Заіменники, що відносять ся до когось або до чогось, попередю названого, називаються відносні (чоловік — про котрого; нічо не має сей, хто...).

6. *Хто прийшов? Що стало ся? Котрий з вас се зробів? Яка се книжка? Чий ремінець? Що за одєн? Кілько вас?*

Заіменники, що ними питаємось, зовуться питаїні.

Заіменники котрий, -а, -е і хто, що можуть бути часом відносні, часом питаїні.

7. Заіменники, що не вказують на якусь точно означену особу або річ, зовуться неозначені: *весь, всякий, кождий, інший, ніякий, жтонебұдь...*

Відміна заіменників.

§. 96. В відміні заіменників відріжняємо осібно відміну заіменників особовіх і заім. зворотного — і відміну пррчих заіменників.

I. Заіменники особові і заіменник зворотний.

Від- мінок	На пита́нє	Число́ одини́чне	
		Осо́ба I.	Осо́ба II.
I.	хто? що?	я	ти
II.	чий? -я? -е?	мене́	тебе́
III.	кому́? чому́?	мені́	тобі́
IV.	кого́? що?	мене́	тебе́
V.	—	я	ти
VI.	ким? чим?	мно́ю	тобо́ю
VII.	в кім? в чім?	мені́	тобі́

Від- мінок	На пита́нє	Число́ одини́чне			
		Осо́ба III. (ро́ду м., ж. і с.)			З. зворотний
I.	хто? що?	він	она́	оно́	—
II.	чий? -я? -е?	єго́	єї́	єго́	себе́
III.	кому́? чому́?	єму́	її́	єму́	со́бі
IV.	кого́? що?	єго́	її́, (єї́)	єго́	себе́, ся
V.	—	—	—	—	—
VI.	ким? чим?	ним	не́ю	ним	собо́ю
VII.	в кім? в чім?	ні́м	ні́й	ні́м	со́бі

Від- мінок	На пита́нє	Число́ мно́ге		
		Осо́ба I.	Осо́ба II.	Осо́ба III.
I.	хто? що?	ми	ви	они́
II.	чий? -я? -е?	нас	ва́с	їх
III.	кому́? чому́?	нам	вам	їм
IV.	кого́? що?	нас	вас	їх
V.	—	ми	ви	—
VI.	ким? чим?	на́ми	ва́ми	ні́ми
VII.	в кім? в чім?	нас	вас	них

Коли до заіменника особового належить приіменник, то уживаємо в II-ім, III-ім і IV-ім відм. обох чисел трьох осіб — замість *єго, єму, єго* — *єї, їй, єї*, — *їх, їм, їх*, — відів тріох відмінних, а іменно додаємо на початку *н*. Отже кажемо: *него, нему, него, неї, ній, неї (ню), них, ним, них*, на пр.: *іду до него, говорю до них, назустріч ній*.

Кажемо однакож: *до єго батька, до їх дому*, бо приіменник тут належить до якогось іменника, а не до заіменника, на пр.: *до батька єго* (до належить до іменн. *батька*, не до заіменника *єго*). Уживаємо віду без *н* також тоді, коли приіменник поставлений по заіменнику: *єму* *напротів, їй назустріч...*

При приіменниках змінює ся також наголос заіменників: *до мене, до тебе, але: веді мене, прошу тебе*.

Замість: *мені, мені, тобі, тебе, єго, єму, єї, собі, себе* кажемо також з меншим притиском: *ми, мя, ти, тя, го, му, ї, си, ся (сь)*, на пр.: *заклич го сюди*; але *заклич єго, не тамтого; нилькуї ся, але нилькуї себе, не мене*.

§. 97. 2. Заіменники вказуючі: той, сей.

Від- мінок	На питанє	Ч и с л о о д и н ь ч н е		
I.	хто? що?	той	та (тая)	то, те (тоє, теє)
II.	чий? -я? -е?	того	тої	того
III.	кому? чому?	тому	тій	тому
IV.	кого? що?	той (дім) того (коня)	ту (тую)	то, те (тоє, теє)
V.	—	—	та	то, те
VI.	ким? чим?	тим	тою	тим
VII.	в кім? в чім?	тїм	тій	тїм

Від- мінок	На пита́нє	Ч и с л о́ о д н и н і ч н е		
I.	хто? що?	се́й	ся	се (се́е)
II.	чий? -я? -е?	се́го	се́ї	се́го
III.	кому́? чому́?	се́му	се́ї	се́му
IV.	кого́? що?	се́й, се́го	се́ю	се
V.	—	се́й	ся	се
VI.	ким? чим?	се́м	се́ю	се́м.
VII.	в кім? в чім?	се́м	се́ї	се́м

Від- мінок	На пита́нє	Ч и с л о́ м н о́ г е	
I.	хто? що?	ти́ (ті́ї)	сі́ (сі́ї)
II.	чий? -я? -е?	ти́х	си́х
III.	кому́? чому́?	ти́м	си́м
IV.	кого́? що?	ти́ (ко́ні) ти́х (лю́дїї)	сі́ (си́х)
V.	—	ти́	сі́
VI.	ким? чим?	ти́ми	си́ми
VII.	в кім? в чім?	ти́х	си́х

Замі́сць *се́го, се́му, се́ї, се́ю* гово́рять ся та́кож ча́сто: *сьо́го, сьо́му, сьо́ї, сьо́ю*.

Гово́рять і пи́шуть та́кож: *цей, ця, це, цьо́го...*; *сесь, сеся́, сесе́* і в числі́ мно́гим: *сесі́, сесі́х* і т. д.

На Украї́ні значі́ть то́й ті́лько, що та́мто́й (на ті́м сьві́ті — то зн. на та́мті́м сьві́ті, то зн.: по сме́рті).

Так, як то́й, се́й, відмі́няють ся: та́мто́й, отто́й; то́т, та́мто́т, (то́го, та́мто́го...); *отсе́й*.

§. 98. Поді́бно, як то́й, се́й, відмі́няють ся та́кож за́йменники́ при сво́юючі́: *мій, твій, се́й; мо́й, мо́е*.

II. в. ч. од.: мо́го, (мо́его), мо́ї (мо́її), мо́го (мо́его); *тво́го (тво́его), тво́ї (тво́її), тво́го (тво́его); сво́го (сво́его)*.

III. в. ко́му (мо́єму), мо́ї, мо́му (мо́єму); *тво́му (тво́єму)*...

IV. в. мо́го (мо́его — ко́нї, бра́та), *мі́ї (ді́м), мо́ю, мо́е*...

V. в. = I-ому.

VI. в. *моїм, моєю, моїм...*

VII. в. в *моїм, моїй, моїм...*

В ч. мн.: *мої, II. моїх, III. моїм, IV. мої домів (моїх братів), V. = I., VI. моїми, VII. моїх*

Наш, ваш відмінюють ся зовсім як *той (нашого і т. д.)*.

Чий, чия, чий відмінюють ся: в ч. од. *чийого, чийї, чийого; чийому, чийї, чийому; чий (дім), чийого (коня), чию, чийї; V. = I-ому. VI. чийм, чийєю, чийм; VII. чийм, чийї, чийм; в ч. мн. для всіх родів: чийї, чийїх, чийм, чийї (чийїх для осіб муж. роду, на пр.: чийїх людей), чийї, чийїми, чийїх.*

§. 99. Заіменники питайні *хто? що?* відмінюють ся: *кого, чого; кому, чому; кого, що; V. = I-ому; VI. ким, чим; VII. (в) кім, (в) чим; числā мно́гого нема.*

§. 100. Заіменник неозначений *весь, вся, все (увесь, уся, усє)* відмінює ся в ч. од. як *сей*: *всього, всеї, всего і т. д.; тільки VI. в. р. муж. і сер. звучить всім (не всім); в ч. мн. являє ся також всюди ї; всі, всіх...; в VI. відм. ч. мн. кажемо всіми або всіма.*

Заімен. неозначені: *хтось, щось, чийсь* відмінюють ся як *хто, що, чий* з доданням на кінці *сь* (*когось, чогось, чийогось...*). *Кілька, багато, досить...* зістають невідмінні; кажемо одна́кож де́коли: *кілько́х, багато́х...*

§. 101. Заіменники відно́сні і пита́йні: *котрий, який* і всі про́чі, за́кінчені прикметни́ково, відмінюють ся як прикме́тники, §. 80.

Замі́сць заім. відно́сного (не пита́йного) *котрий, котра́, котре́*, ужива́ємо звича́йно заіменника відно́сного *що* і дода́ємо до не́го відпові́дний відмі́нок заіменника о́собово́го; на пр.: зам. я, *котро́го ви до́бре зна́єте* — мо́жна сказати: я, *що менé ви до́бре зна́єте*; чолові́к, *котро́му ві́римо* — *що є́му ві́римо*; *котри́х* — *що їх* і т. д.

При відм. I-ім заіменник о́собовий звича́йно опу́ска́ємо, на пр.: чолові́к, *котри́й тут бу́в* — чолові́к, *що*

(він) тут був. Про неозначені особи уживаємо також відносного заіменника *хто* (без заіменника особового) або *той*, *хто* (про особи), *той*, *що* (про особи і річ), на пр.: *поможі (поможіть), хто в Бога вірить; най ідуть, хто хоче (той, хто хоче або ті, що хотять).*

V. Дієслова.

§. 102. *Я читаю. Ти ходиш. Він піє. Вода тече. Ми несемо. Ви кладете. Оні слухають. Тополі шумять.*

При дієслові відрізняємо особи — першу, другу і третю, а то в обох числах (числї од. і мн.).

Свитає, смеркає, греміть... Такі дієслова, що їх уживаємо лише в третій особі, зовуться неособові.

§. 103. *Я пускаю, я пускав, я буду пускати* — пташка. *Я пущу, я пустив* пташка. — *Ти скачеш, ти скакав, ти будеш скакати. Ти скочиш, ти скочив.* — *Ви сїдали, оні сїли.* — *Онї читали, ви прочитали.*

Одні дієслова виражають такє дійство, що зачалося і або відбуває ся або відбувало ся або буде відбувати ся — але не знати, чи дійшло або чи дійде до кінця, так, що не можна сказати, чи оно доконує ся; на пр.: *я пускаю, буду пускати* — але не знаю ще, чи (цілком) *пущу; ти пускав* — але я не знаю ще, чи ти вже *пустив*.

Ті дієслова, що виражають дійство недоконане, зовуться недоконані, на пр.: *пускати, скакати, сїдати, читати*. Ті, що виражають дійство доконане, зовуться доконані, на пр.: *пустити, скочити, сїсти, прочитати*. Порівняйте з собою: *кидати* — *кинути*; *минати* — *минути*; *нести* — *занести, від-, пере-, до-, ви-, з-нести*; і т. д.

§. 104. *Я читаю, я читав, я буду читати. Ластівки літають, ластівки літали, ластівки будуть літати.*

Я прочитаю, я прочита́в, я прочита́в бу́в. Ласті́вкі прилетя́ть, ласті́вкі прилеті́ли, ласті́вкі бу́ли прилеті́ли.

Окрім осіб і чисел відріжняємо при дієсловах ще також і трійкий час діїства: тепе́рішній (*я чита́ю* — тепе́р), мнну́вший (*я чита́в, я прочита́в, я бу́в прочита́в* — се вже мнну́ло) і час будучий (*я бу́ду чита́ти, я прочита́ю* — се насту́пить в будучности).

Після того, чи яке дієслово докóнане, чи недокóнане, відріжняємо в часі мнну́вшим діїство трійке: мнну́вше недокóнане (*я чита́в, ласті́вкі літа́ли*), мнну́вше докóнане (*я прочита́в, ласті́вкі прилеті́ли*) і да́вно мнну́вше (*я вже бу́в прочита́в...*); в часі будучім відріжняємо також діїство недокóнане (*я бу́ду чита́ти*), і докóнане (*я прочита́ю...*).

Час тепе́рішній дієслів недокóнаних виража́є, що щось вла́сне тепе́р (в тепе́рішности) відбува́є ся. Дієслова́ докóнані виража́ють на́томісць за́всїди, що щось або́ докóнає ся або́ вже докóнало ся, о́тже відно́сять ся все ли́ше або́ до будучности або́ до мнну́вности, а часу́ тепе́рішного не ма́ють. Що тепе́р відбува́є ся, то не мо́же бу́ти докóнане, для́того дієслова́ докóнані не ма́ють вла́стивого часу́ тепе́рішного. *Я чита́ю, ласті́вкі літа́ють* — тепе́р; *я прочита́ю, ласті́вкі прилетя́ть* — в будучности; *я чита́в, я прочита́в, ласті́вкі леті́ли, ласті́вкі прилеті́ли* — тут е́сі чо́тири діїства відно́сять ся до мнну́вности.

§. 105. *Ти, Іва́сю, пи́шеш. Іва́сю, пиши́! Ти, Іва́сю, писав би, коли́б мав перо́.*

Ви чита́єте. Чита́йте! Ви чита́ли би, коли́б ма́ли кни́жку.

В усіх тих примірах ма́ємо ту саму особу́ дру́гу (раз в числі од., дру́гий раз в числі мно́гим), але не все спосо́б ви́казу є той сам: 1) раз ви́казуємо по́ prostu, що щось діє ся (способи́ прями́й: *пи́шеш, чита́єте*); 2) дру́гим разо́м ви́казуємо, щобі́ щось дія́ло ся (способи́ прика-

зовий: *пиши, читайте*); 3) третім разом вискажуємо дієство так, що уважаємо єго лише можливим, подуманим, певним, таким, що лише могло би відбутися, але ще не відбуває ся (спосіб можливий: *ти Івасю писав би... Ви читали би...*).

Спосіб прями́й уживає ся у всіх часа́х (*пиши, писав, буду писати...*). Спосіб приказови́й уживає ся лише в часі тепе́рішнім (*пиши, пиши́м, пиши́ть*). Спосіб можли́вий уживає ся лише для двох часів: тепе́рішного (*я писав би — тепе́р*) і мину́вшого (*я був би писав*).

§. 106. *Плуги ора́ли н́иву. Н́ива була́ о́рана плуга́ми. — Як во́лі не хотя́ть робі́ти, то бу́дуть би́ті.*

Коли́ в ре́ченю дієство дієсло́ва перехо́дить від підмету на якусь іншу особу або річ, то таке дієсло́во зовемо́ пере́хідним: *плуги ора́ли* — їх о́ране пере́ходило на *н́иву*. Особа́ або річ, що на не́ї пере́ходить дієство пере́хідного дієсло́ва, зове́ ся предме́том ді́йства (*н́ива*), а такий підмет і таке дієство зовемо́ ді́яльним (*ора́ти*).

Коли́ж дієство не пере́ходить від яко́гось підмету на предме́т, але сам підмет ре́чення прийма́є дієство на себе́ від яко́гось дру́гого, тоді́ і підмет і дієство зову́ть ся страда́льни (*н́ива була́ о́рана, во́лі бу́дуть би́ті*). Дієство не вихо́дить тут від підмету, але пере́ходить (сплива́є) на него́: *н́ива* і *во́лі* прийма́ють на себе́ дієство від ко́гось дру́гого.

При пере́міні ді́йства ді́яльного на страда́льне ста́є ся предме́т ді́йства підметом: *плуги ора́ли н́иву* (= предме́т) — *н́ива* (= підмет) *була́ о́рана плуга́ми...*

Виді́в ді́йства страда́льного ужива́ємо одна́ком рідко в ру́ській мові, особливо́ в часі тепе́рішнім; на пр.: не ка́жемо: *там в ста́злений ді́м*, але ка́жемо: *там*

ста́влять дім. Волимо́ ви́разити ту саму́ га́дку ді́йством ді́яльним.

§. 107. *Дитина спить. Потік шуміть. Птахи летять.*

Такі дієслова́, що їх ді́йство — хоч від них вихо́дить — не мо́же перейти́ на яку́сь дру́гу осóбу або́ річ, зову́ть ся неперехі́дні (*спить, шуміть, летять*). Неперехі́дні дієслова́ не мо́жуть ма́ти прѣдмету: не мо́жемо когос́ь дру́гого *спати, шуміти, летіти*. Оге́ї дієслова́ не мо́жуть тако́ж ма́ти ви́дів ді́йства страда́льного.

§. 108. *Я хвалю́ Івася́. Івась хвалі́ть ся. — Ми́ємо ру́ки. Ми́ємо ся рука́ми. — То́му, що зблуді́в, хлопця́ показало́ доро́гу. Коли́ ві́тер розігна́в хма́ри, показало́ ся со́нце. — Не кай́ ся ра́но вста́ти. Не бій́ ся робо́ти. Соромі́ ся злого́.*

Дієслова́ перехі́дні, сполу́чені з заі́менником *ся*, що їх ді́йство вихо́дить від підмету, але до не́го само́го знов поверта́є, зову́ть ся зворóтними: *хвалю́ — хвалю́ ся, мійю́ — мійю́ ся, показую́ — показую́ ся...*

Такі́ж дієслова́, що не ужива́ють ся ні́коли без заі́менника *ся*, зову́ть ся заі́менникови́ми, на пр.: *каю́ ся, бою́ ся, соромлю́ ся... стида́ю ся...* Не ка́жемо ні́коли без *ся*: *каю́, бою́...*, але дода́ємо все *ся*.

§. 109. 1. *Дитина ї́сть. Дитина не хо́че ї́сти. В шко́лі учимо́ ся писа́ти, чита́ти, числі́ти і користа́ти з рі́жних і́нших нау́к.*

2. *Бог зна́є на́ші ді́ла і самі́ думкі́ на́ші. Бог зна́ючий на́ші ді́ла, зна́ючий самі́ думкі́ на́ші, не потерпі́ть ні́якої непра́вди. — Хто не зазна́в бі́ди, не зазна́в і добра́. Не зазна́вший бі́ди, не зазна́в і добра́. — В осе́ні лі́сте пожов-кло; земля́ укри́ла ся по́жовким лі́стом. Ученик відложи́в напíсану зада́чу. — Те́плий кожух, та не на ме́не ші́тий.*

Окрім таких видів дієслів, що відносять ся до якоїсь одної особи, ч. од. або мн., першої, другої або третьої, відрізняємо ще імена дієсловові, що не відносять ся до якоїсь одної особи; на пр.: *їсти, писати, читати...*, *знаючий, -а, -е; зазнав, -ла, -ло; зазнавши, -а, -е; поживлий, -а, -е; написаний, -а, -е; шитий, -а, -е.*

Імена дієсловові зближають ся своїм значінем або до іменників або до прикметників.

1. Ім'я дієсловове *їсти* зближає ся до іменника, на пр.: *зачинаю їсти.* — тут дієслово *їсти* є предметом дієслова *зачинаю*, порів. *зачинаю роботу*; — *їсти (є) добре лише тоді, коли чоловік справді голодний* — тут *їсти* є підметом речення. Такі види дієслів зовемо дієіменниками.

2. Такі знов види дієслів, що не мають особних закінчень для осіб, але мають — так як прикметники — закінчення для родів (мужеского, жінського, середнього) і чисел (однинного і мн.), зовуть ся дієприкметниками, на пр.: *я, ти, він, — знаючий, она — знаюча, оно — знаюче; ми, ви, оні — знаючі; зазнав, зазнала, зазнало; зазнавши...* Дієприкметники можуть бути діяльні, на пр.: *знаючий*, то значить: сей, що сам знає щось — або страдальні, на пр.: *написаний*, то значить: сей, що є написаний від когось другого...

§. 110. *Хлопець упав, ідучий до дому. Не спитавши броду, не йди у воду. Несподівано приїхали батько.*

Дієприкметники можемо замінити в прислівникі, на пр.: *ідучий, -а, -е, — а ідучи; спитавши, -а, -е — а спитавши; несподіваний, -а, е — а несподівано.* Такі невідмінні види дієприкметників зовемо дієприслівниками.

Відміна дієслова.

§. 111. Для відміни дієслів треба знати два головні види: 1) час теперішній (*питаю, пасу, дарую,*

жд-у, ріж-у, хвал-ю, терн-лю) і 2) дієіменник (*нитá-ти, нас-ти, дарува́-ти, жда́-ти, різа-ти, хвали́-ти, терні́-ти*).

Час теперішній кінчить ся в 1. ос. ч. од. на *-у*, на пр.: *нас-у́*. По самозвúках або по мягкім співзвúку стоїть *-ю*, на пр.: *нитá-ю*, *хвал-ю́* (*хваль-у*). По змúгчених гúбних стоїть *-лю*, на пр.: *терн-лю́*, *гúб-лю* (замісць *терню́* = *терн-йу*, *гúбю́* = *губ-йу*).

Дієіменник кінчить ся на *-ти*, на пр.: *нитá-ти*, *терні́-ти*, *нас-ти*. Коли́ перед закінченем *-ти* стоїть гортáнний співзвúк, тоді́ маємо тут *-чи* (гл. §. 17.), на пр.: *бічи́* зам. *бігти́*, *печи́* зам. *некти́*.

§. 112. Від часу́ теперішнього 2. ос. ч. од. творимо, по відкі́нненю закінчення *-еш, -иш, (єш, їш)*, отсї́ відн:

1. спóсіб приказовій, закінчений на *-и*, а по самозвúках на *й*, на пр.: *нитá-й*, зам. *нитá-и*, *нас-й*, *дару́-й*, *жд-и*, *хвал-й*, *терн-й*;

2. дієприкметник діяльний часу́ теперішнього, закінчений на *-учий*, по самозвúках *-ючий* або *-ячий*, на пр.: *нитá-ючий*, *нас-учий*, *дару́-ючий*, *жд-учий*, *ріж-учий*; *хвал-ячий*. — Коли́ додаєсь закінчене *-учий, -ючий*, а коли́ *-ячий*, буде сказано́ пізнійше.

§. 113. Від дієіменника творимо, по відкі́нненю закінчення *-ти*, слідуючі відн:

1. Два дієприкметники діяльні часу́ минúвшого: а) Одén з них закінчений на *-иий, -а, -е*, на пр.: *нас-иий*; коли́ж пень дієіменника кінчить ся самозвúком, то додаємо *-виий, -а, -е*, на пр.: *нитá-виий*, *дарува́-виий*, *жда́-виий*, *різа-виий*, *хвали́-виий*, *терні́-виий*. б) Другий дієприкметник діяльний часу́ минúвшого закінчений на *-в, -ла, -ло*, на пр.: *нитá-в*,

-ла, -ло; дарувá-в, -ла, -ло; рíза-в, -ла, -ло; хвалí-в, -ла, -ло; тернí-в, -ла, -ло.

Про се, що *л* тут переміняє ся на *в* (*я читáв, ми читá-ли*), гл. §. 18. По співзвúку може *л* цілком відпасти, на пр.: *нас* зам. *нас-л*, áле *нас-ла, нас-ло*. *О, е* можуть в замкненім складі перейти на *і, ї*, на пр.: *рíс, ро-сла́, ро-сло́; вíв, вé-ла, вé-ло; нíс, нé-сла, нé-сло; рíс-ний, вíв-ний, нíс-ний*.

2. Дієприкметник страдальний, закінчений на *-ний, -а -е*, на пр.: *ни́та-ний, жда́-ний*. Коли пенз дієменника кінчить ся на самозвúки *у, о, и, і, ї*, то самозвúки єї відпадають, а замість них вставляє ся *е, є*, на пр.: *кíн-е-ний — кíну-ти; ко́л-е-ний — коло́-ти; хва́л-е-ний — хвалí-ти; приви́чá-є-ний — приви́чаї-ти*. Так сáмо вставляє ся *е, є* по співзвúках, на пр.: *на́с-е-ний, — на́с-ти*. Від *пла́ти-ти* кажемо *пла́ч-е-ний* (*т* м'ягчить ся на *ч*, гл. §. 17); від *тернí-ти — терн-ле-ний* (по губній вставляє ся *л*).

Деколи додає ся в дієприкметнику страд. замість закінчення *-ний, -а, -е* закінченє *-тий, -та, -те*, áле вже все прýмо до ния дієменника, на пр.: *де́р-тий — де́р-ти; ния́-тий...*

§. 114. Всі прóчі відп — а іменно часи минúвший, давноминúвший і час будúчий — творять ся чéрез зложєнє. Так сáмо творить ся чéрез зложєнє спóсіб можливий і всі відп дíйствá страдального.

1. Час минúвший, як дíєслів докóнаних так недокóнаних, творимо, селі до дієприкметника дíяльного часу минúвшего, закінченого на *-в, -ла, -ло*, додамо заіменники особові: *я читáв; читáла-ло, ти читáв..., ми, ви, онí читáли*.

2. Час давноминúвший творить ся, коли до часу минúвшего додамо: *був, -ла, -ло, булí*, на пр.: *я був читáв... ми булí прочитáли*.

3. Час будучий творить ся від дієслів недоконаних доданем до дієіменника слів *буду, -еш, -е, будемо -ете, -уть*, на пр.: *буду читати...*, *она буде читати...*, *оні будуть читати*. Замість дієіменника можемо ужити також дієприкметника на *-в, -ла, -ло*, на пр.: *буду читав, -ла, -ло... — будемо, -ете... читали*. Замість *буду... читати* говоримо також: *читати му, читати мені, читати ме, читати мемо, читати мете, читати муть*, або: *му читати, мені читати* і т. д. (*му, мені...* може стояти перед дієіменником або по дієіменнику).

Від дієслів доконаних творимо незлужений час будучий по просту закінченнями часу теперішнього, на пр.: *читаю — буду читати, а прочитаю, сідая — буду сидати, а сяду, стаю — буду стояти, а стану...*

Коли кажу: *буду читати*, то не знаю ще, чи доконаю сего читання. Колиж кажу: *прочитаю*, то думаю собі, що також докінчу сего читання.

§. 115. Спосіб можливий (§. 105, 3.) творимо сим способом, що до часу минувшого дієслів доконаних і недоконаних додаємо злучник *би*, а то, коли хочемо означити можливість в теперішности, на пр.: *я читав би, я за-читав би, нас би, хвалив би...* Колиж хочемо означити можливість в минувшости, то додаємо *би* до часу давноминувшого, на пр.: *я був би читав, я був би за-читав, нас, хвалив...*

§. 116. Відн діїства страдального (§. 106.) творимо, додаючи до дієприкметника страдального (§. 113, 2.) відн дієслова *бути*, на пр.: *кніжка є читана, прочитана; кніжка була читана, прочитана; буде читана, прочитана*. Відн страдальних уживаємо рідко

§. 117. Перéгляд головніх видів
дієсловових.

(§. 111—113).

Час тепер.: <i>пита́-ю</i>	Дієіменник: <i>пита́-ти</i>
Снос. приказ.: <i>пита́-й</i>	Дієприкметник діяльний
Дієприкметник діяльний	часу мину́шого:
часу тепер.: <i>пита́-ючий, -а, -е</i>	а) <i>пита́-вший, -а, -е</i>
	Дієприкметник діяльний
	часу мину́шого:
	б) <i>пита́-в, -ла, -ло</i>
	Дієприкм. страдальний:
	<i>пита́-ний, -а, -е</i>
	(<i>спі́-тий, -а, -е</i>)

Всі про́чі види дієслів зложéні.

§. 118. Перéгляд ціло́ї відміни.

I.

Спóсіб прýмий.

Час теперішній.

Число́ одини́чне:

1. <i>пита́-ю</i>	<i>нас-у́</i>	<i>хвал-ю́</i>
2. <i>пита́-єш</i>	<i>нас-е́ш</i>	<i>хвал-и́ш</i>
3. <i>пита́-є</i>	<i>нас-е́</i>	<i>хвал-и́ть</i>

Число́ мно́ге:

1. <i>пита́-ємо</i>	<i>нас-емо́</i>	<i>хвал-имó</i>
2. <i>пита́-ете</i>	<i>нас-ете́</i>	<i>хвал-ите́</i>
3. <i>пита́-ють</i>	<i>нас-у́ть</i>	<i>хвал-я́ть</i>

Час мину́вший дієслів недокóнаних.

Число́ одини́чне:

1. я <i>пита́-в, -ла, -ло</i>	я <i>нас, -ла, -ло</i>
2. ти <i>пита́-в, -ла, -ло</i>	
3. (він, она́, оно́) <i>пита́-в, -ла, -ло</i>	

Число мно́ге:

1. ми пита́-ли	ми па́с-ли
2. ви пита́-ли	
3. оні́ пита́-ли	

Час минувший дієслів докóнаних.

Число́ оди́нч́е:

1. я спита́-в, -ла, -ло	я попа́с, -ла, -ло
2. ти спита́-в, -ла, -ло	
3. (він, она́, оно́) спита́-в, -ла, -ло	

Число́ мно́ге:

ми спита́-ли	ми попа́с-ли́
ви́ спита́-ли	
оні́ спита́-ли	

Подібно́ можемо від пита́ти утвори́ти ще мно́гі і́нші докóнані дієслова́, на пр.: запита́в, ві́питав, розпита́в...; від па́сти — ві́паста (ві́пасту), на́паста (на́пасту)...

Час давномину́вший дієслів докóнаних і недокóнаних.

1. я був пита́-в,	я був па́с
(я пита́в був,	я па́с був)
і т. д.	
2. я був спита́-в,	я був попа́с
(я спита́-в був,	я попа́с був)
і т. д.	

Число́ мно́ге:

1. ми були́ пита́-ли,	ми були́ па́с-ли
(ми пита́-ли були́,	ми па́с-ли були́)
і т. д.	
2. ми були́ спита́-ли,	ми були́ попа́с-ли
(ми спита́-ли: були́,	ми попа́с-ли були́)
і т. д.	

Час будучий дієслів недовірливих.

Число одиничне:

1. *б́уду* *пита́-в, -ла, -ло, б́уду нас, -ла, -ло*
2. *б́удеш* *пита́-в, -ла, -ло*
3. *б́уде* *пита́-в, -ла, -ло*

Число мно́ге:

1. *б́удемо* *пита́-ли* *б́удемо нас-ли*
2. *б́удете* *пита́-ли*
3. *б́удуть* *пита́-ли*

Або́: *б́уду чита́-ти* і т. д.; або *чита́ти му, мені, ме, ме́мо, ме́те, му́ть*; або́: *му чита́ти* і т. д.

Час будучий дієслів доко́наних

Число одини́ч:

Число мно́ге:

1. *спита́-ю, понас-у́* *спита́-ємо, понас-емо́*
і т. д. і т. д.

Час сей має закінчення часу теперішнього дієслів недовірливих.

II.

Спосіб приказовий.

Число од.: 1. —

2. *пита́-й, (спита́-й), нас-й, (понас-й),*
3. *(нехай́ пита́є, спита́є, насé, понасé).*

Число мно́ге:

1. *пита́-ймо, (спита́-ймо), нас-їм, (понас-їм),*
2. *пита́-йте, (спита́-йте), нас-їть, (понас-їть),*
3. *(нехай́ пита́ють, спита́ють, насу́ть, понасу́ть).*

1-ої ос. ч. од. нема́. 3-у особу числа од. і 3-у особу числа мно́гого в спосібі приказовім опи́суюмо словом *нехай́*.

Коли́ на́голос в спосібі приказовім не стоїть на закінченю, але на пни дієслова, то закінченє *и* випадáє, лишáючи, коли́ можна, змя́гченє, на пр.: *двигни́*, але: *стань*;

хвали́, але: стрі́ль; прятати́ — прятч, прятчо́, прятче́, але: допта́ти — допчй, допчіть, варі́ти — варй, варім, варіть, але: ві́рити — вір, вірмо, вірте. По губних, зм'ягчених і по *р* стоїть все *і* замість *ї* (допчіть, варіть). По самозв'юках переходить *и*, *ї* в закінченнях способу приказового на *й*, на пр.: пита́-й, пита́-йте.

III.

Імена дієсловові.

I. Дієіменник: пита́-ти, (спита́-ти), пас-ти, (попас-ти).

II. Дієприкметники діяльні:

1. часу́ тепер:

пита́-ючий, пас-у́чий, хвал-я́чий.

Дієслова́ докóнані сего́ дієприкметника не ма́ють; не ка́жемо на пр.: *спита́-ючий*.

2. Дієприкметник діяль. часу́ минув. а) пита́-вший, (спита́-вший); пас-и́й, (попас-и́й).

Дієприкметник діяль. часу́ минув. б): пита́-в, -ла, -ло (спита́-в, -ла, -ло); пас, -ла, -ло (попас, -ла, -ло).

III. Дієприкметник страдальний: пита́-ний (спита́-ний); пас-е́-ний (попас-е́-ний).

IV. Дієприслівники: пита́-ючи; пита́-вши, спита́-вши... Дієприслівника діяльного часу́ тепер. дієслова́ докóнані не ма́ють; не ка́жемо на пр.: *спита́-ючи*. Рідко ужива́є ся дієприслівник діяльний часу́ мин. на -ло і дієприслівник страд. на -но: *бува́ло* (бува́-в), *о-спало́* (спа-в), *несподі́вано* (несподі́ва-ний).

Тво́рене спосо́бу **можли́вого** і ви́дів ді́йства́ **страдального** — гл. §§. 115, 116.

§. 119. Відмі́на дієслів ді́лить ся на три **взі́рці** **головні**, а сім **побі́чних**:

До котрого взірця головнього котре дієслово належить, пізнає ся після слідуючих прикмёт:

I. 2-га особа ч. од. часу теп. кінчіть ся на: *-еш, (-єш)*,
на пр.: *нас-у́ — нас-єш, пита́ю — пита́-єш.*

II. 2-га особа ч. од. часу теп. кінчіть ся на: *-иш, (-їш)*,
на пр.: *хвал-ю́ — хвал-и́ш, терп-лю́ — терп-и́ш,*
сто-ю́ — сто-и́ш.

Дієслова другої відміни можна і по тім пізнати, що у них кінчіть ся дієприкм. діяльний часу тепер. на *-ячий*.

III. 2-га особа ч. од. часу теп. кінчіть ся на: *-си (-ш)*,
на пр.: *їм — ї-си́ або ї-ш.*

Взірці побічні є слідуючі:

I. Відміна перша.

(2-га ос. ч. од. часу тепер. на *-еш, -єш*).

Відміна ся розпадає ся на 5 взірців:

§. 120. Взорець перший.

Пень часу тепер. і пень дієіменника — є собі рівні і кінчають ся самозвúком: *пита́ю, пита́-ти* (пень *пита́-*); *мінѧ́ю, мінѧ́-ти*; *грѣ́ю, грѣ́-ти*; *чѹ́ю, чѹ́-ти*; *шѣ́ю, шѣ́-ти*...

Черéгляд вѣдів і відміни гл. в §§. 117—118. Дієприкм. страд. деколн лишé на *-тий, -а, -е* (*шѣ́-тий*).

Наголос стоїть звичайно на кінцевім самозвúку пня (*пита́ю, пита́ймо, спада́й, спада́вши*); але є і вѣїмки, на пр.: *слѹ́хаю, слѹ́хав*... Зміняють наголос дієслова: *ку́ти — ку́ю, гни́ти — гни́ю, жи́ти — жи́ю*.

§. 121. Взорець другий.

Пень часу тепер. і пень дієіменника — є також собі рівні, але кінчають ся співзвúком: *нас-у́, нас-ти* (пень *нас-*); *крад-у́, кра́с-ти* (зам. *кра́д-ти*, *д* переміняє ся перед *т* на *с*); *стриж-у́* (зам. *стриг-у́*, гл. §. 16, 2), *стри-чий* (зам. *стриг-тій*, гл. §. 17); *скуб-у́, скуб-с-тій* (вставляє ся: *с*); *плив-у́, пли-с-тій*, зам. *плив-с-тій*.

Коли пень кінчить ся на *р*, то в часі теперішнім може скоротити ся: *дер-у* або *др-у*, *дёр-ти*; *тр-у*, *тёр-ти*...

Перегляд в'їдів і відміни гл. в §§. 117—118. Дієприм. страд. кінчить ся часто на *-тий*, *-а*, *-е* (*дёр-тий*).

До сєї відміни належать також:

сїд-у — *сїс-ти* (зам. *сїд-ти*), *сядь*, *сївши*, *сїв*, *-ла*, *-ло* (інших в'їдів нема; пор. *сидїти*, *сїда́ти*);

їд-у — *ї-ти* (зам. *їд-ти*), *їди*, *їдучий*; але від іншого пня: *їно́-вний*, *їно́-в* — *ходжений* (пор. *ходи́ти*);

жив-у (або: *жи-ю*) — *жи́ти*, *живи́* і т. д., або після взірця першого (*жи́и*...).

Дієслова: *нн-у*, *жн-у*, *тн-у*, *по-чн-у* — *н(н)я́-ти*, *жа́-ти*, *тя́-ти*, *по-ча́-ти*, *во́зьм-у* — *взя́ти*, *дму* — *ду́-ти* мають пні закінчені в часі тепер. на *н*, *м* і творять про́чі фо́рми правильно від обо́х пнів *нн-* і *н(н)я-* (*нни*, *ннучий*, *н(н)я́-вний* і т. д.); дієприм. страд. на *-тий*: *жа́-тий*, *тя́-тий*... Подібно: *кля́-с-ти* або *кля́-ти* має: *клен-у́*, *кля-в*, *кля́-тий*.

На́голос в відах утворених від пня часу́ теперішнього стоїть звичайно на закінченнях (*насу́*, *наси́*, *насу́чи* або *насу́чи*), опроче на пни (*на́сла*, *на́сти*...); але: *рості́* (зам. *рост-ти́*, *рост-у́*), *росла́*...; *гребсти́*, *січи́*...

§. 122.

Взорець третій.

Пень дієіменника *до́вший* ніж пень часу́ теперішнього, але оба́ пні кінча́ть ся самозвúком: *дар-у́-ю*, *дар-увá-ти*; *малю́-ю*, *малювá-ти*; *полю́-ю*, *полювá-ти*; подібно: *ку́-ю*, *кувá-ти* (або і *ку́ти*; *кований* або після взірця першого: *ку́-тий*); *да́-ю*, *давá-ти* (але: *да́-ти* — *дам*); *плю́-ю*, *плювá-ти* (*плю-ва́в* або: *плю-в*); *сї́-ю*, *сї́я-ти*; *лль-ю* (*лль-у*), *лльá-ти* (*лль-а-ти*; або *лї́-ю*, *лї́-ти* після взірця першого; *лльá-ний* або *лльá-тий* або й *лї́-тий*)...

Перегляд відів взірця третого:

дару-ю	дарува-ти
дару-й	дарува-вший, -а, -е
дару-ючий, -а, -е	дарова-ний, -на, -не

(замість *у* є в середині наголошене *о*; коли однаков наголос є на першій складі дієслова, то лишає ся *у*, на пр.: *сильований*, подібно *мальований*, а *подоготований*).

Наголос неодностайний (дарува-ти, дару-ю, а *сильу-вати*, *сильу-ю*; *сїяти*, *сїю* — *смыїти* ся, *смыю* ся). Від наголосу дієслів, закінчених в пни дієіменника на *-ува*, залежить, чи сей нарісток лишаєсь в дієприкметнику і дієприслівнику страдальнім, чи зміняєсь на *-ова* (пор. §. 20).

§. 123. Взорець четвертий.

Цень дієіменника *довший* ніж пень часу теперішнього, але пень дієіменника кінчить ся самозвучком, а пень часу тепер. **твердим** співзвучком: *жду*, *жда-ти*, *рв-у*, *рва-ти*; *стогн-у*, *стогна-ти*; *махи-ю*, *махи-юти*...

Перегляд відів взірця четвертого:

жд-у	жда-ти
жд-и	жда-вший, -а, -е
жд-учий, -а, -е	жда-в, -ла, -ло
	жда-ний, -на, -не

Дієприкметник страд. може бути часом на *тий*, *-а*, *-е* (*кін-е-ний* або *кіну-тий*; *гну-тий*, але *загнє-ний*...).

До сеї відміни наближать також:

жен-ю (зам. *ген-у* §. 16, 1) — *гна-ти* (*е* випало); *дігнати*, *розі-гнати* — *дожену*, *роз-жену*...; *бер-ю*, *бра-ти*...

Кажемо: *зв-у* або *зов-ю* (*звати*), *схину-ти* і *схну-ти*; *дїну-ти*, *стрину-ти*, *стаїну-ти*, *спочину-ти* (*спічну-ти*), *огляну-ти* мають деякі віди побічні також після

взірція першого: *поді-ти, зу-стрі-ти, ста-ти* (стан-у, але від *ставá-ти* — *ста-ю*), *спочі-ти, охляти* — *поді-ю, поді-в, стрі-в...* і т. д.

рев-у́ побіч *ру-ю́, рев-ті́* і *ру-ті́* (після першого взірція) налѣжать сюді о стілько, що в дієіменнику дуже часто уживають ся з здóвженнм *пнем*: *ревѣ-ти, рєві-в* побіч *ру-в...*

ім-у́ — *імѣ-ти* (*ві-й-му, на-й-му, за-й-му, зді-й-му, віді-й-му* — *ві-й-мити...*) має часто в дієіменнику побічний впад: *ня-ти, ві-ня-ти, за-ня-ти, з-ня-ти, від-ня-ти, — ня-в, віня-виш...* (як *н(н)я-ти...*, після взірція першого); дієприкм. страд.: *ня-тий, ві-няти...* побіч: *ім-ле-ний, ві-й-млений, за-й-млений...* (по губній *л* вставляє ся *л* перед *є*);

скорóчене: *му, меш, ме...* зам. *й-му, й-мени...* (гл. §. 11.) уживаєсь для твореня часу́ будучого, (гл. §. 118, I);

їд-у, їдъ... — *їха-ти, їха-в, пере-їханий...*

Дієслова́ сего́ взірція, закінчені в пни дієіменника на *-ну* (*двиг-ну́-ти, за-мо́к-ну-ти, за-мк-ну́-ти, за-чѣр-ну-ти* побіч *за-чѣр-ти...*), відкидають звичайно в обо́х дієприкмѣтниках діяльних часу́ минувшого сей на́росток *-ну*: *двиг* або *двигну́в*; *замо́к* (на пр. від дощ́у), *замо́кла, -ло* або *замо́кнув*: *замо́к* (на ключ), *замк-ла́* (не: *замо́кла, о* випадáє), *замк-ло́* або *замкну́в*; *гаснув* і *гас, сохнув* і *сох, стиг, щез, тріс* і т. д.

На́голос в відах, утворених від пня часу́ теперішнього, стоїть звичайно на закінченнях (*жд-у, жд-емо́, жену́, зосу́, махну́...*) опроче на на́ростку дієіменника: *ждá-ли, махну́-ли...*, але: *сто́гну, го́рну, крі́кну, крі́кни, кі́ну, кинь, їд-у, їдъ...*

§. 124.

Взорéць пýтий.

Пень дієіменника **дóзший** ніж пень часу́ теперішнього, але пень дієіменника кінча́ть ся самозвúком, а пень часу́ теперішнього **мýгкий** або **змýгченим** спів-

в в́уком: *ріж-у*, *різа-ти*, *ил-ю* (*илъ-у*, зам. *сю*), *сла́-ти*; *ко́л-ю* (*коль-у*), *коло́-ти*; *о́р-ю* (*орі́-у*), *ора́-ти*.

Подібно: *пріч-у* — *прята-ти*; *пла́ч-у* (зам. *плак-ю*) — *плака-ти*, *сін-л-ю* (зам. *син-ю*, вставляє ся *л*) — *сіна-ти*, *гло́дж-у* — *глода́-ти*, *плéщ-у* — *плéска-ти*.

(*К* і *Т* м'ягча́ть ся в часі тепер. на *ч*, *д* на *дж*, *х* і *с* на *ш*, *г* і *з* на *ж*, *ск* на *щ*; по губних вставляє ся *л*).

Черéгляд ві́дів ві́рця п'ятого:

<i>ріж-у</i>	<i>різа-ти</i>
<i>ріж</i>	<i>різа-вий</i> , -а, -е
<i>ріж-учий</i> , -а, -е	<i>різа-в</i> , -ла, -ло
	<i>різа-ний</i> , -на, -не

Дієприкметник страд. де́коли на *-тий*, *-та*, *-те*: *коло́-тий*, *поро́-тий*. . побіч: *ко́л-е-ний*, *по́р-е-ний*...

Побіч: *хоті́ти* ка́жемо: *хті́ти*. *Муркотáти* або *муркоті́ти*; *клекотáти* або *клекті́ти*...; але такі дієслова́ на *-іти* відміняють ся вже після ві́рця шéстого (гл. §. 125., *мурко́т-иш*, *клеко́т-иш*). Інші відміняють ся також після ві́рця пéршого: *клепа-ю* (або *кле́п-л-ю* — *кле́па-єш* (або *кле́пл-еш*); *плéска-ю* (або *плéщ-у*)...

Мéл-ю — *моло́-ти*, *мел-е-ний* або *моло́-тий*; порівна́ти: *ко́-лю*, *коло́-ти*.

На́голос звича́йно на пнш (*ріжу*, *ріжмо*, *різав...*), але: *писа́-ти*, *пи́шу*, *пиши́* (*ш* наголо́шене не відпадає), *писа́в*, *писаний*, подібно. *виза́ти*, *глода́ти*, *струга́ти*...

II. Відміна друга.

2-а ос. ч. од. часу́ тепер. на *-иш*, *-іш*.

В сій відміні є лишé одén взоре́ць.

§. 125. Взорéць друкóї відміни.

Перéгляд вйдів взірця шéстого:

хвал-ю

хвали-ти

хвал-и́

хвали-виий, -а, -е

хвал-ячий, -а, -е

хвали-в, -ла, -ло

хва́л-е-ний, -на, -не

Закінчення часу тепéр. гл. в §. 118-ім при часі тепéрішнім. По гúbних вставляє ся перед -ю — *л*, на пр.: *терп-лю*.

Дієприкметник діяльний часу тепéрішнього кінчить ся на *-ячий (-ачий), -а, -е*.

В дієприкметнику страдальнім вставляєсь перед *-ний* самозвук *е*; перед сим *е* співзвук *л* і *н* остають незм'ягчені (*хва́л-е-ний, борон-е-ний*), але зúbні м'ягчать ся (*пла-ти́-ти — пла́ч-ений, ходи́-ти — хо́дж-е-ний, краси́ти — кра́ш-е-ний, вози́ти — во́ж-е-ний*); а по гúbних вставляє ся *л* (*терпи́-ти — те́рп-ле-ний, мови́-ти — мо́в-ле-ний...*).

Пріміри: *уч-у́, уч-и́ми..., уч-а́ть, уч-а́чий — учи́-ти, уч-е-ний*; *плач-у́* (зам. *плат-ю*, §. 17), *плат-и́ми, плат-я́ть, плат-я́чи, плати́-ти, пла́ч-е-ний* (що іншого означає *плачу, плачем*); *хо́дж-у, хо́д-ими, хо́дж-е-ний*; *хрещ-у́, хрест-и́ми, хре́щ-е-ний*; *краш-у́, краси́ми, крас-я́ть, кра́ш-ений*; *во́ж-у, во́з-ими, во́ж-ений*; *кріп-лю́, кріп-и́ми, кріп-я́ть* (також *кріп-л-я́ть*), *кріп-я́чий (кріп-л-я́чий), кріпи́-ти, кріп-ле-ний*; *лю́б-лю́, люб-и́ми, лю́б-ле-ний*; *вар-ю́* (рідше *вар-у́*), *вар-я́ть, вар-я́чий, ва́р-е-ний*. (Співзвук м'ягчать ся так, як в взірці п'ятім першóї відміни; §. 124).

Подібно дієіменники на *-їти*: *таї́-ти — та-ю́, та-ї́ми, та-я́ть, та́-е-ний*; (що іншого після взірця першого *та́я-ти, та́я-в... та́-ю, та́-еми, та́-е, на пр.: лід та́е*); *вел-ю́, велі́-ти, ве́л-е-ний*; *верч-у́, верт-и́ти, ве́рч-е-ний*; *сидж-у́, сид-и́ми; шелецу́, шелест-и́ми; віши-у, віс-ими, віси́-ти; терп-л-ю́, терп-и́ми, терп-я́ть, терп-я́чий*,

тернѣ-ти (по губнім *ї* зам. *ї*), терн-ле-ний, гор-ю, гор-їи. В приповідці кажемо тернен — спасен (без *л*). Гор-ячий стало ся вже прикметником, і страгало значіне часу теперішнього; замість того кажемо вже: горючий, так як від орѣ-ти. орючий, §. 124.

Дієіменники на -ати, -яти:

крич-у, крич-їи, окричаний (§. 113, 2), держ-у, держ-їи, держа-ний, сто-ю, сто-їи, за-стоя-ний, подібно: сп-лю, сп-иш, спять (абó спють, після взірця п'ятого), за-спа-ний.

Стел-ю, стел-иш, стел-ять має також після відміни першої, взірця п'ятого: стел-еш, стел-ють.

Бі-чий (біг-ти), біг-иш, біг, після взірця другого (як стригти) має в часі тепер.: біж-у, біж-їи, біж-ать; (але побіч бічий кажемо також: біж-ати, пор. держ-ати...).

Наголос стоїть абó на закінченнях (хваляю, хвали. хвалив, абó на пни (стрілю, стріль, стрілити, стрілений); абó є непостійний (ділю, діли, ділив, ділений; таю, тай зам. та-и, таєний)...

III. Відміна трета.

2-а ос. ч. од. часу тепер. на -си (-и).

§. 126. Взорець третої відміни.

Да-м, да-си (да-и), да-сть, да-мо, да-сте, дад-уть.

Види дай, даймо, дайте, даючий уроблені вже після взірця третого першої відміни, отже від: да-ю — дава-ти.

Дав-ти, да-вший, -а, -е; да-в, -ла, -ло; да-ний.

Подібно: їм... їдять, їж (їдж), ї(д)жмо, ї(д)жте, їдячий; їс-ти (зам. їд-ти), ї-вший, -а, -е; їв, -ла, -ло, їджений. Подібно: повім, повіиш, повідж... (як їм; тільки дієприкметник діяль. часу тепер. творять ся від: повідá-ти, повідá-ний). До сєї відміни належить лиш кілька дієслів, і то не у всіх видах.

Сюди належить по часті дієслово *бути*; час тепер.: *я є, ти є, ми є, ви є, они є*. Рідше кажемо: *ти єси* (зам. *ти є*), *він єсть*; сесї віди однакож більше властиві язикови церковному; віди *я єсьм і онї суть* належать вже цілком до язика церковного.

Яко час будучий від *я є* уживає ся дієслово: *я буду, -еш, -е.., будуть, будь, будучий, бующий, був*; відміняє ся онó зовсім після взірця другого першої відміни, отже як: *веду*.

Замість: *я (є) рад, ти рада, я читаю, я хотів би, ви читали...* кажемо часто: *рад-єм, рада-м, рада-сь, читаю-єм, хотів би-м, читали-сьте* і т. д. Для третої особи обох чисел такого закінчення нема. Сї закінчення самі для себе ніколи не уживають ся, можуть онї бути тільки причіплені до якогось слова.

ЧАСТЬ ТРЕТА.

ЧАСТИ МОВИ НЕВІДМІННІ.

§. 127. Приіменники, прислівники, злучники і оклики не відміняють ся ані після чисел і відмінків ані після осіб і часів і зовуть ся для того невідмінними частинами мови або частіцями.

Є то такі види відмінних частий мови, що згодом стали уживати ся в якімсь особнім значіню. Часом оні навіть зовсім не змінені, на пр.: *край* іко приіменник (*край дороги*); часом вже змінені (*буцім* зам. *будь-си.м*; *крізь*, *хоч*).

Так на пр. іменники: *край*, *конець*, *круг*, *верх*, *право...* стали ся приіменниками (*край дороги*, *конець стола*, *круг міста*, *верх дзвіниці*, *право моста*). Прислівникі: *так*, *як* (*такій*; *який*), *ніяко*, *все*, *то*, є властиво заіменниками; *даєно*, *красно*, *добре*, *ліхо*, *погано...* є прикметниками в роді середнім; *раз*, *нераз*, *двічі*, *двакрать...* числівниками; *бачить ся*, *може*, *відай*, *мов*, *бодай* (*бог-дай*), *мабуть* (*має бути*), *буде* (в значіню: *досить*) і всі дієприслівники — походять від дієслів... Деякі частіці є лише пнями імен без закінчень (особливо пнями заіменників), на пр.: *а*, *а-бо*, *а-ле*, *а-ні*, *а-т*, *і...*

І. Приіменники.

§. 128. *В хаті тихо. Вішня цвіте коло перелазу. Сонце світить через вікно. На улиці піднялась курява. При дорозі віросла тополя. В лавці сидить ученик, перед ним лежить книжка..*

Слова *в, коло, через, на, при...* поставлені коло іменників *хаті, перелазу, вікно, улиці, дорозі...*, означають, в яким відношенню стоять ті іменники до інших слів в реченю, на пр.: *де тихо? в хаті; в яким місци цвитє вишня? коло перелазу...*

Такі слова, поставлені при іменниках для означення їх відношення до інших осіб або річий, зовуться приіменниками (гл. §. 22).

Кожний приіменник лучить ся з якимсь відмінком іменника, а деякі приіменники можуть після потреби лучити ся не тільки з одним якимсь відмінком, але і в двом а або тр ом а.

Приіменники можуть лучити ся з слідуючими відмінками: II-им, III-им, IV-м, VI-им і VII-им.

§. 129. *Без Бóга ані до порога. Від напасті не пропасти. Недалéко броду утопів ся кінь. Хто був вчéра у твоїх родичів?*

З II-им відмінком лучать ся слідуючі приіменники: *без, біля (коло), верх, ви́сше, від, для, до, докругі, довколо, задля, замість, зверх, здовж, зза (ізза), змежи, знад, зпéред, зпід, зпоміж (зпомежи), зпонад, зпонад, кóло, конéць, край, крім (крóмі), круг, кругом, міймо (рідше з IV-им), навкругі, навколо, на́д, на-прóти(в), насупроти(в), недалéко, нíзше, о́коло, о́крім, о́пріч, нідчас, після, пóбіч, повéрх, повíсше, пóзад, поздóвж, помімо, понíзше, пóруч, по́уз (рідше з IV-им), посéред, прáво, про́між, (рідше з IV-им), прóсто, прóти (прóтив), рáди (задля), сéред, у (в; ка́жемо: у нéго або в нéго, §. 11.).*

§. 130. *Двéчеру приїхали бáтько. Підй і́к нéму. Прóтив ко́му ти говорив?*

З III-им відмінком лучать ся слідуючі приіменники: *д (ід), к (ік), ; прóти(в), напрóти(в), насупроти(в)* (три послідні лучать ся звичайно з II-м відм., гл. §. 129).

З III-м відмінком лúчать ся чáсто ще інші при́менники, такі, що звичáйно стоять при відмінку VII-ім; áле се стáлось тілько для́того, що відмінок VII-ий мнóгих іменників зрівна́в ся з відмінком трéтим, гл. в §. 52-ім, óтже є се властíво відмінок VII-ий.

§. 131. *Він говорíв крі́зь сон. Кобза́р співа́в про Сі́ч, про могíли. Одна́ царівна постро́їла че́рез мо́ре міст. За́через те́бе я спізна́в ся.*

З IV-им відмінком лúчать ся слі́дуючі при́менники: крі́зь (скрі́зь), про (за́про), че́рез (за́через).

§. 132. *При до́брій годíні — всі́ кумі́ й по́браті́ми. Чумака́ поховáли при́ зелéній дубо́ві.*

З VII-им відмінком лúчить ся при́менник: *при*.

§. 133. *Премудрі́сть бо́жа глі́бша на́д безо́дно. На́д мо́рем глубо́ким сто́яв те́рем висо́кий. По́над Васи́ля не бу́ло кра́щого на́рубка на ці́лу́ Букові́ну. Ре́внули во́лі під го́ру і́дучи́. Під го́рою є́ пече́ра. Гово́рить по́за о́чи. Там по́за за́мком тя́гне ся гості́нець.*

Або́ з IV-им або́ з VI-им відмінком лúчать ся слі́дуючі при́менники: на́д (наді́), пе́ред, під (піді́), по́за, по́над, по́нід.

§. 134. *Оде́н хло́пець бу́в завбі́льни́й в мизі́-нець. Пшени́ця га́рна ко́лос у́ ко́лос. Не коха́й ся в ску́пости. Неоде́н богáтий хиба́ на дрі́бні слю́зи. На́ яворі́ зелéнім солові́й щебе́че.*

Або́ з IV-им або́ з VI-им відмінком лúчать ся при́менники: в (у́), на, о (об), по́при.

в і у — се властíво два осі́бні при́менники, гл. §. 129, áле одéн чáсто сто́ить за́мість дру́гого.

§. 135. *З вели́кої хма́ри мали́й дощ бува́є. З го́стем ра́зом Бог до ха́ти вхо́дить. За да́вних часі́в бу́ли на Укра́їні гетьма́ни. За зо́лото премудро́сти не кúпиши. За си́ротою Бог з калі́тою.*

З II-им або VI-им відмінком лúчить ся слíду́ючий
прі́менник *з* (*із, зо, зі*), з II., IV. і VI-им слíду́ючі
за, між (*ме́жи*), *пеміж* (*поме́жи*).

§ 136 *Нехай́ буде по тво́єму. Трава́ віросла
по по́яс. По нї́точці́ дійде́мо до клубо́чка*

З III-им, IV-им або VII-им відмінком лúчить ся
прі́менник *по*.

§. 137. Мно́гі прі́менники утворі́ли ся в сей спóсіб,
що́ получі́ли ся в одно́ сло́во з іншими прі́менниками і прп-
слівни́ками. Ча́стїйші з них ві́чпслені́ пові́сше, але є́ і інші,
на пр.: *ізнóза, зпопéред, назу́стріч, навнї́, наскрі́зь...*

Де́які лúчать ся з прислівни́ками і твóрять нові́ прп-
слівни́кі (*позавче́ра*).

II. Прислівники.

§. 138. *На весні́ почина́є со́нце сві́тити до́вго
і що́ раз теплі́йше. Лю́ди беру́ть ся ра́до до
дїла, ратаї́ поклі́кують го́лосно усю́ди на нї́вах.
Весéло лі́тають і виспіву́ють пті́ці в во́здухах,
не́раз і не дві́чи на́верта́ють плугі́ на по́ли
я́сно ви́ліскує́ ся сві́жо зо́рана вогка́ землі́ця
до со́нця.*

Як сві́тить со́нце на весні́? До́вго. — *Як* ще?
Теплі́йше, що́ раз теплі́йше.

Де поклі́кують ратаї́? Усю́ди на нї́вах
Як ча́сто (*кілько́ разів*) на́верта́ють плугі́
на по́ли? Не́раз і не дві́чи...

Прислівни́кі відпові́дають о́тже на пита́ня: *як?*, *де?*,
колі́?, *як ду́же?*, *як ча́сто?*, *кілько́
разів...*

Прислівни́кі поясня́ють блі́зше все те, що́ або́ дїє́ ся
або́ є́ якéсь, о́тже сто́ять при дієслова́х і прикме́тниках.
Одні́ прислівни́кі мо́жуть тако́ж скрі́пля́тись дру́гими (на пр.:
так ду́же...)

§. 139. Після значіння прислівників, отже після того, на яке питає відповідають, ділимо прислівники на:

1. Прислівники способу

(на питає **ЯК** щось діє ся?, яке що є?):

так (на пр.: так читає; так добрий...), сяк, неабияк, інакше, якось, однаково, байдуже, гаразд, добре, погано, зарівно, навгад, мимоходом, мимохіть, навідворіть, навпакі, навмісне, навпростець, напроком, насілу...

2. Прислівники місця

(на питає **де?**, **куди?**, **відки?**):

ту (тут), там, оттут, оттам, онтам. там і сям, всюди, відти, відтам, зусюда, сюди, туди, подекуди, донебуди, онтуди, тамтуди, близько, далеко, недалеко, направи, осторонь, назустріч...

3. Прислівники часу

(на питає **коли?**, **відколи?**, **як довго?**...):

тоді (тогди), тепер, нині, сьогодні, завтра, колинебудь, ніколи, усе, завжди, вже, ще, бувало, вчора, досвіта, позаранки, скоросвіт, снічи (під ніч)...

4. Прислівники степеня і міри

(на питає **як дуже?**, **скільки?**, **як багато?**...):

дуже, неабияк, вельми, трохи, надто, невміру, багато, багато, чимало, ще, ледви, принайменше, згодом, наче, мов, немов...; раз, двічі, стократ, часто...

5. Прислівники тверді і заперечуючі

(на питає **так чи ні?**):

так, дійсно, справді, авжеж, абияк, мабуть, може, очевидно, самаріч, неінакше...; не, ні (ніт), нетак, аніріз, анітрохи, протівно, навідворіть, ніколи, ніде...

6 Прислівники питавні
(на них відповідаємо):

чи? хибаж? невіж? як? де? коли? як часто? як багато? як дуже? кілька? кілька разів? відки? куди? відколи? чому? длячого? що?...

§. 140. Деякі прислівники можуть уживати ся в ріжнім значіню і можуть бути длятого зачислені до кількох розрядів, на пр.: *неабияк* (спосіб і степен), *навідворіть*, (спосіб і запереченє), *еще* (час і степень)... Деякі уживають ся яко приіменники (*недалеко села, просто дверій...*)

Степеноване прислівників.

§. 141. *Птіця летить скоро, стріла скорше, гадка найскорше. Любити приятеля гарно, любити ближнього гарнійше, любити ворогів найгарнійше.*

Многі прислівники, іменнож ті, що утворились з прикметників, можуть так, як і прикметники, степенувати ся:

*скоро — скорше — найскорше;
гарно — гарнійше — найгарнійше;
добре — лїпше (лучше) — найлїпше (наилучше);
зле — гірше — найгірше;
богато (много) — більше — найбільше;
мало — менше — найменше;
дуже — дужеше — найдужеше... гл. §. 79.*

III. Злúčники.

§. 142. *В осені і холод і мрака На полях не видно вже кін збіжа, бо роботи покінчені, а починають ся нові засіви. Коли зорють — сіють; колиж засіють, стає на полях і зовсім ну́сто, хибá що птіці над чорними загонами стадами перелітають.*

Злúčники лúčать з собою будь поодинокі слова, будь цілі реченя; так на пр. в ви́сше наведєнім при́мірі злúč-

ник і лۇчить слова́ *хóлод* — *мра́ка*; злۇчник *бо* лۇчить речене слїдуюче в попередним...

Злۇчники можуть або сполۇчувати реченя (*і, та, то...*) або їх розділити (*або́-або́, ані́-ані́, будь-будь...*) або одно́ противоставити дру́гому (*але, но, одна́кож, а пресе́ї...*) або виражати причину і наслідок (*бо, позая́к, а що, для́того що...; що, що аж, аж...*); можуть виражати порівнянє (*я́к собі постели́ш, та́к виспи́ш ся; лۇчше гляди́ сво́го но́са, нї́ж чужо́го про́са...*), час (*солове́йко виспи́вує та щєбе́че, по́ки не зазоріє; ко́ли сїно́ в сто́зі, то забу́є о Бо́зі...*), за́мір (*бу́дьте милосе́рні, щоби́ Госпо́дь був до вас милосе́рний*)...

Де́які злۇчники дво́ять ся: *або́-або́, ані́-ані́...* Де́які можуть уживати ся також для скріплення прислівників, на пр.: *хот́ь тро́хи, бо́дай тро́хи, ані́ тро́хи, чимáлий (=вели́кий), що найбóльший, будья́кий...*

IV. Оклики.

§. 143. *Гей, гей! мї́лий Бо́же! — Ох! мені́, ли́хо! — Воро́но, воро́но! коли́б то́бі молоді́ лі́та верну́ли ся! сказа́в лис до воро́ни, що не́сла сир в клю́ві. Ба, ба! відказа́ла воро́на. Сир вї́нав її з клю́ва, а лис е́го зів. — Гей со́б! во́ли, чо́го ста́ли! — Зіб́ра́лись ми ра́зом та́й гайда́ в доро́гу.*

Ко́ли хочемо на́шу га́дку, чу́те або во́лю ви́разити зо́всім корóтко, то ужпва́ємо о́кликів.

Ко́жду часть мо́ви, особли́вож прислівників і злۇчники, можна уживати́ я́ко о́клики, на пр.: *ну і гарба́зд! — але-але, бо́дай-бо́дай.*

Де́які о́клики наслідують зву́ки при́роди і не даю́ть ся зачпслїти до яко́їсь іншо́ї ча́сти мо́ви, на пр.: *що ри́бка коло удки плю́сь — то се́рце рибакóви тьох...*

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТА.

СКЛАДНЯ.

I. Реченє поєдінче.

§. 144. У лїсі росте дуб, у садї грїши. Сїтий не знає, що голод. Одєн працює, другий тратить. Хто хоче, той може. Крадене не гріє. Хвалити (є) приємно, карати тяжко. Від (є) приіменник, гарно — прислівник, коли — злучник, ох — оклик. „Стережєного Бог стережє“ (є) прислівє.

В реченях можуть бути підметами: іменники (дуб, грїши), прикметники (сїтий), числівники (одєн, другий), заіменники (хто, той), дієслова (крадене, хвалити, карати), приіменники (від), прислівники (гарно), злучники (коли), оклики (ох), — словом всякі частини мови, а навіть цілі речення („стережєного Бог стережє“).

§. 145. Батько, ніше. Шевченко був поет. Івась нільний. Тодї сиротї недїля, як сорочка біла. Ся книжка твоє. Бог є одєн. Дитину ховати — то камінь глодати.

В реченнях можуть бути присудками: дієслова (ніше), імена (поет, нільний, недїля, біла, твоє, одєн), а навіть і цілі звороти (камінь глодати).

Коли присудком є якась інша частина мови, а не дієслово, то до такого присудка треба додати або догадатись

при нїм дієслово *бути*: Шевченко *був* поет, Івась є *пильний*...

Дієслово *бути* зове́мо злۇчкаю, коли стоїть при присулку
§. 146. Івась *пильний*, Петрусь *пильнийий*.
В своїй *хаті* свої *пра́вда*. Не все *зо́лото*, що ся
свѣтить. Бог *є*.

Коли злۇчка має при підметі стояти в часі тепе́-
рішнім, то звичайно опуска́є ся (на пр. Івась *пильний*);
хиба́ що на дієслові *бути* лежить прит́век і оно́ конечно́
потрі́бне для зрозу́мїня, на пр.: Бог *є* (= *єствує*).

Одна́кож злۇчка не мо́же бу́ти опу́щена, коли має стояти
в часі мину́вшїм або́ буду́чим, на пр.: Вели́кий
князь Яросла́в Му́дрий *був* син св. Володи́мира.
Слова́ *був* опустити тут не мо́жемо, бо іде́ о час мину́вший,
а не о час тепе́рішний.

§. 147. Лихо́го чоло́віка не зна́ю і не хо́чу знати.
Як собі *постѣлиш*, так ся *віспиши*. Сказа́в — *зробі́в*.

В пови́сших рече́нях опу́щені підмети (заі́менники осо-
бові *я, ти, він*), а то́ для́того, що вже з за́кінчень дієслів
(*зна́ю, постѣлиш...*) мо́жна докля́дно пізна́ти, про кстру́
осо́бу іде́ бесі́да. Так са́мо опуска́ємо заі́менники особові,
коли є підметами, і в числі́ мно́гим (*ми, ви, оні*). Заде́р-
жуємо́ сі́ заі́менники́ я́ко підмети́ тоді́, коли на них кладемо́
прит́иск, на пр.: *Я* *пі́шу, не ти*.

§. 148. Чи *та́то бу́ли* вче́ра в мі́сті? Бу́ли. — Хто
збудува́в це́рков св. Со́фїї в Ки́єві? Яросла́в Му́дрий.

Так підмет як і прису́док мо́жемо опу́стити, особли́во
в відпові́дях на пи́тання, коли їх ле́гко догада́ти ся мо́жемо
(*бу́ли* — розуме́сь: *та́то бу́ли в мі́сті*; Яросла́в
Му́дрий — розуме́сь: *збудува́в це́рков*).

Часом опуска́ємо і підмет і прису́док, на пр.: Чи *бу́ли*
та́то в мі́сті? Ні́ (розу́мієсь: *та́го не бу́ли в мі́сті*).
— Як Івась *зробі́в зада́чу*? До́бре (розу́мієсь: *Івась*
до́бре зробі́в зада́чу). — *Прі́ч!* (розу́мієсь: *іди́ або́*
іди́ть прі́ч)...

Такé реченс, що в нїм якась часть опущена, зовé ся пропусковé (елїптичне). Окрім в відповідях на пїтання уживаємо речень пропусковїх часто і в приповідках, на пр.: *по нїтцї до клубка*. (Тут лéгко догада́тись підмету і присудка ми дійдемо — до клубка).

§. 149. *Дніпро́ (є) ріка́. — Широ́кий Дніпро́, найбільша ріка́ України-Руси, був з да́вен-да́вна ва́жною торго́вою доро́гою на по́бере́жа Чо́рного мо́ря і до Царгоро́ду.*

Цéрше реченє: *Дніпро́ (є) ріка́*, складає ся лишé з підмету і присудка. Такé реченє, що складаєсь тільки з підмету і присудка, зовемо́ прóсте.

Реченє мо́же містити: 1) ви́сказ дійсний, абó поду́маний. (*Дуна́й є, ріка́. — Були́б зу́би, коли́б ли́ше хлі́б був*), 2) ба́жанє (*Неха́й то́бі Бог помага́є*), 3) при́каз (*Наперéд не ви́рива́й ся*), 4) пї́танє (*Де на свє́ті кра́нцє, як у нас на Украї́ні?*).

Ко́жде реченє мо́же бу́ти при тім абó тверд́яче (*Дуна́й — ріка́*) абó запереч́аюче (*Наперéд не ви́рива́й ся*).

§. 150. Коли́ в реченю́ окрім підмету і присудка є ще і поясня́ючі дода́тки, то такé реченє зовемо́ розши́реним (*Широ́кий Дніпро́, найбільша ріка́ і т. д.*).

Поясня́ючі дода́тки мо́жуть на́межати: абó до підмету (*широ́кий Дніпро́, найбільша ріка́ України-Руси*) абó до присудка (*був з да́вен-да́вна ва́жною торго́вою доро́гою на по́бере́жа Чо́рного мо́ря і до Царгоро́ду*).

§. 151. *Дніпро́, що є широ́кий і є найбільшою ріко́ю України-Руси, був з да́вен-да́вна ва́жною торго́вою доро́гою, що ве́ла на по́бере́жа Чо́рного мо́ря і до Царгоро́ду.*

Поясня́ючі дода́тки підмету абó присудка мо́жемо замі́нити на цілі осі́бні реченя́. Такі реченя́ зову́ть ся побі́чні. І так реченя́: *що є широ́кий і є найбільшою ріко́ю України-Руси* — повста́ли з поперед́них поясня́ючих

дода́тків до підмету; рече́нє: *що ве́ла на побе́ре́жа Чо́рного мо́ря і до Царгоро́ду* — повста́ло з попереднього поясню́чого дода́тку до прису́дка.

Ко́жде рече́нс побі́чне му́снить на́лежати до яко́гось голо́вного, бо іна́кше лиши́лось би незрозумі́ле. Нако́ли пр. ска́жемо: *як та́то приї́дуть* — — то не зна́ємо ще га́дки голо́вної. Она́ мо́же бу́ти на пр.: *та́то ку́пять мені́ кни́жку*. — *Як собі́ постели́ш* — — *так ся ви́спиши*.

А. Поясню́чі дода́тки іменника.

§. 152. Ко́ждий іменник, що до не́го на́лежать які́сь поясню́чі дода́тки, зове́ ся іменник голо́вний

Ко́ждий іменник в рече́нню мо́же ма́ти якийсь до́дток і мо́же бу́ти іменником голо́вним. На́йважні́шим іменником голо́вним рече́ня є́ підмет.

§. 153. 1. *До́брый госпо́дар ра́но оре-сїє. У во́зї (є) чо́тири ко́леса. Моя́ ма́ти учи́ть мене́ люби́ти Бо́га і лю́дїй. Кипя́ча вода́ па́рить.*

Прикме́тники (*до́брый*), числі́вники (*чо́тири*), заіменники (*моя́*), і дієприкме́тники (*кипя́ча*), до́дані до іменника, зову́ть ся при́да́тки прикметни́кові.

Який́ госпо́дар ра́но оре-сїє? — до́брый.

Кі́лько ко́лїс у во́зї? — чо́тири.

Чи́я ма́ти учи́ть мене́? — моя́.

Яка́ вода́ па́рить? — кипя́ча.

§. 154. 2. *Коро́ль Дани́ло Га́лицкий хоро́бро боро́в ся з Тата́рами. Кня́зь Константи́н Остро́жский ві́дав пе́ршу ру́ску печата́ну біблію. Ге́тьман Кона́шевич Сагайда́чний побива́в Ту́рків. Слу́хай учи́телїв, твої́х провідни́ків.*

Твори́ Ша́нкєвича́ га́рні і ми́лі. Любо́в ро́дичів до ді́тий вели́ка. Торговці́ со́лю і ри́бою зва́лись на Украї́ні чумака́ми.

Іменник (оде́н або́ бі́льше), до́даний до дру́гого іменника для по́ясненя, зове́ ся при́да́ток іменни́ковий; він мо́же сто́яти в ті́м са́мім відмі́нку, що іменник голо́-

вній (король, князь, гетьман, провідників), тоді зовесь також прикладкою; — або може стояти і в іншому відмінку (Шашкевича, родичів, солю і рібою).

§ 155 3. *Козакі за поробами дніпровими* звалися Запорожцями. Оселі в степах звалися хуторами

Іменник, доданий до другого іменника запомочию приіменника, зов'ється придаток приіменниковий (за поробами дніпровими, в степах).

§. 156. 4 *Київ, що єго назвав вже князь Олег Віщий матерію руских городів, був з давна столицею руских князів*

Замість: (Київ), що єго назвав вже князь... — можна би сказати: *названий* вже від князя Олега Віщого матерію руских городів. Речення побічне змінилось би тут в придаток прикметниковий.

Навідворот кождий придаток можна замінити на ціле речення побічне; се часом навіть потрібне для більшої ясности.

Б. Пояснюючі додатки дієслова і прикметника.

§. 157. 1. *Любимо родичів. В ближнім бачимо брата. Косарі косять траву. Дощ оживляє землю. Рільник пореєсь сїяти збіжжє. Чесний ненавидить зраду.*

Іменники, що означають ті особи або річи, що на них в реченні переходить дійство дієслів — чи то присудка (любимо, бачимо, косять, оживляє, ненавидить), чи то іншого дієслова (сїяти) — зовуться предметами (родичів, брата, траву, землю, збіжжє, зраду). Гл. §. 106.

§. 158. Найчастіше клад'ється предмет в відмінку IV-ім, але може стояти і в інших відмінках, на пр.: *Люди дожидають великого свята.* — *Ще ся той не вродив, щобі всім догодив.* — *Прекрасний Йосиф завідував снами.* (Предмети в II-ім, III-ім і VI-ім відмінку).

При деяких дієсловах (дожидати, вгоджувати, завідувати, лякати ся, потуряти або поступати ся, горду-

вати....) мусить предмет стояти в якимсь іншому відмінку, не в IV-ім (лякати ся когось, потуряти когось, гордувати кимсь).

§. 159. Коли дійство дієслова є заперечене, то предмет замість в відм. IV-ім може стояти також в II-ім відмінку, на пр.: *чесний ненавидить зраду* — або *зради*; *ліхо не любить добра*...

§. 160. Що іншого значить *принесі воду* (всю), але *принесі воді* (трохи); *кажемо орудувати чимсь*, але *зорудувати щось*; *можемо сказати слухати розмову* — або *слухати розмови*; *порадь мені* — *порадь мені*; *управляти державу* — *управляти державою*...

§. 161. Свідомий *ліха* цінить добро. Нехай працює, хто жадний достатків і слави. Будь людям помічний, а Богу угоден. Богу протівний, хто людям ненависний.

Також при декотрих прикметниках може стояти предмет, а то в відмінку II-ім (свідомий *ліха* — *сей*, що *знає ліхо*), або III-ім (помічний *людям* — *сей*, що *запомагає людям*).

§. 162. 2. Король Іван Собєський побив Турків під Віднем року 1683. З щастя та з горя скоеана доля. У неділю рано сіне море грало. Бог дає усякому по заслужі. Чумаки їздили у Крим волами. Без коті міши безпечно гуляють. Вежа цєркви св. Успєнія у Львові дуже висока. На слова богатий — на діла убогий.

Де побив Іван Собєський Турків? під Віднем.

Коли побив Іван Собєський Турків? — року 1683.

З чого скоеана доля? — з щастя та з горя.

Коли грало сіне море? — у неділю, рано.

Так дієслова, як і прикметники (і дієприкметники) можуть прибирати окрім предметів ще і інші пояснюючі додатки на питання: *де?* — — (*під Віднем, у Крим*), *коли?* — (*року 1683. у неділю, рано, без котá*), *з чого?* — (*з щастя та з горя*); *як?* — (*по заслугі, безпечно, дуже, на слова, на діла*)...

Такі пояснюючі додатки, що, додані до дієслів і прикметників, не є предметами, а пояснюють ближше місце, час, міру і стіпень, спосіб, причину, средство, походження... або якусь іншу обстаніву вказу, зовуться придатками прислівниковими.

§. 163. 3. *Основа́тель Ки́єва зва́в ся **Ки́й**. Не роди́ ся кра́сний, а́ле ща́сний. Сумни́й і невесе́лий сиді́в пан коното́пський со́тник. Уто́млені прийшли́ воли́ з по́ля до до́му. На весні́ розлива́ють ся сні́гі во́дами. Дени́са Ка́рого ви́брала грома́да по сме́рти Іва́на Поло́нного нача́льником. Пра́ведний Йо́в уме́р старі́м. Не прикида́й ся за кра́щого. До́брый при́ятьель ста́не за дво́х. Ти ста́неш мені́ за се́го, ко́го я гляда́ю.*

Коли при дієслові, що є присудком, стоїть якесь ім'я, що тісно віжеся з присудком і творить з ним разом як би одну цілість, то таке ім'я зовемо ім'я присудкове.

Ім'я присудкове може бути: іменником (*Ки́й, во́дами, нача́льником*), прикметником (*кра́сний, ща́сний, сумни́й, і невесе́лий, старі́м, за кра́щого*), дієприкметником (*уто́млені*), числівником (*за дво́х*), заіменником (*за се́го*).

Ім'я присудкове може відноситися до підмету (*основа́тель — Ки́й, кра́сний, — ти, сумни́й, — со́тник, уто́млені — воли́*), або до предмету (*Ка́рого — нача́льником*). Може оно стояти також при дієсловах зворотних, де предметом є *ся* (*розлива́ють ся — во́дами, прикида́й ся — за кра́щого*) або і при неперехідних, що мають значіне *ставати ся, ставати, бу́ти* .., на пр.: *ста́не — за дво́х, за се́го*.

§. 164. 4. І пояснюючі додатки дієслів і прикметників можна, а часом і треба (для більшої ясности) заступити цілим реченням побічним, на пр.: *лихе не любить добра* (сего, що добре); *не лякай ся смерти* (сего, що умреши); *Бог дає усякому по заслужі* (так, як заслугує). — *Кажуть, що хто сїє неправду, сей пожинає гризоту*. (Тут ціле речення є предметом дієслова *кажуть*).

II. Згода слів в реченню.

I. Підмет.

§. 165. *Я думаю. Вода пливе. Трудящий чоловік приносить хосен суспільности.*

Підмет кладє ся все в першій відмінку і не залежить в реченню від ніякого іншого слова; протівно, всі проті частин речення, еслі відносять ся до підмету, мусять приноворити ся до него, на пр.: *трудящий чоловік* — придток — годить ся тут з підметом в роді, числі і відмінку; *чоловік приносить* — присудок — годить ся з підметом в особі і числі.

§. 166. *Сего цвіту (є) по всему світу. Добра з лиха не буває.*

Часом здає ся, що підмет речення стоїть в іншій відмінку, як першій; але тоді все маємо на гадці якесь догадне слово в першій відмінку, котре опускаємо, бо єго легко можна догадати ся, на пр.: *сего цвіту по всему світу* — розуміє ся *є велике число, множество*. Отже підметом є тут властиво догадне слово (*число, множество*) в відмінку першій. *З лиха не буває* — *нічого доброго* (ні тріхи добра).

§. 167. *Тяжко (є) дітей годувати у безвєрхії хаті. Неправда, бідьто на св. вєчер перед Різдом розмавляють бидлята з собою.*

Іде в баню чорне, а виходить червоне (рак). *І немудре добре бачить, що правда, а що кривда*. — *Греміть; блискає. Гудить*.

Підметом може бути також дієіменник (*що є тяжко?* — *годувати*) або і цілє побічне реченє (*що є неправдою?* — *бўдьто...*).

Коли не хочемо або не можемо означити докладнїйше чи то самого підмету, чи то єго роду, числа, особи, то уживаємо роду середнього (*чорне, червоне, немудре*) або підмет опускаємо (*гремить, гудить...*).

Зрештою опускаємо підмет в відповідях, гл. §. 148.

2. Присўдок.

§. 168. *Я нішу. Ти читаєш. Онї грають ся. Вітер шелестить листєм. Сїножать укрїлась травою. В Італїї пристигають цитринї і помаранчі. Радїсьте нам помочї (Ви радї нам помочї). Ви були вчєра дома.*

Присўдок і злўчка годять ся з підметом в родї, особї, числї і відмінку (*я нішу* — а не *я нішем...*; *сїножать укрїла* — *ся* а не *укрїв* або *укрїло ся...*).

§. 169. *Булó у мене пять товаришів і пільно разом зі мною учїли ся. Тїсяч козаків полягло в бїтві з Татарами та дорого продали своє житє. Нас там кілька булó. Пáра яблók упáло. Половина місяця в хмáри вступїло.*

Коли підметом є числївник (означений *пять, тїсяч*, або неозначений *кілька, досить, трóхи...*) або навіть число́вє вираженє (*пáра, половина*), то перший присўдок ставить ся звичáйно в родї середнім (*булó, полягло, вступїло*), але дáльші присўдки ставлять ся вже звичáйно в числї мно́гим (*учїли ся, продали*). Пор. підмет в родї середнім, §. 167.

В родї середнім ставимо присўдок також при стéпенях порівнянã, на пр.: *милїйше над усé — сон; молодї лїтá найкраще з всéго нáшого майнá*. Коли хочемо виразити щось дрібно́го, малóго, ставимо присўдок також в родї

середнім, хотя́й підмет є́ іншого ро́ду, на пр.: *таке то бідне і немічне (є) чоловік, по́ки (є) немовля́.*

§ 170 *Син є помічник для ба́тька, дочка́ помічниця для ма́тери. Досьвід найліпший провідник. вправа найліпша учителька лю́дйй.*

Добрі діти вінець, а лихі конець. Гру́ша є дере́во овочеве, дуб дере́во для будівлі.

Коли присудок є іменем, то зго́джуєсь з підметом також по змозі в роді і числі (*син — помічник, дочка́ — помічниця, досьвід — провідник, вправа — учителька*) Тільки тоді, коли се не дасть ся зробити, мо́же присудок не годі́тись з підметом в роді і числі: *діти — вінець, конець; гру́ша, дуб — дере́во.*

§. 171. *Шевче́нко, Шашке́вич і Федько́вич (є) на́ш найбі́льші по́ети.*

В тім лісі горі́ли до́готь і смо́ла. Нері́вні на сві́ті, коли́ родимо́ ся, та рівні́, як уми́раємо́.

Коза́цтво до Пере́яслава на вели́ку ра́ду ї́дуть. Де́хто в селі́ на́діють ся на до́брі жни́ва.

По́ки я був ма́ленький, догляда́ли мене́ щі́ро ма́ма. Та́то поси́лають мене́ до шко́ли.

Коли́ підметів є́ більше (*Шевче́нко, Шашке́вич і Федько́вич; до́готь і смо́ла; ми*), то ста́вимо присудок в числі́ мно́гім (*по́ети; горі́ли; нері́вні, рівні́*). Тільки коли́ об́а підмети є́ то́го са́мо́го ро́ду, то присудок мо́же сто́яти в числі́ одини́чнім, на пр.: *прийшла́ до ме́не ма́ти і сестра́; коли́ж між підметами є́ неоднако́ві осóби, то присудок кладемо́ все в числі́ мно́гім, на пр.: ти (ос. 2-а) і тво́я сестра́ (ос. 3-а) ходи́ли-сьте вче́ра до мі́ста.*

В числі́ мно́гім мо́жемо положи́ти присудок також тоді́, коли́ підмет у́же в числі́ одини́чнім виража́є яке́сь бі́льше число́ осóб (*коза́цтво ї́дуть, де́хто — ка́жуть*).

Опрóче кладемо́ присудок в числі́ мно́гім е́ще і тоді́ коли́ виража́ємо ся про підмет з пова́жанем (*ма́ма — догляда́ли, та́то — поси́лають*).

§. 172. *Кожда пригода (є) до мудрости дороба. Не той сирота, що роду не має, а той, що долі не має. Наум Дрот був батькови і матері слухняний.*

Сироті Бог (є) батьком, а доля матерію. Будь мені братом рідним, будь для мене щирим.

Коли присудок є іменем (*дороба, сирота, слухняний*), то стоїть правильно в згоді з підметом в відмінку першій.

Деколи, особливо коли розходять ся о порівнанні, можемо такий присудок поставити також в відмінку шостій (*батьком, матерію, братом*). Що іншого значить: *він мій брат (дійсний брат), а він мені братом* (то значить так як би братом; він для мене так добрий, щирий, як брат).

§. 173. Також ім'я присудкове (гл. §. 163.) гідить ся з підметом в відмінку, а по можності в числі і роді, коли належить до підмету, на пр.: *Основатель Києва звав ся Кий. Не родив ся krásний, але щасний...*

Однакож стоїть ім'я присудкове так, як і присудок, часто в відмінку шостій. (*Пов умер старий або старім*).

3. Придатки.

§. 174. *Милый гість. Крилаті ангели. Жив раз гордіня-князь. — Князь Ярослав Мудрий. Король Данило, основатель Львова. Ягайло, король польский, великий князь литовский і руский. Молоді літа, веснї життя, треба шанувати.*

Придатки, так прикметникові (*милый, крилаті*), як і іменникові (*князь, король, основатель...*), гідять ся з своїми іменниками головними за всіди в відмінку, а по можності в числі і роді (*милый — гість...*).

Деколи однакож згода придатка з іменником головним в роді або числі неможлива, на пр.: *гордіня князь* (= *гордий князь*), *літа — веснї*; всеж такі задержуєсь згода в відмінку.

§ 175. Чотіри я́блока. Півгора коні́. Дво́є лю-
дий Пя́теро хлі́ба. Я ба́чив на полі́ де́сять же́нців.
Пшени́цю укрі́ло тьма́ воро́бців.

Числівникі́ головні́, почавши́ від п'ять, лу́чать ся́ все з дру́гим відмінком і́менника (де́сять же́нців; так са́мо чи-
словник неозна́чений: тьма́ воро́бців). Так са́мо числівникі́
збірні́ (дво́є лю́дий, пя́теро хлі́ба — але обо́в ді́ти,
оби́дво́є лю́ди) і ви́раження числові́ (пів, півтора, на́ра...).
Але ка́жемо́ все: чоті́ри я́блока, два я́блока, а не
чоті́ри, два я́блок, бо́ головні́ числівникі́ одén, два,
три, чоті́ри — го́дять ся́ все з і́менниками́ так, як при́датки
прикметникові́.

За́мість п'ять, де́сять же́нців, мо́жемо́ тако́ж сказа́ти:
п'ято́х, десято́х... же́нців. Ко́лі числівникі́ головні́ два́й-
цять, трийцять, сто... лу́чать ся́ з числівника́ми одén,
два, три, чоті́ри, то ка́жемо́ або́: я ба́чив два́йцять
і одén же́нців або́: я ба́чив же́нців два́йцять (або́
два́йцятеро) і одно́го або́: я ба́чив два́йцять і одно́го
же́нця́ Пшени́цю жа́ло два́йцять і одén же́нців,
або́ пшени́цю жа́ли же́нці́ два́йцять (або́ два́йцятеро)
і одén, два... Пор. §§. 166. і 167.

III. Рече́нє зложене.

§. 176. Со́нце підня́ло ся́ висо́ко, роса́ ви́сохла,
над садка́ми затремті́ло я́сне ма́рево (легéнька на́ра).

В пови́сшій прі́мірі ма́ємо́ три рече́ня: всі́ ті рече́ня
однаково́ ва́жні, а одно́ від дру́гого, що́ до сво́го значі́ня,
неза́лежне. — то́ зн.: всі́ ті три рече́ня с́ головні́ і тво́-
рять ра́зом рече́нє зложене́.

Ко́лі рече́нє зложене́ склада́є ся́ з самі́х рече́нь голов-
ні́х, то такі́ рече́ня зову́ть ся́ одно́ су́против дру́гого
рече́ня рівно́рядні́ (спі́впорядкові́).

Побі́чні рече́ня зову́ть ся́ су́против сво́їх головні́х, що́ до
них не́лежать, рече́нями підря́дними́ (підпо́рядковими́).

§. 177. Коли реченє зложене можна розділити на такі дві часті, що одна є як би ближшим доповненєм цілої попередньої, то такє реченє зложене зовемо очерковѣ (періода), на пр.: *По лѹзї гнє ся срібная річка, в річцѹ нстружочок гуляє: а понад річку шовкові цвѣти, поміж цвѣтами дитина.*

В повісшім реченю всі реченя є рівнорідні, а се, що стоїть по двох точках, доповняє гадку попередню новім образом.

Однакож можуть в реченю очерковім бѹти попри головних і побічні реченя, на пр.: *Чоловік на землї не на те, щоб усє в щастю жїти (жив): а на те, щоб добрѣ творїти.*

Обі часті реченя очеркового відділяємо від себе двома точками (:).

§. 178. *Почали люди хату лїпїти: копають гліну, вѳзять та нѳсять, вѳзять вѳду від ставу, мїшають гліну та мїсять.*

Корѳва, кїнь, овѣчка, коза нес і кїтка (є) хатнї звїрїята.

Коли в якїмсь реченю зложенім є оден підмет (люди), а кілька присѹдків (почали, копають, вѳзять та нѳсять, вѳзять, мїшають, мїсять), то всі ті присѹдки разом становлять — присѹдок зложений. Колиж присѹдок оден (є хатнї звїрїята) а підметів кілька, то всі ті підмети разом творять зложений підмет (корѳва, кїнь, овѣчка, коза, нес і кїтка).

Реченя зі зложеним підметом або присѹдком зовѹть ся реченя стїгненї; замісць казати *люди почали, люди копають, люди вѳзять* — стїгаємо ті реченя тим способом, що кладемо підмет лишє раз; замісць казати *корѳва хатнє звїрїя, кїнь хатнє звїрїя, овѣчка хатнє звїрїя* — кладемо присѹдок лишє раз: *є хатнї звїрїята.*

Так сáмо зовє ся стїгненє і такє реченє, в котрїм якáсь їнша часть, предмет або придáток, є зложенї, на пр.: *шануїть*

батька і матір (зложений предмет); *сумний і невеселий сидів на сотник* (зложений придаток прикметниковий).

§. 179. *Кора ліни тонка, дуба — гріба. Жолуби не ходять до коний, а коні до жолубів.*

Стягнені зовуться також ті речення зложені, що в однім з речень якусь часть (підмет, присудок, предмет...) опускаємо для того, що сю часть з іншого речення легко доповнити можемо, на пр.: *кора ліни тонка, (кора) дуба — гріба.* (Тут не повтаряємо другий раз підмету *кора*, бо єго легко з першого речення доповнити можемо). *Жолуби не ходять..., а коні (ходять)...* *Міль одіжу зідас, а чоловіка печаль (зідас).*

§. 180. *Запала ніч, на небі висипали ясні зорі, на дворі стояв свіжий приморозок: на улиці (а було то на сам святій вечір) замиготіло світло і почується голос колядників.*

Такі речення, що вставляють ся в середину іншого речення для пояснення якоїсь побічної обставини (*а було то на сам святій вечір*) зовуться речення вставлені.

IV. Реченє побічне.

§. 181. *Хто не вміє слухати, не зуміє і розказувати. Ледача се хвала, що сама себе хвалить. Дружина сказала князеві, що там єї голови ляжуть, де ляже єго голова. Не оден не такий, який здає ся.*

Реченє побічне може бути підметом речення головного (реченє підметове: *не вміє розказувати... хто?* — *хто не вміє слухати* = *не вміючий слухати*). Оно може заступати предмет (реченє предметове: *що єї голови ляжуть*); або може заступати придаток (реченє придаткове: *що сама себе хвалить* — придаток прикметниковий; *де ляже єго голова* — придаток прислівниковий); або може ближше пояснити се ім'я, що є присудком (реченє присудкове: *який здає ся*). Тільки самого дієслова, що є присудком, не можна замінити на побічне реченє.

Отже ко́жде рече́нє побі́чне пі́сля то́го, яку́ часть го-
ловно́го заступа́є або́ поясня́є, му́сить бу́ти або́ підметове́ або́
присудкове́ або́ при́даткове́ або́ предме́тове́. Гл. §. 151.

§. 182. *Хто дба́є, той ма́є. Не все з хма́ри, що
вели́ка, і дощ вели́кий. При ко́ждій це́ркві є у нас бра́т-
ство, котре́ дба́є про потре́би це́рковні. Яка́ робо́та,
такá нагоро́да. Де зго́да між лю́дьми, там лю́ди
щасли́ві.*

Рече́ня побі́чні, що з голо́вними сполуча́ють ся заі́мен-
никами і прислівни́ками відно́сними, зову́ть ся відно́сні.
Заі́менникам і прислівни́кам відно́сним рече́нь побі́чних від-
повіда́ють в рече́нях голо́вних заі́менники і прислівни́ки
вказу́ючи (*хто — той, хма́ри тако́ї — що вели́ка,
бра́тство тако́е — котре́, яка́ — такá, де —
там*). Заі́менник вказу́ючий ча́сто в рече́нню голо́вним опу-
ска́ємо (на пр.: *хто дба́є — ма́є*).

За́мість *котрий, -а, -е*, ка́жемо (для всіх ро́дів)
ча́сто: *що, що він, що она́...*, гл. §. 101.

§. 183. *Ко́ждий зна́є, що до́бре робо́ти тре́ба,
та не ко́ждий робо́ить. До́брій не ці́кавий пита́ти ся,
де і коли́ єго́ смерть пости́гне.*

Рече́ня побі́чні, що ста́влять ся по дієсло́вах і іме́нах,
виража́ючих га́дку або́ ви́сказ (*ка́жу, зна́ю, джу́маю, бажáю,
є чу́тка, жаль мені́, байдуже́, звісно́ і т. д.*), зову́ть ся ви́с-
каза́зові, коли́ виража́ють ви́сказ (*що до́бре робо́ти тре́ба*).

Коли́ж виража́ють пита́нє (*де і коли́ єго́ смерть пости́-
гне*), зову́ть ся пита́йні. Про пита́нє в рече́нню голо́внім
гл. §. 149, 4.

Такі́ рече́ня ви́сказові́ і пита́йні є́ лиш́е або́ предме́тові́
або́ підметові́ (на пр.: *звісно́, що ли́хе не вта́їть ся*).

§. 184. *З бо́ку насува́є ся чо́рна хма́ра, немóв
би то те́мна ніч насту́нала. Лу́чше не роді́тись,
як нічо́ не робо́ити. Гляди́ лу́чше сво́го, нї́ж чужо́го.*

Рече́ня побі́чні, що виража́ють порі́внанє, зову́ть ся
порі́внуючі́ (*немóв би то те́мна ніч насту́нала;
як нічо́ не робо́ити; нї́ж чужо́го*).

§. 185. *Скóро байда́к попаде́ на порі́г, несе́ ся він по лавáх, мов стріла́. До́ки не наму́чннн ся, до́ти не научи́нн ся. Ко́ли́ тревóга, то до Бо́га.*

Речення побічні; виража́ючі час, зову́ть ся часо́ві (скóро байда́к попаде́ на порі́г; до́ки не наму́чннн ся; ко́ли́ тревóга).

§. 186. *Вели́кий князь Св́ятосла́в не хоті́в верта́ти до Ки́єва, бо́ лю́бо є́му́ бу́ло жи́ти в Пере́яславци на Дуна́ю. Засу́мува́в ся хлі́борóб, що́ вода́ зали́ла є́го́ ниви́. То́му́ чолові́к рад жи́ти, що́ все на́діє ся на бу́дуче.* —

Речення побічні, що виража́ють причи́ни, зову́ть ся причи́нові (бо́ лю́бо є́му́ бу́ло жи́ти в Пере́яславци на Дуна́ю; що́ вода́ зали́ла є́го́ ниви́; то́му́, що́ все на́діє ся на бу́дуче).

§. 187. *Така́ біда́ прийшла́, аж лю́дям стра́шно ста́ло. Со́нце ви́сушило збі́жя́, що́ аж почорні́ли. Зер́на здоро́вого лиши́ло ся так ма́ло, що́ тре́ба бу́ло спóдіватись го́лоду.*

Речення, що виража́ють на́слідок, зову́ть ся на́слідкові (аж лю́дям стра́шно ста́ло; що́ аж почорні́ли; так, що́ тре́ба бу́ло спóдіватись го́лоду).

§. 188. *Щоб́ осуши́ти поля́ і городі́, ко́наємо́ рові́. Щоб́ рі́ки не робі́ли лю́дям на́кості, спра́вляємо́ їх бере́ги, ро́бимо́ га́ти, си́племо́ греблі́ і за́са́джуємо́ їх дере́вами. На до́гідних місця́х спрова́джаємо́ во́ду в ставкі́, щобі́ ма́ти в них ри́бу і щобі́ мо́жна пове́сти во́ду лото́ками на млинські́ колéса.*

Речення, що виража́ють ці́ль або́ за́мір, зову́ть ся за́мірові (щоб́ осуши́ти поля́ і городі́; щоб́ рі́ки не робі́ли лю́дям на́кості; щобі́ ма́ти ри́бу і щобі́ пове́сти во́ду).

§. 189. *Сли́ не придо́баєш, не бу́деш ма́ти. Ходи́, ко́ли́ во́ля. Гре́цький фі́лософ сказáв св́.*

Володимірови: *поздоровієш на бчи, як що охрестіши ся.*

Реченя, виражаючи услівє, зовуть ся услівні (сли не придбаєш; коли воля, як що охрестіши ся).

§. 190. *Не можу з тобою піти, **єслиб** ти **навіть** менє просів. **Хоч** кріпко бїлись князї над Калкою, такі одолїли їх Татари. Князь Данїло Галицький боровсь безупину, **хоч** був вже ранений; бо був дерзкий і хоробрий в бою, **хоч** мав тоді лєдви 20 лїт.*

Такі реченя, що виражають припущєнє, зовуть ся *п р и п у с-кові* (*єслиб* ти *навіть* менє просів; *хоч* кріпко бїлись князї; *хоч* був вже ранений; *хоч* мав тоді...).

§. 191. *Дбаючи має. Насуває ся чорна, немовнич темна, хмара. Попавши на поріг байдак несє ся стрілою. Великий князь Святослав не хотїв вертати до Києва задля любого житя в Переяславци. Для осушеня піль і городів копаємо рови. Не придбавши не має. Навіть прошений з тобою не піду.*

Кожде речєнє побічнє можна замінити на відповідну часть головнєго (підмет, присудок або пояснюючий додаток).

Тількож колиб ми кожде речєнє, зложєне з головних і побічних, стягнули в одно велике речєнє головнє, то тоді було би в такім речєню так богато всяких додатків, а часом були би і такі незвичайні звороти, що цілком затратила б ся ясність і звязь. Гл. §§. 156. і 164.

Замїну речєня побічнєго на якусь часть речєня головнєго зовемо *скорочєнєм* речєня побічнєго, на пр.: як *бўдєи дбати, бўдєи мати* = *дбаючи бўдєи мати*; *хто дбає, той має* = *дбаючи має...*

Інші приклади скорочєних речєнь: *Занедїжав чумаченько, з Крїму ідучи. Не спитавши брѳду, не лїзь у воду. Чого нам, не вичини, та пристращатись до врєменного?*

§. 192. Як головні, так і побічні речєня можуть бўти пропусковими, на пр.: *Семен лежав недїжий; був би він пішов до дому* — *колиб* не се лихо (розуміє

ся на пр.: *було стало ся*). Онї можуть бути також вставленими, на пр.: *в Межигірськiм монастирi (ще коли було Запорiжжє) постригались часто козакi на старости лiт в черцi*. Про реченя побiчнi в реченях очеркових, гл. §. 177.

§. 193. Реченя побiчнi не стоять нiколи побiч головних, без сполученя. Такiм сполученєм можуть бути: заiменники i прислiвники вiдноснi, а особливо злучники. Пiсля значiння речень побiчних вiдрiжняємо злучники: висказовi, питайнi, порiвнюючi, часовi, причиновi, замировi, услiвнi i припусковi. Деякi злучники можуть бути ужiтi в рiзному значiннi.

V. Рiзставка слiв в реченнi.

§. 194. *Добрий чоловiк не зробить другому нiякого лиха. — Володимiр Святий, великий князь кiївський, був наймолодший син кiївського князя Святослава.*

В реченнi стоить звичайно все вперед пiдмет, а по пiдметi присудок (*чоловiк не зробить; Володимiр був...*).

Перед пiдметом стоить придаток прикметниковий (*добрий*), зараз по пiдметi iншi придатки, що належать до пiдмету (*великий князь кiївський*), потiм присудок, а по присудку тi пояснюючi додатки, що до него належать (*другому нiякого лиха; кiївського князя Святослава*).

Подiбно як перед пiдметом, ставимо придаток прикметниковий i перед iншими iменниками головними (*ниязкого — лиха; наймолодший син; кiївського князя*).

Сей порядок слiв є звичайний; змiняємо єго однакже для якоїсь особливої причини, а iменно, коли на якiмсь словi в реченнi кладемо бiльший притиск: *Володимiр Святий*, а не *Святий Володимiр* — бо назва *Святого* вiдзначає сего князя вiд других; *великий князь кiївський* а не *великий кiївський князь* — бо тут слова *великий князь* належать тiсно до себе i становлять особливий титул княжий. Можемо сказати: *кiївського князя Святослава* або: *Святослава, кiївського князя*.

ЧАСТЬ ПЯТА.

І. П Р А В О П И С Ь.

§. 195. Все, що думаємо і хочемо виразити письмом, мусимо написати так, щоб нас легко і добре можна зрозуміти.

Цішємо кожде слово так, як єго правпльно вимавляємо. Правильні називають ся такий вид і таке вимовлюванє слова, які приняті загально в письменній мові і які задля того подані в граматиці, отже не перекручені і не такі, що вправді декуди уживають ся, але не кождому або мало кому звісні і зрозумілі. Декуди кажуть: *рѣби* або *рѣбе* замість *рѣбить*, та не кождий се відразу зрозуміє; *я бѣе* або *бѣе*, *бѣе* замість *я бѣу*, *ми бѣу* зам. *ми бѣли*; *спѣват* зам. *спѣває*; *сѣль* зам. *сѣль*; *мѣнсо* зам. *мѣсо*...

Ча́сто від правописи залежить також зрозуміне рівно або подібно звучних слів, на пр.: *ніс* і *ніс*, *віл* а *віе*, *міг* а *міх*, *стиг* а *стих*, *волив* а *волѣв*, *рідні* (рідня) а *рідні* (рідний)...

І. Самозвучи.

§. 196. *Дѣбрий на́рубѣк дѣбре рѣбить. Кѣваний віз. Мальѣваний ѣбраз. Ѣбрѣблюване по́ле. Дѣбрі я́блока.*

Ненагелѣшене *ѣ* переходить часом в *у*: *на́рубѣк* — *рѣбить*; *кѣваний* — *куѣати*; *ѣбрѣблюване* — але *мальѣваний*.

Цішємо: *я́блока* або і *я́блука*. Переважно однак відріжняємо в вимові дуже докладно *ѣ* і *у*.

Цішємо отже: *Не бері нічо́го сѣлою* або *крѣвдою*, а *дѣброю* во́лею, але: *я тебѣ не сѣлѣю*, *я собі не крѣвдѣю*, дай мені *дѣбрую* раду. Що до дісприкметників страд. гл. §. 122.

§. 197. *Беру́ кни́жку. Зби́раю кни́жки. Хо́чу стѣрти стѣл — хо́чу сти́рати. — При́йшли лю́ди. Оди́о ру́ске плѣ́мя зѣ́ало́сь Деревля́ни. Ди́тина си́дѣть. Ві́син збі́же, Ві́беру одѣ́жу.*

Треба добре відрізняти в вимові і в письмі самозв'язки *е і и*. Піше ся *збираю*, а не *зберáo*; *стирати*, *підпирати*, *умирати*... — а не *стерати*, *підперати*... але *стерти*, *підперти*... Пішемо: *Деревляни*, *мищани*... а не: *Деревляне*, *мищане*... Пішемо: *людий*, *гостий*, *частий*, *частю*, *річю*... — а не *людéй*..., *ча́стею*... Однакож *суніцею*, *рожею*, *надією*... Пішемо: *дитина сидить*, а не *детина седить*; пішемо *будеш*, *піймеш*, *робиш*, *точиш*..., а не *будиш*, *пиймиш*, *робиш*, *точеш*...

Декуди вималяють в приставці *ви* звук *и* як би *і*: *вісин*, *вібери*...; треба писати: *вісин* *вібери*, *вінеси*...

§. 198. *Добра ніч. Нічо не шкодить. Люди з кількох сіл. Чия то сіль? Дій корову (доїти). Не дій нічого злого (діяти). Віз скотів ся у діл. Де ти дів ся? Зелені яблука. Кілько ту зелені!*

Треба добре відрізняти *і* і *ї*: *ніч* — *нічо*, *сіл* — *сіль* *дій* — *дій*, *діл* — *дів*, *зелені* — *зелені*, *ніс* — *ніс*, *волів* (*віл*) — *волів* (*волїти*), *розділ* — *розділ* (*роздолу*)...

Особливож треба уважати на закінчене II-го відмінка ч. мн іменників твердих а м'яких *ів*, *їв* (*садів*, *волів*..., *медведів* *країв*...). Також на закінчення *-ім*, *-ій* в відміні прикметників: *в зеленім саді*, *на білій хаті*, *богатій* *господині*..., а не *зеленім*, *білій*... Так само в I ім відм. ч. мн.: *зелені*, *білі*..., хіба що ціла відміна м'яка: *гусії*, *-я*, *-є*... Що іншого значить: *лісі гори*, а *лісі* *кожуші* (з ліса); знов що іншого: *шерсть на лісі густа*.

§. 199. *Хто не хоче, тому найтяжше робити. Чи маєш час? У воду скочила жаба.*

Силуваним конем не доробиш ся. Не гордій своїм добродієм. Криву налицю зовемо кривулею.

Пішемо і говоримо: *тяжко*, *час*, *жаба*... а не *тєжко* або *твїжко*, *чєс* або *чис*... Пішемо: *конем*, *добродієм*, *кривулею*... а не *коньом*, *добродієм*, *кривульою*.

2. Співзв'язки.

§. 200. *Вода тече рівцем з ставка. Учень сидить на лавці. Австралія є частию світа. Хробак повзе. Коли ти не положиш, не бери.*

В вимові часто обмінює ся *в* і *у*. *Рів-цем* — говоримо все як би *ріу-цем*; однакож не пішемо: *стау-ка*,

лау-ці, Ау-стралія, поу-зе, положиу. Пішемо в сих словах **в** (рiвцём) замість **у**.

Так са́мо переходить в вимові ча́сто **ї** на **й**, особливо коли попереджає е́го са́мозвук. Говоримо, а ча́сто й пи́шемо: твої **й** мої книжки (твої і мої)...

Що до **в** і **й** гл. §. 11.

§ 201. Між **сліпніми** одноо́кий цар Уна́в вели́кий сні́г. Сня́тин місто. У на́шому селі́ в чита́льня. Вбий́ гві́здь.

В це́ркві співа́ють. Съмішкі́ — грішкі́. Не тільки́ сві́та, що в ві́кні. Йо́рдан вели́ке свѣ́то.

Коли пе́ред м'ягкі́м са́мозвуком сто́ять два такі́ співзвукі́, що об́а мо́жуть зм'ягчи́ти ся, то м'ягкі́й са́мозвук м'ягчи́ть сам про се́бе об́а ті попередні́ співзвукі́; пи́шемо: **сліпніми** — не **сьліпніми**: **сні́г** а не **сьні́г**... Одна́к **л** тре́ба осі́бно зм'ягчи́ти, коли онó м'я́гко вимовля́є ся, н. пр: чита́льня, па́льця, весе́льця.

Але коли́ співзвук, що сто́ить за́раз пе́ред м'ягким са́мозвуком, не да́є ся зм'ягчи́ти, а дру́гий співзвук все такі́ вимовля́єсь м'я́гко, то м'ягчи́мо е́го в пи́сьмі че́рез до́данє знаку́ **ь**; пи́шемо: цѣ́віт, свѣ́ит (не *цвіт, світ*...).

§. 202. В горо́ді в грядкі́. Принеси́ вѣ́зку дров. Під гору́ іде́ сте́жка. Приступі́ бли́зше. Ти ви́сший від ме́не. На дво́рі хо́взко.

Як в вимові, так і в пи́сьмі відрі́жняємо докля́дно співзвукі́ звучні́ від незвучні́х; пи́шемо: грядкі́ — не грядкі́ (бо ка́жемо: грядо́к); вѣ́зку — не вѣ́ску (вѣ́занка), бли́зше (бли́зенько), ви́сший (ви́со́кий), хо́взко (хо́взаю́ ся).

Де́коли за́тратилась в вимові́ вже звучні́сть співзвукі́в; говоримо і пи́шемо: ма́сло (хоть ка́жемо ма́зати), роса́да (вла́стиво розса́да) і т. д. Пи́шемо: ле́жше, м'я́жше, — не ле́гше, м'я́гше, хоть ка́жемо леге́нький, м'яге́нький.

§. 203. Бог безконе́чний. Відпни́й опові́данє. Надбері́ збі́жа. Розстелі́ папі́р. — Війди́ з ха́ти. Плугі́ прийшли́ з по́ля.

Соло́ма счорні́ла. Во́ду спусти́ли. В нещас́тю спізна́вай при́теля. Але: Молоко́ зсі́ло ся. —

Приставкі́ без, від, над, об, під, роз пи́шемо все одна́ково; (не пи́шемо їх ні́коли бес, ві́т...). Пи́шемо: безко́не́чний — а не *бесконе́чний*, ві́дпни́й не ві́тпни́й ..

Так са́мо пи́шемо все **З**, коли́ оно́ є при́менником:
З хати — не **С хати**...

Але при́ставку **З** пи́шемо там че́рез **С**, де она́ як **С** ви-
мавля́є ся: **Счорніла, спусти́ли**... не **Зчорніла, Зпусти́ли**.

Пи́шемо: **Зложі книжкі**, а ніколи́ **Сложі, Сдоймі**...

Пи́шемо: **щастє, нещастє, щасли́вий**..., не **счастє**...

§. 204. **Сѣрбскій** на́рід сла́вяньскій. До́бре
сусѣдство — вели́ка ви́года.

Бра́тство опи́куєсь це́рквою. Гонча́рство і тка́цтво
є про́мисли. Га́лицкі князі́ володі́ли від Буга до
Дуна́ю.

Ша́нці-начальство. Ме́нший часо́м розумні́й-
ший. Пода́й гребі́нчик. Со́кільска де́бра.

Перед на́ростками захо́вуємо по змо́зі ті зву́ки, що їх
чу́ємо в ко́рених або́ пнях слі́в без тих на́ростків. Пи́шемо:
сѣрбскій — не **сѣрпскій** (**Серб, Сѣрби**); **сусѣд-ство**
(**сусѣди**)...

Ча́ресток **СТВО** пи́шемо в ці́лости: **сувѣд-СТВО, бра́т-
СТВО**... — не **сусѣдз-тво, бра́ц-тво**; але гово́римо і пи́шемо
рі́льнийцтво, тка́цтво... бо тут на́росток **ство** вже ті́сно
злучи́в ся з пнем (**рі́льний, рі́льнийчий; ткач**).

Поді́бно пи́шемо по́вний на́росток **скій**: **лю́д-скій**
(не **лю́дзкий**), **бра́т-скій, сирі́т-скій**... Але: **га́лицкий**
(**Га́лич**), **коза́цький**... бо на́росток ті́сно спо́їв ся з пнем.

На́ростки **ство, скій, чик, щина, ший** —
мягча́ть попере́дне **л**, а **ство і скій**, попере́дне **н**:
нача́льство, со́кільскій, ми́щаньство, па́ньскій, але:
гребі́нчик, гетьма́нищина, ме́нший...

Де́куди гово́рять і пи́шуть: **лю́д-ський, бра́т-ський,**
гре́цький (**Грек**), **га́лицький** (**Га́лич**)... В на́ших шкільні́х
книжках та́кі ви́ди не ужи́вають ся.

§. 205. Букви **ѣ** ужи́ваємо ма́йже лиш́е в чужі́х слова́х;
пи́шемо **госпо́дар, господа́ня**...; але **теле́ѣра́ф, ѣ́мна-
зия, ѣ́анок**... Гово́римо і пи́шемо: **ѣа́зда, ѣ́лати, ѣ́удз**...

3. Чужі́ слова́.

§. 206. 1. В чужі́х слова́х пи́шемо **і** або́ **и** в сере́дині́
слі́в пі́сля то́го, як слова́ ті́ вима́вляємо: **Єгі́пет** (не **Єгипет**),
Єрусали́м, публі́ка (не **публі́ка**), **євангелі́ст, като́-
лицкий**...

2. Пріставку *анти* пишемо з *и* (не *і*): *антифón*, *антихріст*, *антимінс*, а *архі* з *і* (не *и*): *архікнязь*, *архітра́в*, *архідия́кон*...

3. В на́ростках чужі́х слів та́ких, як *ія*, *ік*, *іка*, *іст*, *ізм*, *ійний*, *ійський*, *іяльний*, *ичний*, пишемо по *л*, *и* і по самозвúках *ї*: *Англія*, *тэхнік*, *тэхніка*, *машині́ст*, *механі́зм*, *архаї́зм*; хибá що якéсь слóво вже зда́вна при́ймáлось в ру́скім: *євангелі́ст*, *като́лик*...

У всіх тих на́ростках пишемо одна́к по зúбних *д*, *т*, *з*, *с*, *и* і по *р* — *и* (óтже: *и́я*, *и́к*, *и́ка*...); *Арка́дія*, *ме́дик*, *ста́тистика*, *ста́ти́ст*, *Фран́ція*, *Австрі́я*...

§. 207. Опрóче пишемо чужі́ іме́на влáснi так, як в ру́скім при́няли ся, особли́вож в ру́скім закінченсмі відмінків: *Го́ме́р*, *Зе́вс*, *Кре́з*, (не *Кре́зус*), *Лі́вій* (не *Лі́війс*), *Пу́шкин*, *Ци́церон* (не *Ци́цero*, бо II-ий відм. *Ци́церона*)...

Ко́лиж якéсь чужé і́м'я влáсне в ру́скім ще не при́ймáлось, то для усúнення неі́снóсти заде́ржуємо часóм право́нсь мо́ви чужо́ї: *Mirabeau* (*Мірабо́*), *Mirabaud* (*Мірабо́*), *Chicago* (*Чика́го*), *Wörth* (*Верт*)...

4. Великі́ б́укви.

§. 208. Великі́ б́укви пишемо:

1. Ко́ли розпо́чинаємо но́ве рече́нє, на пр.: *Заяцї́ живу́ть ко́ждий окре́мо. Ї́дять уся́ку росли́ну, а най́більше́ молоду́.*

2. В іме́нах влáсних о́сіб і в о́сібних на́звах рі́чних: *Іва́н*, *Шевче́нко*, *Со́льон*, *Ісус*, *Бог* (о́дін; по́ганські *боги́*), *Пречи́ста Ді́ва*; *Га́лицина́* (о́сібна на́зва одно́го краю́), *Дні́про*, *Рі́здво*... (Сю́ди на́лежать за́головки пишме́нних твóрів: *Перекоті́поле* (*Кві́тки*), *Побрати́моси* (*Ша́никевича*), *Скит ма́нявський* (*Моги́льницького*), *Ру́син во́як* (*Моги́льницького*)...

3. В при́кметниках утво́рених від іме́н влáсних о́сіб: *Лі́топись Не́сторова*, *Кві́тчині по́вісти*, *Со́льонови за́кони*, *Шевче́нків Ко́бза́р*... Але: *земля́ га́лицька*, *на́рід ру́ський*...

4. Ко́ли хо́чемо ви́разити пова́жанє: *Отче Добро́дію*, *Висо́ка ц. к. Ра́до Шкі́льна*, *Сьві́тлий Віді́ле*...

5. В сти́шках, на поча́тку ко́жного рядка́:

*Ото́ дити́нка, як де́нь бо́жий кра́сна,
Як ле́бідь бі́ла, як зі́рни́чка я́сна...*

5. Діленє слів.

§. 209. Коли якусь часть слова випаде перенести з одного рядка до другого, то стараємось поділити єго так, щоб не розривати звуків одного складу: *по-да́й, бе-рі́, не-ре-бе-рі́, го-луб, го-лу́б-ка, пе́р-стень*.

Особливож дивимось на те, щоб не розривати на́ростків, при́ставок і пнів: *ви́-вчити* (не *ви́в-чити*), *ви́ди-бра́ти* (не *ви́ди-бра́ти*), *сва́р-ка* (не *сва́-рка*), *сви́т-ский*...

Хибá що в вимові не чуємо вже зложєня: *ро́-зум* (*розум*), *ро-зса́да* (*роз-са́да*), *га́лиць-кий* (*галич-ский*)...

§. 210. Опроче стараємо ся ділити слова так, щоб до слідуючого рядка перенести лишє тільки одєн співзвук: *кла́д-ка* (не *кла́-дка*), *ли́н-ва* (не *ли́-нва*), *же́рд-ка* (не *же́-рдка* або *же́р-дка*), *ме́рз-нути*. Одна́к *ств, тв, дв; ск, сп, ст, сл; к, г, н, б, т, д*, з слідуючим *л* або *р* переносимо до слідуючого рядка: *бога́т-ство, купе́ц-тво, Ри́з-дво, ру́-ский, ві-сна, пе́р-стень, до́-брий, му́ш-тра*.

При діленю слів уживаємо знака́ ро́зділки (-).

§. 211. Пішємо разом (однім словом) всі слова, що до себе тісно на́лежать, особливо зложєні прислівники: *ви́дра́зу, на́раз, на́послі́д, по́серед, скоро́світ, хтоне́бу́дь, щось*.

Мєнше звичайні або́довші слова зложєні розділяємо розділкою (-), на пр.: *Австро-Уго́рщина, Укра́йна-Русь, церко́вно-ру́ский, все́го-на́всего...* Часом рішає тут вимо́ва і ясність. Лүчимо з попереднім словом *ж, б, сь, єм, м, сьмо, сьте, будь*, на пр.: *ходи́ж, рад-єм, коли́ж, коли́б, щож, щоб, щось, хтобу́дь...* тут на́ростка вже відділити не можна, бо він становить з попереднім складом одно́ слово.

II. ПЕРЕПІНАНЄ.

§. 212. Щоб улекшіти зрозуміне речєня, уживаємо знаків перепіна́ня (розділових).

Знаки ті заступають в письмі місце тих до́вших або́ корóтших перєстанків і при́тисків, що їх уживаємо, коли щось говоримо.

1. Коли кінчимó речєне і хочемо єго ви́разно відділити від сєго, що слідує, то кладемо́ по нїм в письмі то́чку (.), на пр.: *Весна́ раз кра́сна*.

То́чки уживаємо також, щоб зазначіти, що якєсь слово скорóчене: *гл.* = *гляді́*, *і т. д.* = *і так да́льше, і т. і. і такє́ інше, на пр.* = *на примі́р, пор.* = *порівна́й, свв.* = *святі́й, стор.* = *сторонá, т.* = *то́чка* або́ *том*,

ц. = *часть*, *ТО ЗН.* = *то значить*, *ц. к.* = *царсько-королівський*.

2. Коли хочемо зазначити в письмі, що про щось питаємо ся, то кладемо пита́йник (?):

Хто написав повість Мару́сю? Квітка-Основа́нко.

3. Для вираження оклику уживаємо знаків ви́клику (!).
Горіть! Бувай здоро́в!

4. Коли речення в'яже ся по частині з тим, що далі слідує, то замість точки кладемо знак середній (;): *Кони́ їдять і на бік гляда́ть; сичку́ їдять, на овес чека́ють.*

5. Коли речення становлять для себе цілість, хоч зрештою тісно належать до інших речень, то такі речення відділяємо про́тинкою (,):

Реве́ та сто́гне Дні́пр широкі́й, сердити́й вітер завива́є, до до́лу ве́рби гне висо́кі, гора́ми хви́лі (фа́лі) підійма́є (Шевче́нко).

Так са́мо відділяємо про́тинками такі ча́сти рече́нь, що становлять для себе цілість, на пр.: *Син Володи́ря, князь Володи́мирко, перені́с ся до Га́лича.*

Не кладемо про́тинки, коли слідує злу́чник *і, та, або́, а́ні*. *Хлібороб оре́, с'є́ і збира́є.*

6. Довший перестанок в говореню означаємо павзою (—), а перерву або мову недокінчену означаємо кількома́ точка́ми (...); обидва ті зна́ки перепи́нання ужива́ють ся часом оден замість дру́гого.

Віра́ моя́ — то в Бески́дах ка́мінь. Воро́на і за мо́ре літа́ла — та все дурна́ верта́ла. Умира́ючи сказа́в ба́тько: „Люби́ть ся ді́ти і....“ (ба́тько уме́р і свої́х слів не докі́нчив).

7. Коли наводимо чи́сь слова́ або коли щось вичисля́ємо, то кладемо впе́ред двото́чку (:); се, що досло́вно наводимо, беремо́ між зна́ки наведе́ня („“):

Нау́м моли́в ся: „Бо́же, не осироти́ нас!“

Вели́кі то слова́: „ри́дна ма́ті“.

8. Коли яке́сь сло́во мимохо́дом поясня́ємо або речення вставля́ємо, то беремо́ їх ча́сто в ско́бки (), []:

Найви́сшим бо́гом у Гре́ків бу́в Зевс (у Римля́н Юпі́тер). Стереже́нсго (ка́жуть лю́ди). — Бог стереже́, або́ Стереже́ного, ка́жуть лю́ди, Бог стереже́.

